

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA KIRGIZİSTAN VE KIRGIZLAR

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf KILIÇASLAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir GÜNGÖR

Yozgat - 2018

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 80110315003 numaralı öğrencisi Yusuf KILIÇASLAN'ın hazırladığı **"II.Dünya Savaşında Kırgızistan ve Kırgızlar"** başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 03/07/2018 Salı günü saat 14:00'da yapılmış, tezin onayına ~~OY ÇOKLUĞU~~ / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Konuralp ERCİLASUN

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Ebubekir GÜNGÖR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Qiyas SHUKUROV

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun 03./07..../20.18 tarih ve ..04 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

10.../07.../2018 -

Prof.Dr. Yunus ÖZGER
Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “II. Dünya Savaşı’nda Kırgızistan ve Kırgızlar” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/06/2018

Yusuf KILIÇASLAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI AREFESİNDE KIRGIZİSTAN'IN SOVYETLER BİRLİĞİ İÇERİSİNDEKİ SİYASİ KONUMU VE SOVYET POLİTİKALARI

1.1. Sovyet İdaresi Altında Kırgızistan	9
1.2. Bolşevik İdeolojinin Toplumsal ve Ekonomik Hayatta Güçlenmesi	20
1.3. Kırgızistan da Savaş Öncesi Sosyal ve Kültürel Hayat.....	27
1.4. Kırgızistan'da Savaş Öncesi Ekonomik Durum.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLAR'IN II. DÜNYA SAVAŞI'NA KATILIMI VE SAVAŞTIKLARI CEPHELER

2.1. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırması ve Genel Seferberlik İlanı.....	38
2.2. Sovyet Kırgızistan'da Seferberlik İlanının Yansımaları	43
2.3. Almanya ile SSCB Arasında Savaşın Başlaması ve Moskova Savunmasında Kırgız Askerler	46
2.4. Stalingrad ve Diğer Cephelerde Kırgız Askerler.....	60
2.5. 1943 Yılından Savaş Sonuna Kadar Önemli Cepheler'de Kırgız Askerleri ...	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN SOVYET KIRGIZİSTAN'DA ETKİLERİ

3.1. II. Dünya Savaşı'nın Kırgızistan'da İşgücüne Etkisi	74
3.2. Endüstriyel İş Gücü	75
3.3 Tarımsal İş Gücü	81
3.4. II. Dünya Savaşının Kırgızistan Ekonomisine Etkileri	85
3.5. II. Dünya Savaşı'nın Sosyal ve Kültürel Etkileri	93
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	104
EKLER	108

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan ve Kırgızlar

Yusuf KILIÇASLAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir GÜNGÖR

2018-Sayfa: 135+XII

Jüri: Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN

Dr. Öğr. Üyesi. Ebubekir GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi. Qıyas SHUKUROV

Kırgızistan'ın 1917 Ekim Devrim'inden itibaren maruz kaldığı Sovyet sömürü düzenin yansımaları Kırgızlar adına köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. SSCB siyasi otoritesini bölgede kurarken, Kırgız idarecilerin baskı altına almaya çalışmıştır. Kırgızistan'da Sovyet ideolojisinin sanayi, tarım, hayvancılık ve diğer üretim kollarında uyguladığı politikalar ve sömürü düzeni, Kırgızları derinden etkilemiştir. Eğitim, kültür ve sosyal alanda hayata geçirilen Sovyet uygulamaları, Kırgızistan'ın kültürel ve sosyal birikimini Sovyet ideolojisi çerçevesinde değiştirmek üzere planlanmıştır.

Ekim devrimi ile Kırgızistan devletinin kurulma süreci ve yönetiminde etkin olan SSCB, II. Dünya Savaşı sırasında Almanlara karşı verdiği savaşta Kırgızları da kullanmaktan geri durmamıştır. Moskova'ya kadar yaklaşan Alman birliklerine karşı en ön cephede Kırgız ve Kazak askerler sürülmüşlerdir. Bu askerlerin toplanma ve cepheye gönderilmeleri çok kısa sürede gerçekleşmiş, yeteri kadar askeri eğitim almadan düzenli ordu birliklerine karşı savaşmak durumunda bırakılmışlardır. Askeri tecrübesizliklerine rağmen çok sayıda kayıplar verme pahasına Almanların durdurulmalarında önemli rol oynamışlar ve Rus – Alman ordularının savaştığı birçok cephede bulunmuşlardır. Kırgızlar, bu süreçte SSCB'ye yalnız asker değil aynı zamanda gerekli sanayi, tarım ve gıda maddeleri desteğinin yanısıra gece gündüz toplumun bütün unsurları çalışmak suretiyle önemli bir iş gücü katkısı sunmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla Kırgızistan bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak SSCB'nin uluslararası hukukta meşru görülen hakları Rusya Federasyonu'na verilirken, SSCB'den ayrılan diğer devletler gibi Kırgızistan'da Sovyetler'in çatısı altında kazanmış olduğu meşru haklarını kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, II. Dünya Savaşı, Kırgızistan, Bolşevik, Stalin

ABSTRACT

Master Thesis

Kyrgyzs and Kyrgyzstan During the World War II

Yusuf KILIÇASLAN

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir GÜNGÖR

2018-Page: 117+XII

Jury: Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN

Dr. Öğr. Üyesi. Ebubekir GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi. Qıyas SHUKUROV

The reflections of the Soviet exploitation regime, which Kyrgyzstan has been subjected to since the October Revolution of 1917, have caused radical changes in the name of the Kyrgyz. While the USSR established the political authority in the region, it tried to suppress the Kyrgyz authorities. In Kyrgyzstan, the policies and exploitation of the Soviet ideology in the fields of industry, agriculture, animal husbandry and other production deeply affected the Kyrgyz. The Soviet practices of education, culture and social life are planned to change the cultural and social accumulation of Kyrgyzstan within the framework of Soviet ideology.

With the October Revolution, the USSR, which was active in the establishment process and management of the Kyrgyzstan state, He did not stop using the Kyrgyz in the war against the Germans during World War II. Kyrgyz and Cossack soldiers were driven to the forefront of the approaching German troops up to Moscow. The gathering and sending of these troops to the front line took place in a very short time and they had to fight regular army units before they could receive military training. Despite their military inexperience, they played an important role in stopping the Germans at the expense of numerous losses and were on many fronts of the Russian-German armies. In this process, the Kyrgyz Republic provided a significant workforce contribution not only to the soldiers but also to the support of the necessary industrial, agriculture and foodstuffs, as well as to work on all aspects of the society day and night. With the disintegration of the USSR, Kyrgyzstan gained independence. However, while the rights of the USSR legitimized in international law were given to the Russian Federation, they lost their legitimate rights in Kyrgyzstan, like other states that had left the USSR, under the roof of the Soviet Union.

Keywords:USSR, World War II, Kyrgyzstan, Bolsheviks, Stalin.

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1:5	Aralık 1941 Tarihinde SSCB ve Alman ordularının karşılaştırılması.....	58
Tablo 3.1:	1941-1944 Yıllarında Kolektif Çiftliklerin Karşılaştırılması.....	87

KISALTMALAR LİSTESİ

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
KSSC	Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
TMK	Türkistan Müslümanları Kurultayı
TMH	Türkistan Muvakkat Hükümeti
TMK	Türkistan Milli Kuvvetleri
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
TOSSC	Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TÖC	Türkistan Özerk Cumhuriyeti
RKP(b)	Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)
SSCBİK	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İcra Komitesi
SBKP	Sovyet Bolşevik Komünist Partisi
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
KSSCHK	Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserliği
SSCBBA	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi
MTS	Makine Traktör Sanayii
İMT	İngiliz Milletler Topluluğu
MMB	Milliyetler Meselesi Bildirisi
TTK	Türkistan Toprak Komisyonu
TTK	Türk Tarih Kurumu
NEP	Novaye Ekonomiçeskaya Politika
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
YSHK	Yerel Sanayi Halk Komitesi
Bkz	Bakınız

c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Yay.	Yayınları
s.	Sayfa
S.	Sayı
vb.	ve başkaları
vd.	ve diğerleri
No.	Numero
T.	Tom

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı büyük acılara ve umutsuzluklara sebep olmuş, taraflı tarafsız tüm devletler derinden etkilenmişlerdir. Kırgızistan Cumhuriyeti’de II. Dünya Savaşı’nın mağdurlarından birisi olurken, uğramış olduğu haksızlıklar ve zulümler yıllarca SSCB’nin baskıcı yönetim anlayışı sebebiyle karanlıkta kalmıştır. Çalışma karanlıkta kalan noktaların aydınlatılması ve Kırgızların çekmiş oldukları acıları ve zulümleri belgelere dayalı olarak açıklamak adına gerçekleştirilmiştir.

Araştırmamızın Kırgızistan ayağında doküman ve materyallere ulaşmak konusunda bazı zorluklarla karşılaşmıştır. SSCB dönemi arşiv belgelerinin büyük kısmının yayınlanmamış olması araştırma yapılırken karşımıza çıkan en büyük zorluklardan birini oluşturmuştur. Yayınlanmış arşiv belgeleri kullanılarak bu zorluğun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Çalışmamızı hazırlarken kıymetli vaktini ayırıp her türlü desteği veren hocam Dr. Öğr. Üyesi. Ebubekir GÜNGÖR’e, Kırgızistan seyahatlerimiz sırasında kaynaklara ulaşmakta katkıları bulunan Sayın Ali Rıza YETER ve Ersoy BALCI’ya, akademik olarak yetişmemizde emeği geçen bütün hocalarıma ve engin düşünceleri ile bize yol gösteren Hasan Kürşat AYAN’a teşekkür ederim. Ayrıca sağlamış oldukları huzur ortamı içerisinde çalışmamızı kolaylaştıran, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen annem Atiye ve babam Bünyamin KILIÇASLAN’a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Yusuf KILIÇASLAN

YOZGAT 2018

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl, birçok devleti özgürlüklere ve feraha kavuştururken, birçoklarına da görülmemiş acılar yaşatmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile insanlık tarihinin kaderi tabiri yerinde ise yeniden yazılmıştır. İnsanlık tarihi bu korkunç savaşın izlerini silemeden İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamak zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı (1939-1945), insanlık tarihinin en büyük ve kanlı savaşlarından ikincisi olup, savaşta Birleşik Krallık, SSCB, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Fransa'nın oluşturduğu Müttefik devletlerle; Almanya, İtalya ve Japonya'nın yer aldığı Mihver devletler savaşımlardır. Yüz milyondan fazla askerî personelin dâhil olduğu savaşa katılan ülkeler ekonomik, endüstriyel ve bilimsel güçlerini seferber etmişlerdir. Savaş kimyasal silahların kullanılması ve kitlesel ölümlerin gerçekleşmesi bakımından sancılı neticeler doğurmuştur. Nitekim 1939-1945 yılları arasında cereyan eden savaşta yaklaşık olarak 40-50 milyon civarında insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.

Dünyada gerilen siyasi ve askeri ortam neticesinde Sovyetler Birliği ile Almanya kısa süreliğine birbirleriyle savaşmak arzunda olmamıştır. Almanya'ya karşı zaman kazanmak isteyen Stalin'in girişimleri sonucunda ülkelerin dış işleri bakanları tarafından iki tarafın haklarını gözetten bir pakt imza edilmiştir. Joseif Stalin yaklaşan savaş öncesinde Avrupa'da yapmış olduğu antlaşmalara güvenmeyerek, Hitler ile yakınlaşmak istemiştir. Bunun için ilk iş olarak Yahudi kökenli dış işleri bakanı Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'u atamıştır.

Antlaşmanın odak noktasını Doğu Avrupa'nın paylaşımına dair gizli protokol oluşturmuştur. Bu bağlamda Ribbentrop Polonya'nın 1914 sınırları doğrultusunda etki alanlarına bölünmesini önermiştir. Tek fark Varşova'nın Almanya'ya bırakılan batı bölümünde yer alması olmuştur. Bu etki alanlarında ayrı bir Polonya devletinin varlığının sürdürülüp sürdürülmeyeceği veya bu alanların Almanlar veya Sovyetlerce işgal edilip edilmeyeceği konusu protokole dâhil edilmemiştir. (Bu durum iki ülkenin çıkarlarına ters olması nedeniyle karanlıkta bırakılarak, pakt sonrası iki ülke tarafından kendi lehlerine kullanılmak istenmiştir.) Baltık devletleri konusunda Ribbentrop'un önerisi Finlandiya ve Estonya'nın Sovyet etki alanına, Litvanya'nında Alman etki alanına bırakılması Letonya'nın ise

bölüşülmesi olarak imza edilmiştir.¹Peki, yaşanan bu gelişmelerin savaşın gidişatına etkisi nasıl olmuştur?

II. Dünya Savaşı'nın başlaması Almanya'nın Polonya'yı işgal ettiği 1 Eylül 1939 kabul edilmektedir. Polonya'nın işgali ile Britanya, Fransa ve İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir.² Hitlerin amacı Avrupa'da büyük Alman İmparatorluğu kurmak ve dünya hâkimiyetini ele geçirmektir. Panzerler 1939 yılının sonundan 1941 yılının başlarına kadar geçen süre zarfında Avrupa topraklarının çoğuna hâkim olma başarısını göstermişlerdir.

Avrupa'da kurulmak istenen büyük Alman İmparatorluğu'nun önündeki tek engel olarak kabul edilen SSCB'yi saf dışı bırakmak adına ilk girişim Almanlar tarafından 22 Haziran 1941'de gerçekleşmiştir. Alman orduları kısa süre zarfında Sovyetler'in batı bölgelerini işgal etme başarısını göstermiştir. 1937 yılından beri Çin ile Asya hâkimiyeti için savaşan Japonya 1941 yılının aralık ayında ABD'ye ve Müttefik güçlerin Avrupalı ortaklarına karşı Pasifik'te savaş açarak, kısa sürede bölgede iktidarı ele almıştır. Daha sonra elde etmiş olduğu üstünlüğü kaybeden Japonya'nın yanı sıra, Alman güçlerinin 1942 yılında Kırgız ve Kazak askerleri ile desteklenmiş Kızıl Orduya Stalingrad'da yenilmesi ile Mihver devletler için geri çekilme süreci başlamıştır. 1943 yılında Doğu Avrupa'daki Alman mağlubiyetleri, İtalya'nın Müttefik devletlerce işgal edilmesi ve Japonya'nın Pasifikte ABD'ye karşı almış olduğu yenilgiler ile birlikte Mihver devletler için çöküş başlamıştır. 8 Mayıs 1945'te Alman birliklerinin Kırgız ve Kazak askerleri ile desteklenmiş SSCB birlikleri'ne teslimiyle II. Dünya Savaşı bitmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın dolaylı taraflarından birisi olan Kırgızlar'ın savaş yıllarında çekmiş oldukları sıkıntıları ve geçirdikleri değişimleri açıklamak adına çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma yaşanan olayları siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal boyutlarıyla ele alarak, olabildiğince tarafsız araştırılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Rus politikalarının Kırgızistan ve tüm Türkistan üzerinde nasıl uygulandığını ve temelinin nerelere dayanmaktadır? Sorusunun cevabı oldukça kıymetlidir.

Türkistan üzerinde uygulanan politikalar anlık ve kişiye bağlı politikalar olmamakta ve çok eskiye dayanmaktadır. Ruslar, Türkistan Türkleri üzerinde Bizans

¹*Dokumenti i Materiali Kanuna Vtoroy Mirovoy Voyni 1937-1939*, Moskova, 1939, s.11-12.

² M. İ. Kalinin, *Voyna Ateçestvennaya i Voyna Totalnaya*, Frunze, 1943, s. 4.

İmparatorluğu tesis etmek için plan ve projeler üretmişlerdir. Türkler İstanbul'u 1453'te fethettikten sonra Moskova'daki yönetim Bizans İmparatorluğunun yerini alabileceğine inanmıştır. Avrupa'da Bizans İmparatorluğu'nun yerini alabilecek güçlü bir devlet bulunmuyordu. Batı Avrupa dâhil bütün Hristiyan devletler Rus prenslerinin İslam karşısında Hristiyanlığı koruyacaklarına inanmışlardır. Bu bağlamda Bizans Kayzeri'nin yeğeni Sofia Paleolog III. İvan ile evlendirilmiştir. İzdivaç 1473'te yapılarak, Venedik Senatosu İvan'ı Bizans İmparatorluğu'nun kanuni halefi olarak tanımıştır. Bizans İmparatorluğu'nun çift kartalı sembol olarak Ruslar tarafından kullanılarak, Moskova 3, Roma'dır algısı yaratılmaya çalışılmıştır.³

Osmanlı Devletinin zirveye ulaştığı Kanuni Sultan Süleyman döneminde Don Volga Kanal Projesi'ni hayata geçirerek merkezi otoritesini yeni kurmaya başlayan Rus Çarlığını yıkarak kuzey sınırındaki tehdidi ortadan kaldırmak ve ekonomik çıkarlarını korumak amacı gütmüştür. Uygun olmayan siyasi şartlar, doğuda İran ile mücadele edilmesi ve Kırım hanlarının yeterli desteği verememesi neticesinde belirli aşama kaydedilen kanal çalışması yarım kalmış ve bir daha hayata geçirilememiştir. Hayata geçirilmeye çalışılan teşebbüsün yarıda kalması ile birlikte Türkistan'da Rus hâkimiyeti nasıl gelişme göstermiştir?

Baymirza Hayit Türkistan devletlerinin durumuna şöyle yaklaşarak; *“Türkistan küçük ve müstakil devletlerin teşekkülleri çevrelerinde olup bitenleri anlamak ve buna göre tedbir almakta aciz kalmaları dolayısıyla Asya'da lider devlet olma vasfını kaybetti. Bunun üzerine doğuda, Orta Asya istikametinde Rus teşebbüsleri canlanıverdi, Rusya XVI. Yüzyılda Türkistan'ın artık tehlikeli bir rakibi oldu; Türkistan devletleri bunun farkına varamadılar”*⁴ ifadeleri ile özetlemiştir.

Ruslar 18 yüzyıla kadar Türkistan'a saldırma cesaretini gösterememişlerdir. Ancak casusluk faaliyetleri ve ticaret vasıtası ile bölgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarını sistemli olarak takip ve rapor etmişlerdir. Çarlık Rusya'nın yıkılması ve Bolşeviklerin yönetimi devralması sonrasında Kırgızistan coğrafyası'nda yaşanan değişimler II. Dünya Savaşı'nda SSCB'nin başarılı olmasına nasıl etki etmiştir?

20. yüzyılın başlarından itibaren Sovyet hâkimiyeti Kırgızistan'da etkili olurken, Kırgızlar tarafından başlatılan bağımsızlık mücadeleleri kanlı neticeler doğurmuştur. Bolşevikler kendi idare şeklini tesis ederken çok sayıda Türkü sistemli

³ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s. 41.

⁴ Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 41.

olarak öldürmüşlerdir. İstediklerini zorla alamayacaklarının farkına varan Sovyet idareciler Kırgızları asimile etmenin yollarını aramışlardır. Lenin döneminde Stalin'e göre daha ılımlı sürdürülen politikalar Lenin'in ölümü ve Stalin'in iktidarı ele geçirmesinden sonra tabiri yerinde ise tam bir demir yumruğa dönüşmüştür.

Kırgızistan'ın maruz kaldığı Sovyet propagandaları nasıl hayata geçirilmiştir? Sovyet ideolojisinin kısa zaman içerisinde kabul görmesi ve kendisine taraftar toplayabilmesinin temelinde eğitim alanında yapmış oldukları girişimler yatmaktadır. Bir toplumun gelişmesi ve çağa ayak uydurabilmesi, toplumun geleceğini oluşturan gençlere verdiği eğitimin içeriğine ve ilk sınıftan yüksek öğretim kurumlarına kadar olan süreç içerisinde nasıl bir öğretim sürecinden geçtiği ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu çerçevede Kırgızistan'da 1920'li yıllardan sonra kurulan Sovyet tipi eğitim kurumlarının ilk hedefi Sovyet ideolojisini Kırgız gençler arasında yaygınlaştırmak ve benimsetmektir.

Eğitim, sosyal ve ekonomik hayatta değişimler Sovyet döneminde sıkça yaşanmaya başlamıştır. Bölgede güç aparatlarını ellerine geçiren Bolşevik idareciler vasıtasıyla İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda yapılan her türlü girişim SSCB'nin ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirilmiştir. 1930'lu yılların başından itibaren yerli halkın maddi unsurlarına el konularak toplulaştırma yoluna gidilmiştir. Sovyet kaynaklarına göre ise oluşturulan yardım fonlarına Kırgızlar bu malları isteyerek devretmiştir. Meselenin doğruluk payı nedir? Öyle ise neden baskı siyasetine gerek duyulmuştur? Kırgızların mallarına el konulurken, SSCB yönetimi her türlü şiddeti uygulamaktan geri durmamıştır. Sovyet yönetiminin sert tutumu 1937-1938 yılları arasında ise doruk noktasına ulaşarak, Sovyet baskısı ve Kızıl terörünün yoğun yaşandığı yıllar olmuştur. 5 Kasım 1938 tarihinde kurşuna dizilen 137 kişinin bir kireç fabrikasının kuyusuna gömülmeleri Stalin döneminin en acı olaylarıdandır. Öldürülenler arasında Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov da bulunmaktadır.⁵ Öldürülen Kırgızlar bugün Bişkek yakınlarında bulunan Atabeyit mezarlığına gömülmüşlerdir. Kırgız liderlerin ve aydınların katledilmeleri SSCB yönetimine karşı muhalefet yapabilecek kişi ve grupların sessiz kalmalarına neden olmuştur. Sovyet yönetimi tarafından 1938 yılı sonrası yapılan uygulamalar tamamen II. Dünya Savaşı'na yönelik ihtiyaçlarını karşılamak adına hayata geçirilmiştir.

⁵ Ebubekir Güngör, *Repressiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı Sürgün ve Yok Ediliş (1917-1938)*, Bengü Yayınları, Ankara 2018, s. 255.

SSCB’de genel seferberlik ilan edilmesinin ardından Kırgızistan tam anlamıyla savaşın soğuk yüzünü hissetmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında SSCB, Kırgızistan’ı Komünist parti yöneticileri ve Komsomol Örgütleri aracılığı ile koordine etmişlerdir. Bu örgütler aracılığı ile Kırgızistan coğrafyasına çeşitli ölçeklerde endüstriyel yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Fabrikalar ve büyük sanayi işletmeleri bölgede ciddi kıskınlık ve fakirleşme yaratmıştır. SSCB sorunu aşarken yerel halk bundan nasıl etkilenmiştir?

Bolşeviklerin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Kırgızistan’ı modern dünya düzenine ulaştırdıkları iddiası doğru mudur? Taraflı olarak yazılan tarih kitapları ve oluşturulan arşiv belgeleri konunun aydınlatılmasını zorlaştırmaktadır. Bağımsızlık sonrası Kırgız kaynakları incelendiği vakit Sovyet dönemi kaynakları ile arasında çok büyük farkların olmadığı gözlemlenebilmektedir. Bağımsızlık sonrası yayımlanan yayınların tamamına yakınında Sovyet söylemleri ve dili etkili olmuştur. 2004 yılında O.DC. Osmanov’un *İstoriya Kırgızistan* eserini incelediğimizde Sovyet kaynaklarından önemli bir farkının olmadığı açıktır. Kırgız yazarlarda genel itibariyle Sovyet söylemlerinin tesirindedir. 2016 yılında Türkiye Belediyeler Birliği bünyesinde yayımlanan ve makalelerden oluşan *II. Dünya Savaşı ve Türk Dünyası* adlı kitapta, Manas Üniversitesi öğretim üyesi Zuhra Altımuşova *II. Dünya Savaşında Kırgızistan* adlı makale kaleme almıştır. Makalede çok ayrıntılı olmasa da II. Dünya Savaşı yıllarında Kırgızistan’da yaşanan gelişmeler hakkında genel bilgiler sunulurken kısmen Sovyet söylemlerinin tesirinde kalınmıştır. A. Kazanskiy 1954 yılında ortaya koymuş olduğu *Kırgızskiy Narod V. Velikoy Ateçestvennoy Vayne Savetskava Sayuza 1941-1945* adlı eserde gelişmelere bu şekilde yaklaşmıştır. Yine Kırgız asıllı yazar S. Kerimbayev yazmış olduğu *Kırgızskiy Narod v Velikoy Ateçestvennoy Voyne 1941-1945* eserinde de kendi yaşadığı Sovyet hâkimiyeti yıllarını yücelten bir dil kullanmaktan geri durmamıştır.

Sovyet döneminde Kırgızistan basın yayın organlarında aynı düşünce merkezli yayın yapmışlardır. Dönemin gazete, dergi ve basın yayın organlarına tamamen Sovyet propagandasının hâkim olduğu görülmektedir. Tüm Sovyetler Birliğinin merkezi gazetesi konumunda bulunan *Pravda Gazetesi* Kırgızistan’da yayın yapan gazetelerin aynası konumundadır. *Pravda Gazetesi*’nde çıkan haberler; editörleri ve yazarları Bolşevik taraftarı olan, *Kızıl Kırgızistan*, *Kızıl yıldız*, *Sovetskiy*

Kırgızistan gibi gazetelerde birebir neşredilmiştir. O dönem itibari ile Kırgızistan'da bağımsız ve özgür haber yapan gazete ve kuruluşlardan bahsetmek oldukça zordur.

II. Dünya Savaşı'nda yazılan mektuplar ve hatıratlar yukarıda bahsi geçen gazetelerde sıkça savaş yılları ve sonrasında yayımlanmıştır. Yayımlanan mektup ve hatıratların tamamına yakınının Bolşevik ve Rus askerlerin yazıları olduğu dikkatimizi çekmektedir. Kahramanlık yazıları kaleme alan Sovyet askerlerin çoğu Komünist Parti ve Komsomol Örgütleri üyeleridir. 360 bin kişinin savaşa alındığı Kırgızistan'da sadece Bolşevik askerler savaşıyormuş gibi algı yaratılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. 316. Tümen komutanı General Panfilov ise kaleme aldığı mektuplarda Sovyet propagandası yaparak emrinde savaşa sürülen Türkistanlı askerleri göz ardı etmiştir. Karısına yazmış olduğu mektuplarda bölüğüne verilen madalya ve nişanları sıkça dile getirmiştir. Cephede hemşire olarak bulunan kızının (Valentina Panfilova) ise bu başarılar dolayısıyla Komünist parti üyeliğine seçileceğini karısına mektubunda ifade etmektedir. Sovyetler tarafından halk kahramanı ilan edilen ve Kırgız ve Kazak askerlerin komutanı olan Panfilov'un düşünceleri bu yöndedir.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında geçen savaşlar önemli cephelerde gerçekleşmiştir. Stratejik konumu nedeniyle Moskova cephesi Alman-SSCB savaşının en şiddetli çarpışmaların yaşandığı mevki olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Sovyetler Birliği tarafından başkenti korumak ve düşman güçlerini oyalamak adına Kırgızlar ve SSCB'ne bağlı diğer Türk Cumhuriyetleri'ne mensup askeri birlikler burada görevlendirilmiştir. Moskova üzerindeki Nazi tehdidi bertaraf edildikten sonra Kırgız ve Kazak askerlerden oluşan 316. Tümen stratejik öneme sahip ve en kanlı çarpışmaların olduğu birçok cephede savaşmıştır. Kırgız askerler Leningrad, Stalingrad, Baltık cephesi ve Almanya içlerine kadar süren çarpışmalarda yer alarak Berlin'in teslim alınmasında aktif rol oynamışlardır. Gerçekleşen savaşlarda Kırgızlar maddi ve manevi yönden nasıl bir kayıp vermişlerdir ve hak ettikleri değeri görebilmişler midir?

Savaşa katılan ve Sovyetler Birliği kahramanı unvanına layık görülen Kırgız asıllı asker sayısı yaklaşık olarak iki elin parmakları kadardır. Kırgızlar savaşa katılan bütün Türkler gibi sefalet içerisinde harp etmek zorunda bırakılmışlardır. Cephelerde ölen Türkistanlı askerler SSCB için sorun teşkil etmediği gibi, işlerine geldiği Stalin'in uygulamış olduğu politikalara bakılarak söylenebilir. Türkistan

coğrafyasında SSCB idarecileri ve askeri unsurları tarafından her fırsatta bilinçli olarak Türkler katledilmiştir. Sovyetler için asıl mesele ise esir düşen Türkistanlı askerler olmuştur. Alman esir kamplarına düşen Türklere Naziler çok zor şartlarda yaşayarak ölümü beklemek veya Sovyetlere karşı tekrar savaşmak olmak üzere iki seçenek sunmuşlardır. Almanlar tarafından oluşturulan Türkistan lejyonuna alınan askerler burada ideolojik ve saha eğitimine tabii tutularak bağımsız Türkistan fikri aşılanmıştır. Üstlerinde Alman üniformaları ile Sovyetlere karşı Türkistan bağımsızlığı için savaşan askerler savaşın sona ermesi ile birlikte SSCB tarafından vatan haini ilan edilmişlerdir. Hayatlarının sonuna kadar Almanya’da yaşayanlar bir tarafa ülkelerine dönenlerden bazıları öldürülürken diğerleri Sibiryaya esir kamplarına sürgüne gönderilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı’na Kırım Türkü olarak katılmak zorunda kalan Cengiz Dağcı’nın hatıratında savaşa katıldığı andaki durum Abdulvahap Kara tarafından şöyle ifade edilmektedir. *“Temmuz ayının son günü açık ve düz bir ovada kendi kazdıkları siperlere yerleştirildiler. Düşman karşığı ormandaydı. Hava sıcaktı ve kaputunu iki gün önce bir hendeğin içine atmıştı. Üzerinde yazlık gömlek, yazlık pantolon, başında çelik kasket ve elinde beş kurşun alan şarjörlü, süngüsüz bir tüfek vardı”*.⁶

Çalışmanın devamında:

“Alman bombardımanından sonra ovayı duman kaplamıştı ve göz gözü görmüyordu. Bu durumu fırsat bilen askerler mısır tarlalarına doğru koşmaya başladılar Cengiz Dağcı da onlara katıldı. Gün boyu mısır tarlalarında dolaştılar. Düşmandan gizlenen askerler için mısır hem sığınak hem de aş oldu. Ortalık kararmadan düşman ateşi kesildi. Herhangi bir saldırıda gafil avlanmaktan korkan dağcı geceyi uykusuz geçirdi. Ertesi günü dağılan birliklerin Pervomaysk yakınlarında ve Buğ nehri kıyısında toplandığı haberi geldi. On kadar er nehre gitmek için tarladan otoyola çıktığında ormandan makineli tüfeklerle ateş açıldı. Bunu üzerine askerler tekrar geri çekildiler. Tarladan çıkmak için geceyi beklemekten başka çare yoktu. Karanlık çökünce askerler otoyola çıktılar. Çok geçmeden yürüyenler çoğaldı. Kalabalığa askeri kamyonlar ile eşya yüklü at arabaları da katıldı. Derken otoyol fişeklerle aydınlandı ardından mermi yağmaya başladı. Sanki cehennemin kapıları

⁶ Abdulvahap Kara, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Bir Yazar Cengiz Dağcı*, IQ kültür sanat yayıncılık, İstanbul 2012, s.23-24.

ardına kadar aralanmıştı. Yola ateş ve ölüm yağıyordu. Otoyolda kimsenin saklanabileceği yer yoktu. Canlı cansız herkes birbirine kenetlenmiş gibiydi”⁷

ifadelerine yer verilmiştir. Bizim için kıymetli olan bölüm ise Sovyet askerlerin kendilerinin dışında özellikle Türk askerlerine nasıl muamele yaptıkları hakkında kesitler veren kısımdır. “ *Top ateşine ara verildiğinde herkes yattığı yerden kalkarak koşmaya başladı. Kamyonlar hareket etti. Dağcı yanından geçen bir kamyonun yavaşlamasını fırsat bilerek kamyonun bordrosuna tırmanmaya çalıştı. Ancak kamyondakiler tüfeklerin dipçisiyle vurarak onu tekrar yola attılar. Bunun üzerine koşup kamyonun şoför mahallindeki merdivenlere tutundu. Şoför onu yumruklayarak düşmesi için uğraştı. Komutanın bırak kalsın manasında işaret yapmasından sonra araç hızlandı”⁸* Görüldüğü üzere Rus kökenli olmayan askerlerin Bolşevikler için kıymeti olmadığı anlaşılmaktadır. Peki, Kırgızlar nasıl bir ruh halinde idiler?

Sovyet yönetimi bilinçli olarak savaşın yaşandığı cephelerde ölen ve esir düşen Kırgız askerlerin kayıtlarını saklı tutmuşlar veya kayıt altına almaya gerek bile duymamışlardır. Bunu bilememekle birlikte, dönemin Sovyet kaynaklarını incelediğimizde savaşta kaybedilen Kızıl Ordu mensubu Kırgız askerlere ait kapsamlı bilgiler yer almadığını görülebilmektedir. Sadece hatıratlarda bu konu hakkında bilgiler bulunmakla beraber, hatıratları yazan kişilerin çevresinde gerçekleşen çarpışmalarda ölenlerle sınırlı kalmıştır. Esir düşenler için de durum farklı değildir. Türkistan Lejyonu’nun komutanlarından birisi olan Cengiz Dağcı esir düşen askerler için şu bilgileri vermektedir. “*Lejyona kamplardan devamlı yeni esirler geliyor, lejyonerler gittikçe kalabalıklaşıyordu. Lejyon mevcudunun altı ay sonra üç yüz bine çıkacağı söyleniyordu.*⁹ Bu rakam sadece savaşta esir düşen Türkistanlıları kapsadığı için ehemmiyetlidir. Dağcı esir kamplarında Türkistanlı askerler arasında bulaşıcı hastalık ve yaralanmalardan dolayı toplu ölümlerin olduğunu ve açılan kuyulara gömüldükleri bilgisini de vermektedir. Dağcının hatıratları önemlidir çünkü günümüzde Sovyet kaynaklarından bu bilgilere ulaşmak çok zordur.

⁷ Kara, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız...*, s. 24-25.

⁸ Kara, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız...*, s. 24-25.

⁹ Kara, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız...*, s. 65.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI AREFESİNDE KIRGIZİSTAN'IN SOVYETLER BİRLİĞİ İÇERİSİNDEKİ SİYASİ KONUMU VE SOVYET POLİTİKALARI

II. Dünya savaşı öncesinde Kırgızistan'da ne gibi değişimlerin yaşandığı konusu önem arz etmektedir. Bu bağlam çerçevesinde meselenin anlaşılabilirliği açısından birinci bölüm dört alt başlıktan oluşmaktadır. Sovyet idaresi altında oluşturulan devlet yönetimi ve uygulamalar ilk alt başlığımızın konusunu oluştururken, toplum içerisinde ve ekonomik hayatta Sovyet uygulamalarının nasıl şekillendiği meselesi ikinci alt başlığımızın konusudur. Gelineen noktadan hareketle sosyal ve kültürel alanda gerçekleştirilen Sovyet projeleri üçüncü alt başlığımızın içeriğini oluşturmaktadır. Savaşın maddi giderlerinin nasıl karşılandığını ve Kırgızistanın II. Dünya harbi öncesinde ekonomik durumunun ne durumda olduğu ve savaşın gidişatına etkisi ise dördüncü alt başlığımızın meselesidir.

1.1.Sovyet İdaresi Altında Kırgızistan

II. Dünya Savaşı'nda Kırgızlar maddi ve manevi birçok kayıplar vermiştir. Kırgızları SSCB adına savaşmak zorunda bırakan Sovyet yaptırımlarının açıklanması konunun bütünlüğü açısından elzemdir. Sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta Bolşevikler tarafından uygulanan politikalar bölgede ciddi kısırlaşmalara ve tek düzeliğe sebep olmuştur. Kırgızlar birçok Türk toplumunda görüldüğü üzere boy yapılanmasını esas alarak yaşamışlardır. Bu dağınık hayat tarzının Kırgızların öz kimliğini korumasına ciddi anlamda katkısı olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların Türkistan'da baskı ve sansüre dayanan uygulamaları yoğunluk kazanmıştır. Kırgız halkının geçmiş mirasını ve geleceğini yok etmek üzere tasarlanmış Sovyet yaptırımları; Bolşevik idareciler tarafından sistemli olarak hayatın her kademesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Şüphesiz Sovyet idaresinin Kırgızistan'da kurulduğu süreci tüm yönleriyle ele almak çalışmamızın çok uzağındadır. Bu meselenin ayrıntılı olarak ele alınabilmesi için daha kapsamlı çalışılması gerekmektedir. Türkistan coğrafyasının genelinde Sovyet rejimi aynı zaman dilimi içerisinde kurulmaya başlanmıştır. Olayları birbirinden bağımsız olarak ele almak doğru olmayacağı için Türkistan'da Bolşevik idaresine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Mevcut idarelerin değişmesi şüphesiz sadece yönetimde bulunan zümrenin lağvedilmesi demek değildir. Yeni kurulan sistemde idareciler ile birlikte ülke çapında bir takım politik değişimler kaçınılmazdır. Bolşevikler Rusya’da Beyazları devirirken Milliyetler Meselesi Beyannamesi ile azınlık durumunda bulunan ve Çarlık idaresi altında ezilen başta Türk boyları olmakla birlikte Çarlık idaresi altında yaşayan diğer milletlere de özgürlük ve eşitlik vaat etmiştir.¹⁰ Tarih sahnesine çıkışlarından bu tarafa esaret kabul etmeyen Türkler için mesele mühimdir. Lenin tarafından deklare edilen bu durum Türkler lehine gözüксе de sonraki süreçte aleyhte durumlar yaşanmıştır.

MMB Türkler arasında parçalanmaya ve milli birlik oluşturulmasına engel teşkil etmiştir. Yeni kurulan düzen içerisinde bağımsızlığını tekrar kazanmak isteyen Türkistan Türkleri Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinde onların büyük destekçileri haline dönüşmüşlerdir. Gelişmeler ışığında St. Petersburg’ta “*hürriyet, eşitlik ve kardeşlik*” sloganları ile 28 Şubat 1917’de Çarlık Rusya’sına karşı gerçekleşen devrimin haberi 3 Mart’ta Türkistan Genel Valisi A.N. Kuropatkin’in izni ile gazetelerde ilan edilmiştir. Bunun üzerine Lenin’in vaat etmiş olduğu özgürlük ve eşitlik meselesi çerçevesinde Ruslar ve Türkler arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. 21 Mart 1917’de Sovyetler tarafından kurulan Geçici Hükümet hedeflerini sınıf, din ve milliyet sınırlamalarını ve ayrıcalıklarını kaldırmak; mahalli idareleri belirlemede genel, doğrudan, eşit ve gizli oyla seçim hakkı tanınmasını *Türkistanskiye Vedemosti Gazetesi* aracılığı ile duyurmuştur.¹¹ Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin Nisan 1917 tarihli Milliyetler meselesi üzerine adlı kararındaki “*Rusya’daki bütün milletler kendi değerlerini özgürce yaşama ve kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptirler*”¹² ilkesini dikkate almayan Taşkent Sovyetleri, Geçici Hükümet Komitesi’ne karşı mücadelelerinde Türklerle işbirliği yapmak yerine bölgedeki Rus askeri unsurlarını yanına almayı tercih etmişlerdir.¹³ Bu seçim Taşkent Sovyetlerinin Türkistan Türklerini yönetme kabiliyetinden yoksun, sadece yönetilecek kişiler olarak gördüğünü düşündürmektedir.

İktidarı ele geçirdikten sonra 2 Kasım 1917’de Lenin ve Stalin tarafından yayınlanan Rus olmayan halkların bildirgesi Bolşeviklerin milli meseleler ile ilgili

¹⁰ Seyfettin Erşahin, “Türkistan’ın Verilen Bağımsızlık’tan Alınan Bağımsızlığa Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Ankara 2003, s. 316.

¹¹ Erşahin, *Türkistan’ın...*, s. 316.

¹² *İstoriya Natsialno Gasuderistvennova Stroitelstva v SSSR*, İzdelstva Moskova 1968, s. 40.

¹³ Erşahin, *Türkistan’ın...*, s. 316-317.

ilk girişimi olmuştur. Bu sebeple Kırgızistan ve diğer Türk boylarının arasından bazı gruplar Çarlık rejimine karşı verilen mücadelede Bolşeviklerin yanında yer almışlardır. Ancak Bolşeviklerin duruma bakışları kendi düşünceleri ve planları çerçevesinde gelişme göstermiştir. Lenin muhtar olacak cumhuriyetlerin liderlerini Moskova’da yapılacak olan kongreye davet etmiştir. Diğer taraftan ise Stalin’in başında bulunduğu Sovyet Milletler Komiserliği ve buna bağlı teşekküller muhtar olma vaadiyle parçalanmış Türkistan’da Bolşevizm’i yaymak ve Türkistan coğrafyasında yaşayan halkın dilini, dinini ve kültürünü değiştirmek için gizli ve derin bir faaliyet içerisine girmiştir.¹⁴

Rus Komünistler 11 Kasım 1917’de F. İ. Kolesov önderliğinde Taşkent’te iktidarı ele geçirerek, hiçbir Türk’ün alınmadığı 15-22 Kasım 1917 tarihli Türkistan Sovyetleri III. Kongresinde Türkistan Sovyet Komiserliğinin kurulduğunu ilan etmişlerdir.¹⁵ Kongrede bölgelerdeki Sovyet iktidarı hakkında kararlar alınmış ve Halk Komitesi kurularak 15 üye seçilmiştir. Bu üyelerin 7’si Bolşeviklerden diğer 8 üye ise henüz Türkistan’da otoritesini kaybetmemiş Sosyalist Devrimciler Partisi üyelerinden seçilmiştir. Seçilen Halk Komitesi kurulunun kararı gereğince Türkistan’ın çeşitli bölgelerinde Sovyet iktidarı kurulmaya başlanmıştır.¹⁶ Durumdan rahatsız olan Mustafa Çokay, Muhammed Tınışbayev ve Mir Adil gibi Milliyetçi Türkistan aydınlarının önde gelen liderleri harekete geçerek bağımsızlık yolunda örgütlenme yolunu seçmişlerdir.¹⁷

Ekim Devrimi’nden sonra Lenin tarafından kaleme alınıp, “Rusya Amele ve Askeri Sovyetler Kongresi”nce tasdik olunarak yayımlanan “Sulh Beyannamesi’nde” milletler hukuku konusundaki esaslara dayanarak Hokand’da toplanan TMK (Türkistan Müslümanları Kurultayı), Türkistan’ın muhtariyetini ilan etmiştir (28 Kasım 1917). Sulh beyannamesinde Rusya’da yaşayan bütün milletlere kendi kaderlerini tayin etme hakkı tanınacağı ilan edilmiştir. Muhtariyet ilan edilen bu kurultaya milletin her kademesinden temsilciler katılmıştır. Kurultay 44 kişilik millet

¹⁴ Vincent Monteil, *Sovyet Müslümanları*, (Çev. Mete Cendereli), İstanbul 1992, s. 112-113.

¹⁵ Mehmet, Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s. 240.

¹⁶ Tınçtıkbek Çorotekin, “Kırgızistan Cumhuriyeti” *Türkler Ansiklopedisi*, 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 474.

¹⁷ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999, s. 130.

meclisi üyelerini seçerken, Müslümanlardan 28, Gayrimüslimlerden 18 üye mecliste görev almışlardır. 12 kişilik Türkistan Muvakkat Hükümeti oluşturulmuştur.¹⁸

Rus imparatorluğu içerisinde yaşayan milletlere özerklik hatta bağımsızlık vadeden Bolşevikler, I. Dünya savaşının sonucu olarak Finlandiya, Baltık, Polonya gibi bölgeleri kaybetmeleriyle birlikte, Türkistan'da yönetimin Müslümanların eline geçmesinden rahatsız olmuşlardır. Bolşevikler muhtariyet hükümetini dağıtıp Türkistan'da yönetimi ele geçirmek için harekete geçmekte gecikmemişlerdir. Sovyet karşıtı milliyetçiliğin yanlış olduğunu, bunun kendi kaderlerini belirleme ile ilgisi olmadığını ve burjuva milliyetçiliği olduğunu iddia ederek, Hokand kalesinin kendilerine verilmesini istemişlerdir.¹⁹

Bolşevik güçlerin talebinin hükümet başkanı Mustafa Çokay tarafından reddedilmesi ile muhtariyet hükümetini ortadan kaldırmak için fırsat kollayan Bolşevikler durumu bahane etmişlerdir. Muhtariyet hükümeti üyeleri ise gelişmeler karşısında bağımsızlık için savaşma kararı almışlardır. Vasileviç Frunze idaresindeki Bolşevik silahlı güçleri bağımsızlık hareketini bastırmak için sevk edilmiştir. Kırgızistan coğrafyası içerisinde bulunan Celalabad, Oş ve Andican şehirleri, Bolşevik harekete karşı Türkistan Milli Kuvvetleri (TMK) tarafından başlatılan bağımsızlık savaşının merkezi üsleri olmuştur. Bolşevik Ordusu karşısında fazla direnç gösteremeyen Türkistanlılar bölgedeki idari hâkimiyetini kaybetmişlerdir. 1918 yılının Şubatın da Bolşevik ve SP partisinin idaresinde Kızıl Ordu birlikleri Hokand şehrini silah zoruyla işgal etmiş, toplu katliamlar gerçekleştirmişlerdir.²⁰ Bağımsızlık için çıkılan yolda başarılı olamayan Türkistanlılar için karanlık olan Bolşevizm iktidarı böylelikle başlamıştır.

Türkistan Genel Valiliği sınırları içerisindeki Özbekler, Kırgızlar ve Türkmenlerden oluşan Türkmen Milli Ordusu, Sovyet Ordusu tarafından dağıtıldıktan sonra, bölgeyi Taşkent'e bağlamışlardır. Böylece diğer Türk boyları ile birlikte Kırgızların yaşamakta olduğu topraklar Sovyetlerin hâkimiyetine girmiştir. Bolşeviklerin idareyi ele almasıyla Eşanali Arabayev ve Abdikerim Sıdıkov gibi milli lider konumunda bulunan demokratlar Sovyet baskısı ve dikta rejimine karşı bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Ancak girişimler yoğun bir şekilde

¹⁸ *İstoriya Natsionalno...*, s. 39.

¹⁹ Gregory R Koldys, "Kırgızların Siyasal-Tarihsel Bir İncelemesi", *Türkler Ansiklopedisi*, 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 523.

²⁰ Çorotekin, *Kırgızistan Cumhuriyeti...*, s. 474.

uygulanmaya çalışılan Sovyet propagandası ve baskı rejimine karşı yetersiz kalmıştır. Gelineen noktada Kırgızlar'a Sovyet rejimi içerisinde milli kimliği kuvvetlendirme yolunu tercih etmekten başka çıkış yolu bırakılmamıştır. Hadiselerden sonra durumdan memnun olmayan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) telgraf çekerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmasını dayatmıştır. 1 Mayıs 1918'de Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TOSSC) kurularak, 1924 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.²¹ Bolşevikler tarafından bölgede gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra hâkimiyeti genişletebilmek için nasıl bir yol izleneceği konusu gündeme gelmiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) 15 Cumhuriyeti'nden birisi olan Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1991 yılında fiili bağımsız devlet olmadan önceki durumuna ait bazı konular sistematik olarak sansürlenmiştir. Sovyet kontrolü altındaki dönemde bazı konular tek taraflı olarak araştırılıp yasaklı ve unutturulmaya çalışılan konular olarak kalmıştır. Bu konulardan biriside Manaplardır²². Sovyet ideolojisine ve Marksizm'e göre toplumun yönetici sınıfına mensup olan zümrenin ezenler sınıfında yer alması gerekmektedir. Ancak Sovyet döneminde dâhil olmak üzere Manapların hepsi tiran olmayıp, aralarında aristokratlar bulunmakla birlikte acımasız ve zalimlere rastlamak da mümkündür. Ancak Kırgız tarihinin önemli yapı taşlarından biri olan bu yönetici sınıfı tek başına iyi veya kötü diye ayırmak objektif bir tarih yaklaşımı olmayacaktır. Bu çerçevede Manapların tarihi rollerini yakından incelemek icap etmektedir. Çünkü Bolşevikler ilk olarak Manaplara karşı savaş başlatmışlardır. Sovyet Kırgızistan bu mücadele aşamasında şekillenmiştir.

Lenin ve arkadaşları Biyler ve Manapları kullanarak Çarlık Rusya'nın baskı ve dikta yönetimi ile bölgeyi yönettiği düşüncesini Kırgız halkına kabul ettirmek için etkili propagandalar yapmışlardır. Lenin önderliğinde devrimciler, halk üzerinde etkili olabilecek, "*Çarlık Hükümeti Kırgız halkının olduğu gibi tüm halklarında haklarını sömürmektedir*".²³ şeklindeki ifadeleri sıkça kullanmışlardır. Çarlık idaresinin baskıcı ve sansürcü yönetim tarzından bıkmış olan Türkistan halkı bu

²¹ U. A Asanbayev, *Soveti Kırgızı v Borbe za Stroitelstva Sostsalizma 1929-1932*, Frunze, 1986, s. 5 ; Erşahin, *Türkistan'ın...*, s. 316,317.

²² Manaplık 18.yüzyıldan başlayarak Kırgızistan'ın kuzeyinde yer alan Yedisu ve Evliya-Ata'da (bu günkü Taraz Kazakistan)Kırgızların siyasi yapısında lider olmuşlardır. Üst düzey yönetici olarak manaplar 1850'den 1930 yılına kadar varlıklarını korumuş, 1935 yılında ise tamamen ortadan kaldırılmışlardır.

²³ K. Orazaliyev, *Kırgızskoy SSR 40 Let*, Frunze, 1966, s. 24.

söylemlerin yanında Bolşeviklerin vermiş olduğu vaatleri de dikkate almışlardır. Bolşevikler Müslüman halklara yakın ilgi göstererek hürriyet, eşitlik ve parti üyeliği gibi vaatlerde bulunmuşlardır. Ceditçi liderler ve yenilikçi Müslüman din adamları kendilerini demokrasi ve bağımsızlık düşüncesi ile cezbeden Bolşevikleri Çarlık Rusya'ya karşı desteklemişlerdir.

Kırgız toplumunda yönetici tabakayı *Manaplar'dan önce Biyler* oluşturmuştur. Gerek halkın idaresi gerekse hukuki işler Biylerin kontrolü altına girmiştir. Zamanla Biylerin konumu yargıçla eş anlamlı olmaya başlamıştır. Ama gerçekte bir Biy'in konumu idari görevi ile değil halk üzerindeki siyasi ve idari hâkimiyeti ile belirlenmiştir.²⁴ Kırgızların Manapları kargaşa dönemlerinde düzeni sağlayan cesaret ve cömertlikleriyle öne çıkan Biyler arasından çıkmıştır. Manaplığın gelişmesiyle birlikte kendi içlerinde hiyerarşi oluşturan Manaplar, Çong Manap, Orta Manap ve Çola Manap olmak üzere üçe ayrılmıştır. Çong Manap (Kırgızca Büyük Manap) büyük boy ve boylar birliğinin başında bulunan ve birkaç sıradan Manapı yetkisi altında birleştiren büyük otorite ve iktidara sahip kişilerdi. Çong Manap unvanını kullanan yönetici kesimin bazen han unvanını kullandığı da görülmektedir. Orta Manap ise büyük olmayan bir boyun veya uruğun yöneticileridir. Boyunu yönetirken Çong Manapın bilgisi ve talimatlarına uygun olarak bazı görevleri yerine getirmiştir. Çala Manaplar ise yeterli olmayan yani Manap unvanına talip olan kişilerden oluşmuştur. Bu unvanları alan yöneticiler yönetmiş olduğu boyun iç ve dış işleri ile uğraşarak kabilelerinin çıkarları için çalışmışlardır.²⁵ Manaplar kendi uruğlarının çıkarları ve bağlı oldukları boyu genişletme çabalarında oldukları için aralarında sıkça çatışmalar yaşamışlardır. Sovyet iktidarından önce Kırgızistan'ın genel durumuna bakıldığında Kırgızistan'da güçlü bir merkezi otorite bulunmamaktadır.

Tüm Türkistan'da olduğu gibi Kırgızlar'da Rusya'dan çok farklıydı. Türkistan'da Rusya'daki gibi sınıf farkı olmamıştır. Yani Manaplar ile Pomyeşik²⁶, Kulak²⁷ adı verilen soylular farklı oldukları gibi birbirlerine hiç benzememişlerdir.²⁸ Kırgız köyleri kendi geleneksel, sosyal, ekonomik yapıları, akraba ve kabile

²⁴ Tamara Ölçekçi, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Yeri", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 67, 2013, s. 115.

²⁵ Ölçekçi, *Manaplar...*, s. 114-115.

²⁶ *Rusya da büyük çiftlik sahibi, ağa*

²⁷ *Zengin Rus köylüsü*

²⁸ S. B. Canturov, *Grajdanskaya Voyna v Kirgizskoy SSR*, İlim, Frunze, 1963, s. 175.

bağlarıyla Ruslar için anlaşılması çok güç yapıya sahiptir. Bolşevikler durumu Çarlık Rusya'sının geri kalmış politikalarına ve Kırgız halkının kabile ve ataerkil bağlarının çok güçlü olmasına bağlamışlardır.

Sovyet idarecileri durumu kendi ideolojilerine uygun hale getirebilmek adına Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesiyle halkın şuurunun açıldığını, sınıf mücadelesinin Kırgızistan'da başladığı propagandasını yaparak Manapları hedef göstermişlerdir. Bolşeviklerin yeni kurmaya çalıştıkları düzende Manaplar 1916 isyanın bastırılması aşamasında eski gücünü kaybetmiştir.²⁹ Ancak idareci kesim fakirleşmesine rağmen halk üzerindeki otoritesini belli bir süre devam ettirmiştir.

Bolşeviklerin Kırgızistan'da yönetimi ele almasıyla birlikte Manaplar ciddi otorite kaybına uğramışlardır. Buna rağmen Manapların halkı yönetebilmesi ve hükümleri altında tutabilmesi Bolşevik idarecilerin dikkatinden kaçmamıştır. Bu yüzden Çarlık rejimi gibi Sovyet yöneticileri de *kullan sonra at* politikası izleyip; Manapları kendi taraflarına çekerek iş birliği içerisine girmek istemişlerdir. Bu durum Moskova'dan yeni kadrolar gelene kadar ve Sovyet okullarında öğrenim gören öğrencilerin yetişmesine kadar devam etmiştir.³⁰ Üst tabaka Kırgız yöneticilerin sistem içine dâhil edilmesi ve bunların aracılığı ile Sovyet ideolojisinin Kırgızistan'da yerleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Komünist ideoloji ve Sovyet yönetiminin bölgede yerleşmesi için gerekli olan siyasi gücü Manaplar vasıtası ile kısmen ele geçiren Bolşevik idare, diğer güç aparatlarını ele geçirmek için bir dizi çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla Sovyet idaresi, Kırgızistan'da yeni siyasi, toplumsal ve ekonomik politikalar uygulamıştır. İlk olarak kendisinden önce bölge halkı içerisinde siyasi gücü bulunan erklerin ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir.

Bolşeviklerin ekim devrimini gerçekleştirip idareyi ele almasından sonra 1930-31 yıllarında Manaplara ait 89 çiftlik kamulaştırılmıştır. 1925-35 yılları arasında ise toplam 117 Manap çiftliği istimlâk edilmiştir. Bu çiftliklerde ortalama olarak 621 büyük baş hayvan varlığı mevcut olup toplamda 24.215 sığır

²⁹ Canturov, *Grajdanskaya...*, s. 175.

³⁰ Ölçekçi, "*Manaplar...*", s. 118-119.

bulunmuştur.³¹ Manaplar 1935 yılına gelindiğinde sahip oldukları bütün imtiyazlar ellerinden alınarak vatandaşlık hakları kısıtlanmıştır.

Çarlık Rusya döneminden itibaren Kırgızistan'da arzu edilen idare şeklinin baskı ve direktme yolu ile kabul göremeyeceği konusunda hemfikir olan Bolşevikler baskı ve şiddete dayalı politik tutumu biraz yumuşatarak farklı bir yöntem uygulamaya çalışmışlardır. İlk iş olarak Sovyet çok uluslu devletini inşa etmek ve ortak kültürel değerler etrafında sınıfsız bir toplum oluşturma faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu bağlamda Kırgızlar çok uluslu devletin ayrılmaz parçası haline getirilmek istenmiştir. Bolşevikleri böyle bir düşünceye iten en büyük sebep ise Kırgız Türkleri arasında eğitim sisteminin zayıf olduğuna inanmalarıdır. Okul çağındaki çocukların yeni kurulacak düzen içerisinde eğitim görerek komünist düşünceyi ve Sovyet sevgisi aşılacak fikrinin ortaya çıkmasında Lenin ve Komünist Parti üyelerinin önemli girişimleri olmuştur.³² Diğer meseleler ise orta yaş ve üstü sınıfta bulunan Kırgız köylü ve işçilerin kolektif sistem içerisine dâhil edilmesi şeklindedir. Bolşevikler bu uygulamaları daha kolay ve rahat hayata geçirebilmek amacıyla Türkistan coğrafyasını sözde milli sınırlara bölme çalışmaları içerisine girmişlerdir.

Türkistan coğrafyasını parçalama politikasının arkasında Roma İmparatorluğunun yüzyıllarca uygulamış olduğu *böl, parçala ve yönet* politikası yatmıştır. Bunu Sovyetlerin bölgede yürütmüş olduğu politikalardan anlayabiliyoruz. Sovyetler, Türkistan'da birbirinden ayrı sınırlara sahip özerk devletler meydana getirerek bu devletleri kendi çatısı altında ve istekleri doğrultusunda yaşatmak istemiştir.

Lenin'in ölümüne kadar Türkistan'daki Türk boyları Komünist teşkilatlanma aracılığı ile federatif devletler haline getirilmiştir. 1924 yılının Ocak ayında Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin (TÖC) XII. kurultayına katılan Kırgız delegeler RKP(b) Merkezi Komitesine ve SSCB Merkezi İcra Komitesinin Milliyetler Kuruluna başvurmuşlardır.³³ Delegeler bu başvuru ile Türkistan'da

³¹Cumadil Sapaloviç Baktıgulov, *İz İstorii Prihoda Kırgızkogo Krestyantsva k Osedlosti i Sotsialistiçeskim Sposobam Hozyaistvovoniya*, İzdatelstva, Kırgızistan, Frunze, 1971, s. 75.

³² O. Sagınbayev, *Drujba Zakalennaya B Boyah Za Radinu*, Mektep Yayınevi, Frunze, 1965, s. 1.

³³ Füsün Kara, "Kırgız Sovyet devletinin oluşması", *The Journal of academic social science studies* 15/19, s. 1756.

Kazaklar, Özbekler ve Tacikler ile birlikte Kırgız halkının da olduğunu parti ve devlet yöneticilerine hatırlatmışlardır.

10 Mart 1924 yılında Türkistan Merkezi İcra Komitesi ve Türkistan bölgesi yöneticilerinin katılımıyla Türkistan coğrafyasını etnik sınırlara ayırma çalışmaları başlatılmıştır. Kazak Özerk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Yedisu ve Sırderya bölgesinde yaşayan Kazak ileri gelenleri Kırgızların kendi devletlerine tabi olmasını istemişlerdir. Bu istek üzerine toplantıda İşanaali Arabaev, A.Sıdıkov, Y.Abdurrahmanov gibi Milli lider konumunda bulunan aydınlar, Kırgızların kazaklardan nüfus olarak çok olduklarına dolayısıyla Kırgızların hangi cumhuriyete bağlanacağına(Kazak-Rusya) kendilerinin karar vermesi gerektiğini söylemişlerdir. Türkistan Özerk Cumhuriyeti içerisinde Kırgız Özerk Cumhuriyeti kurulması meselesi ilk olarak 1921 yılında ortaya çıkmıştır.³⁴ İ. Arabaev ve diğer milliyetçi aydınların çabaları Kırgızların bölgede önemli bir güç unsuru olduğunu her zaman Sovyet idarecilerinin zihninde diri tutulmasını sağlamışlardır.

Bolşevik yöneticilerin istekleri çerçevesinde 28 Nisan 1924'te Türkistan Toprak Komisyonu (TTK) kurulmuştur. Bu komisyon üyeleri tarafından Türkistan coğrafyası yapay sınırlara ayrılmıştır. 1924 yılının Ekim ayında Moskova'da gerçekleşen SSCB İcra Komitesi ikinci şurasında Türkistan Türk boylarının milli devletler kurarak ayrılması konusunda kararlar almıştır.³⁵ Daha sonra alınan karara binaen Kırgız Özerk Bölgesi'nin kurulmasıyla, Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin içinde bulunan Kırgız Türkleri ayrı bölgesel yönetim kurma imkânına kavuşmuştur. Bu gelişme Kırgız siyasi tarihi açısından ehemmiyetlidir.

Kırgızlar, KKÖB nin kurulmasıyla birlikte aynı toprak parçasında bir arada yaşama imkânı elde etmiştir Atılan adımlar sayesinde ortak dil ve kültürel değerlerini Sovyet baskısı altında olsa dahi yaşama imkânına kavuşarak, 1991 yılında elde edilecek olan tam bağımsızlığın temelini atmışlardır. KKÖB, 4 bölge, 6 şehir, 75 ilçe, 721 köy, 724-727 arası küçük köy ve 5 mezradan oluşmuştur. Ayrıca 798.770 (bazı kaynaklara göre 714.648)³⁶ nüfustan oluşan Kara Kırgız Özerk Bölgesinde, 505.775 (%64) oranında Kırgız halkı bulunmuştur. Yüz hane üzerinden oranlanacak

³⁴ Kara, *Kırgız Sovyet devletinin...*, s. 1756.

³⁵ DC. Mladbayev, *Ukreplenie i Razviti Sovetskoy Vlasti v Kirgizii Za 50 Let*, Frunze, 1967, s. 19; Asanbayev, *Soveti Kirgizi...*, s. 5; Kara, *Kirgiz Sovyet devletinin...*, s. 1758-1759.

³⁶ *İstoriya Natsialno...*, s. 401.

olursa %28 bozkırlı, %51 ise yaylak kışlak hayatı sürmektedir.³⁷ 1926 yılında Kara Kırgız Özerk Bölgesinin ismi Kırgız Özerk Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. 1936 yılında Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulması ile Sovyet idare sistemi son şeklini almıştır.³⁸ Çizilen sınırlara göre Kırgızistan 1 bölge, 15 şehir, 32 kasaba, 2340 köy ve köyaltı yerleşim biriminden oluşmuştur. Bölgeler Sovyet idareciler tarafından taksim edilmiştir. Dolayısıyla sınırlar suni sınırlar olarak kalmış, bölgelerde yaşayan insanların istekleri göz ardı edilmiştir. Sovyet yöneticiler tarafından 1926 yılında ismi Bişkek olan Kırgızistan başkentine Bolşevik komutan Frunze'nin adı verilmiştir.³⁹ Yeni yönetim sistemi Komünist düşünce içerisinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Parçalanmış Türkistan coğrafyası Sovyetlerin istediklerini rahatça gerçekleştirebilmeleri için aradıkları fırsatı vermiştir. Zamanla Kırgız idarecileri lağveden Sovyet yönetimi kendisine karşı direniş içerisinde girebilecek potansiyele sahip aydınlardan da bir şekilde kurtulmak istemişlerdir.

Baskısını Kırgızistan'da giderek artıran Sovyet idaresi tarafından bundan sonraki süreçte tüm ekonomik, sosyal ve kültürel konular Sovyetler Birliğinin Moskova'daki Merkez Komitesinin kararları gereğince uygulanmıştır. Kırgız ileri gelenleri bu tepeden inme yönetim siyasetine karşı memnuniyetsizliklerini gizlememiş ve neticede Moskova'ya 12 Haziran 1925'te Abdükerim Sıdıkov ve Abdükadir Orozbekov gibi aydınların liderliğinde yaklaşık olarak 30 tanınmış Kırgız aydınının imzalarını taşıyan bir şikâyet mektubu göndermişlerdir. Bu mektubun cevabını Kırgız Aydınları bir yıl gecikmeli olarak almışlar ve aynı ay içerisinde cezalandırılmışlardır.⁴⁰

Kırgız Milli Aydınların gayretleri neticesinde Abdükadir Orozbekov 1926, senesinde Kırgız Hükümetinin ilk yerli başkanı seçilmiştir. Bu durum çok uzun sürmemiş cumhuriyetin en üst düzey makamlarına Kırgızların yerleştirilmesi 1933 yılında Stalinleşmenin başlamasıyla birlikte son bulmuştur. Kırgız Milliyetçilerinin yerine Rus Milliyetçileri getirilerek, geniş çapta Ruslaştırma politikasına başlanmıştır.⁴¹ Komünist Parti dışındaki tüm gruplar tasfiye edilmiştir. Bu vesile ile çoğulculuk anlayışı terk edilerek *Korenizatsiya*⁴² politikası uygulanmaya

³⁷ A. C. Baktıgülov, *Sosialisticestcoe Priabrizavanie Kırgızkavo Ayla*, Frunze, 1978, s. 39.

³⁸ Konuralp, Ercilasun *Türk Dünyası Başkentleri* "Bişkek", Ankara, 2014, s. 351.

³⁹ Orazaliyev, *Kırgızskoy...*, s. 4.

⁴⁰ *İstoriya Kırgızskoy SSR*, II, Frunze, 1986, s. 38.

⁴¹ Koldys, *Kırgızların Siyasal...*, s. 524.

⁴² SSCB nin yerileştirme çalışmalarına verilen isimdir.

başlanmıştır.⁴³ 1929 da Stalin in özel mülkü ortadan kaldıran ve her türlü üretimi devletleştiren politikasının uygulanması ile başlayan totaliter yönetim dönemi, Kırgızistan’da üretim eksikliği ve açlık gibi sonuçlar getiren bir fakirleşme yaratmıştır.

1929 yılında Rus anayasası çerçevesinde ilk Kırgız anayasası kabul edilmiştir. SSCB’nin 1936 anayasası gereğince ise Kırgız Özerk Bölgesi, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne (KSSC) dönüştürmüştür.⁴⁴ Bu gelişme ile resmi olarak Sovyet ibaresi Kırgızistan isminin yanına ilave edilmiş ve Bolşevik hâkimiyeti artık kamusal olarak kendini göstermeye başlamıştır. Kırgızistan coğrafyasında idari, kültürel ve ekonomik değişimlerin yani Sovyet ideolojisinin yerleştirilmesi için gerekli olan siyasi ortamı yaratan Sovyet yöneticileri artık komünist düzeni toplumun her kademesinde uygulama imkânı bulmuşlardır.

20. yüzyılın ilk yarısındaki etnik temizlik yirmi yılı aşkın bir süre devam etmiş ve bu dönemde Kırgızistan’da 4.300 civarında aydın ortadan kaldırılmıştır.⁴⁵ Abdülkerim Sıdıku gibi önde gelen Kırgızlar bütünleşmeye karşı ihtilal karşıtı hareketlere öncülük etmekle suçlanmış ve daha sonrada idam edilmişlerdir. *Sıdıkovcina* adı diğer muhalif Kırgızlara karşı suçlamalarda bulunmada yaygın olarak kullanılan gerekçe haline gelmiştir. Yeni Kırgız SSC’nin kurulacağı dönemde, Kırgız liderler, muhtemel lider adayları ve Sovyet karşıtları saf dışı bırakılmıştır.⁴⁶ 1937-1938 yıllarında Stalin’in gazabına uğrayan Kırgız aydınları, Cengiz Aytmatov’un babası Törökül Aytmatov, Cusup Abdrahmanov, Kasım Tınıstanov, Bayalı İsakeyev, Asanbay Camansariyev gibi isimlerdir.⁴⁷ Diğer zulüm kurbanlarının akıbeti belirsizliğini hâlâ korumaktadır. Stalin yönetimi Kırgızistan’da milli direnişçi kesimden kimseyi bırakmamak üzere iş görmüştür. Moskova’dan dikte edilen kararlar Kırgızistan Komünist Partisi aracılığı ile uygulanmış, buna muhalif olanlar ise cezalandırılmıştır.

⁴³ Koldys, *Kırgızların Siyasal...*, s. 523-524.

⁴⁴ *İstoriya Natsialno...*, s. 465; Kara, *Kırgız Sovyet devletinin...*, s. 1763.; Asker, Akayev, “Geçmişte Bugün ve Gelecekte Kırgızistan”, *Türkler Ansiklopedisi*, 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 452.

⁴⁵ Koldys, *Kırgızların Siyasal...*, s. 524.

⁴⁶ Koldys, *Kırgızların Siyasal...*, s. 524.

⁴⁷ Mayramgül Dikanbayeva, “Hatıralar Işığında Cengiz Aytmatov ve Eserleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, 2015, s. 174.

1.2.Bolşevik İdeolojinin Toplumsal ve Ekonomik Hayatta Güçlenmesi

Türkistan coğrafyası verimli toprakları, yer altı kaynakları ve insan gücü bakımından oldukça zengin ve önemli potansiyele sahiptir. Türkistan Türkleri, Ruslar bölgeye gelene kadar atadan gördüğü şekilde yaşamış bunu da sosyal hayatın her kademesinde uygulamışlardır. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde eğitim ve siyasi reformların yanı sıra ekonomik alanda da bir dizi yenilikler yaşanmıştır. Dağınık halde yaşayan ve yerleşik yaşam koşullarına çok geç adapte olan Kırgız halkı bu dönemde yaşanan gelişim ve değişimden çok fazla haberdar olamamıştır. Kırgızistan'da II. Dünya Savaşı'nın etkilerini görebilmek için Kırgızistan'ın savaş öncesi durumunu göz önüne almak gerekmektedir. Bu nedenle Savaştan önce Kırgızların II. Dünya Savaşı'na katılımlarını anlayabilmek için Sovyet sisteminin Kırgızistan'da nasıl güçlendiğini açıklamak faydalı olacaktır. KSSC'inde eğitim ve siyasi reformların yanı sıra ekonomik alanda da bir dizi yenilikler yaşanmıştır.

Sovyet politikalarının ilk uygulamaları Kırgızistan'da olumlu etki yapmıştır. Sovyet politikası özel teşebbüsü yasaklayarak, herkesin eşit oranda üretime katılacağını ve pay sahibi olacağını deklare etmiştir. Manap ve Biyler'in liderliği altında yaşayan Kırgız halkına bir dizi hak ve özgürlükler getireceğini iddia eden yeni düzen Kırgızlar tarafından olumlu karşılanmıştır. SSCB genelinde uygulanmaya çalışılan işçi sınıfı, entelektüel kesim ve emekçi köylünün aynı amaç etrafında birleştirmesi fikri sınıfsız ve sorunsuz toplum oluşturma planının bir parçasıdır.⁴⁸ Uygulanmak istenen politikalar antikomünizm taraftarları tarafından kabul görmemiştir. Sovyetler tarafından antikomünizm taraftarları olarak adlandırılan insanlar milli aydınlardan başkası değildir.

Milli aydınlar bu yeniliklerin ne manaya geldiğini çok iyi anlamıştır. Ancak aydınlar tarafından yeniliklere karşı gösterilen mücadelede SSCB tarafından yalnızlaştırılmış ve yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Nitekim SSCB 1930'lu yıllarda Kırgızistan edebiyatı, kültürü ve tarihinin sosyalizm ilkeleri ve Sovyet kültürüyle çeliştiğini ileri sürerek, bir kültür savaşı başlatmıştır. Kırgız halkı Sovyet ideolojisini benimsemek zorunda bırakılarak komünist düşünce yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁹

⁴⁸ İ. Soktojev, *Formirovanie i Razviti Sovetskoy Intelligentsi Kirgizistana*, Frunze, 1981, s. 4.

⁴⁹ Orazaliyev, *Kirgizskoy...*, s. 25.

Tasarlanan planları kapsamlı bir şekilde uygulamak için gerekli olan gücü ellerinde toplamaya çalışmışlardır.

Sovyet propaganda ve hâkimiyet kurma çalışmalarının bu dönemde çok yönlü işletildiği görülmektedir. Şehir, kasaba ve köy gibi yerleşik yaşayan Kırgızlar arasındaki propaganda yoğun olarak devam ederken, bozkır yaşam tarzına sahip Kırgızlar arasında da faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Eğitim düzeyi düşük şehirler ve dünya gelişimiyle bağlantısı zayıf olan yerleşim yerlerinde yaşayan Kırgızlar, yapılan propaganda faaliyetleriyle devrimin temsilcisi olarak gösterilmeye çalışılmıştır.⁵⁰ Kırgızistan'ın dağlık kesimlerinde yaşayan ve kitlesel haberleşme olanaklarının zayıf olduğu durumlarda ise Kırgız halkına konunun aktarılması Bolşevik Partinin temel görevlerinden birisi olmuştur.

SSCB idarecilerine göre Türkistan'da Rus Devrimi'nin gerçekleşmesi esnasında her ulustan emekçilerin ortak çıkar konusunda anlaşip birlikte mücadele etme kararı alması devrimin ana ayaklarından birini oluşturmuştur.⁵¹ Kırgız ve Rus işçiler arasında sınıf bilincinin oluşması mevcut Komünist Parti önderliğinde Kırgızistan'daki sosyalist devrimin gerçekleşmesinde önemli rol oynadığı, Sovyet araştırmacılar tarafından iddia edilmektedir.⁵² Sovyet yönetiminin gücü ve Kırgızistan'da yönetimi ele geçirme yöntemi Kırgız halkına komünist liderleri desteklemekten başka çare bırakmamıştır. Bu durum Kırgızların kendi istekleri doğrultusunda çalışmaları yapmış oldukları algısı yaratarak, SSCB baskı siyasetini örtbas etmeye çalışmalarının bir sonucudur. Siyasi ve sosyal alanda bu gelişmeler yaşanırken kültürel ve ekonomik hayatta Sovyetler lehine önemli mesafe kaydedilmiştir.

Kırgız ekonomisi tarım ve hayvancılık açısından oldukça önemli bir potansiyele sahip olagelmıştır. Ünlü Türkolog Wilhelm Radloff, Kara Kırgızların, Kazaklara göre tarımda daha ileri bir seviyede olduklarını ve genellikle tarımla uğraştıklarından bahsetmiştir.⁵³ Mevcut tarımsal potansiyeli geliştirmek için Bolşevikler idari anlamda gerekli düzenlemeleri hayata geçirerek, 1921-22 yıllarında gerçekleşen tarım-toprak reformuyla 5970 kişinin toprakları ellerinden alınarak

⁵⁰ Orazaliyev, *Kırgızskoy...*, s. 25.

⁵¹ Orazaliyev, *Kırgızskoy...*, s. 25.

⁵² Suyunali Kerimbayev ve Kazanskiy başta olmak üzere dönemi kaleme alan araştırmacılar olaya bu şekilde bakmışlardır.

⁵³ Wilhelm Radloff, *Türkler*, Çev.(A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 448.

kamulaştırılmıştır. Toprakları alınan Kırgızlar kendi tarlalarında işçi olarak çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Tarlalarda çalıştırılan 11.000 kişi ise yerleşik hayata adabte edilmeye zorlanmıştır.⁵⁴ Bu yapılan düzenlemelerin altında yatan başka bir nedense, Bolşevikler dağınık yerleşim tarzına sahip Kırgızları sabit ikametgâh adresi sahibi yapıp ideolojilerini benimseterek, kontrol altında tutmak amacı yatmaktadır. Toprak dağıtılan Kırgızların çoğunu Çarlık iktidarı sırasında kendi topraklarından mahrum bırakılan Manaplar ve önemli görevler icra etmiş idareciler oluşturmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere Bolşevikler bölgede hâkimiyet kurarken, statü olarak üst düzey insanlara iadei itibar verip onları kendi yanına çekme arzusunda olmuşlardır. Çünkü uygulamaya koyma arzusunda oldukları planları hayata geçirebilmek için halk arasında sözü muteber olan kişilerin varlığına ihtiyaç duymuşlardır.

Kırgızistan'da tarımın kooperatifleştirilmesi ve kolektifleştirilmesi birbirine çelişik sonuçlar doğurmuştur. Kooperatifleşme gerçekten de Kırgız ziraatına dışarıdan tarımın bilinmeyen kollarını getirmiştir. Yabancı ortaklardan gelen o devre göre yepyeni olan teknolojik ve maddi yardımlar köy ekonomisinin gelişmesi için önemli olmuştur. Stalin kolektifleştirmesi ise tam tersine temelinde özel teşebbüsleri durdurmuş ve ortak sorumluluğa dayanan kolektif mülkiyet sistemini kurmak üzerine planlanmıştır. Bolşevik idareciler Kırgızistan'da tarımı daha etkin hale getirmek ve olabildiğince faydalanabilmek adına sulama kanalları inşa etmişlerdir. Her büyük vadi ve tarım alanına sulama kanalları inşa edilerek ülkede üretim artırılmaya çalışılmıştır.⁵⁵ Günümüzde hala aktif olarak kullanılan bu kanallara Kırgızistan coğrafyasında sıkça rastlamak mümkündür.

Tarım ekonomisinde bu gelişmeler yaşanırken Sovyet idareciler endüstriyel anlamdada kendi çıkarları doğrultusunda uygulamalar hayata geçirmeye başlamıştır. Stalin yönetimi Lenin tarafından uygulanan YEP⁵⁶ politikasını terk ederek Kırgızistan'daki sanayi kuruluşlarını tekeline almışlardır.⁵⁷ Karar itibari ile Lenin zamanında uygulanan özel teşebbüsü kalkındırma ve yaygınlaştırma girişimi terk edilerek Stalin önderliğinde kolektifleştirme yoluna gidilmiştir.

⁵⁴ Çorotekin, *Kırgızistan Cumhuriyeti...*, s. 476.

⁵⁵ Çorotekin, *Kırgızistan Cumhuriyeti...*, s. 476.

⁵⁶ Növaya Ekonomiçeskaya Politika Lenin tarafından uygulanan ekonomik politikaların geneline verilen isimdir. Lenin önderliğinde 1921 yılında uygulanmaya başlayan bu politika ekonomik alanda denetimli kapitalizmi öngörmektedir. 1928 yılında Stalin tarafından uygulamadan kaldırılmıştır.

⁵⁷ Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick, *Beyond Totalitarianism "Stalinism and Nazism Compared"* Chicago, 2009, s. 233.

Kırgızistan'da II. Dünya Savaşı öncesi 3 tane beş yıllık kalkınma planı hazırlanmış ancak komünist idareciler tarafından uygulamaya konmamıştır. Bolşeviklerin diğer söylemlerinde ve vaatlerinde olduğu gibi meselenin icrası için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Dünyada baş gösteren kriz ve savaş ortamı nedeniyle Kırgızistan'da endüstriyel yatırımlara ağırlık verilmiştir. Bölgede ekim devriminden önce sadece hafif sanayi olarak 47 fabrika bulunurken, 1940 yılında ise 13.140'dan fazla büyük sanayi işletmesi olup, üretimde bu yıllarda 153 kat daha artmıştır.⁵⁸ Bu söylemler şüphesiz Sovyet idare ve ideolojisini bölgede pekiştirmek için kuvvetli deliller olarak ortaya atılmışlardır. Ancak durumun iç yüzü böyle olmayıp Kırgızlar bu gelişmenin mağdurları olarak büyük sıkıntılar çekmişlerdir.

Yeni yatırımların işletilebilmesi ve elde edilen ürünlerin sevkiyatı konusunda bölge ulaşımı yetersiz kalmıştır. Kırgız halkı yapılan yatırımların ilk başta kendileri için yapıldığına ikna olup desteklemiştir. Sovyet idarecilerin kendi çıkarları doğrultusunda yatırımları yönlendirerek, ekonomik menfaatlerini koruma çabası içerisinde olduğunu hayata geçirmeye çalıştıkları uygulamalardan anlayabiliyoruz. Bu nedenlerden ötürü bölgeye inşa edilen fabrikalar ve diğer tesislerin hammadde ihtiyacını karşılamak ve üretilen ürünlerin sevkiyatını gerçekleştirebilmek için ulaşım ağının yapımına hız verilmiştir. 1918 yılında 18 km. olan demir yolu ağı 1941 yılına gelindiğinde 218 km.ye ulaşmış Bişkek şehrine de bir demiryolu istasyonu kurulmuştur. 1918 yılında kara yolu ulaşımı sadece 25 km iken 1941 yılına gelindiğinde 11.500 km uzunluğunda kara yolu ağı tesis edilmiştir.⁵⁹ Ülkenin ulaşım bakımından gelişmesi Sovyet idaresinin Kırgızistan topraklarından ve insanlarından maksimum verim elde etmesinde önemli rol oynamıştır. Kırgızistan'da Sovyet idaresinin pekişmesini sağlayan diğer gelişme ise eğitim alanında yaşanmıştır.

Sovyet döneminde eğitimde yaşanan değişiklikleri anlayabilmek adına Kırgızistan'ın Sovyet öncesi dönemini kısaca özetlemek yararlı olacaktır. Bu bağlamda 1914-1915 yıllarında Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde eğitim veren küçük çapta okulların sayısı 107 olup, okullarda öğrenim gören Kırgız öğrenci sayısı 574'dür. 1915 yılından sonraki dönemlerde devrime kadar Kırgız öğrenci sayısının arttığı gözlenmektedir.⁶⁰

⁵⁸ Suyunali Karimbayev, *Vsenarodniy Padvig*, İzdatelstva Kırgızistan, Frunze, 1970, s. 4.

⁵⁹ Karimbayev, *Vsenarodniy...*, s. 6.

⁶⁰ Soktoev, *Farmirovanie...*, s. 27.

Bu okulların yanı sıra Kırgızistan'da 1917'deki Ekim Devrimi öncesinde eğitim veren okullar genel olarak medreseler olup öğrencilere dinî eğitim vermişlerdir. Medreselerde dini eğitimin yanı sıra diğer eğitim dallarında eğitim gören öğrencilerin varlığı mevcut olup, öğrencilerin sayısı çok fazla değildir. Diğer eğitim kurumları ise yeni tarz okullar dediğimiz Usul-i Cedit okullarıdır.⁶¹ Bolşevikler Kırgızistan'da kontrolü ele aldıktan sonra bu okullar kapatılmıştır. Okullar ve medreselerde ders veren aydınlar ya sürgüne gönderilmiş ya da canlarından olmuştur. Bir taraftan dürüstlük ve açıklık ilkesi doğrultusunda reformlar gerçekleştireceğini deklare eden Bolşevikler diğer yandan baskı rejimi ile özellikle de antikomünizm taraftarlarını sindirmeye çalışmıştır. Ancak eğitim öğretime ara verilmeden devam edilmeye çalışılmıştır. Sovyet idareciler kendilerinden önceki dönemi karanlık dönem olarak kabul ederken, kendilerinin hâkimiyeti ile başlayan dönemi ise modern ve aydınlık olarak kabul etmişlerdir. Kendi ideolojileri ile yazılmış kitapları ve tamamına yakını kendi kontrollerinde olan dergi ve gazetelerin yazarlarını da bu şekilde kanallı etmişlerdir. Kırgızistan'da geleneksel eğitim Rus eğitiminden çok farklı olup temelde dini eğitim olarak verilmiştir. Bu okullarda ve medreselerde eğitim gören öğrenciler Sovyet idareciler tarafından Manap taraftarı olarak lanse edilip, Sovyet ideolojisine zıt faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle sıkı kontrol altına alınmışlardır.⁶²

Bolşevik idare Kırgızistan'da etkili olana kadar bölgede 103 ilkokul, 3 ortaokul bulunmakta olup, ortaokul üzeri eğitim veren 1 okul mevcuttur. Okullardaki toplam öğrenci sayısı ise ilkokulda 6.519, ortaokulda yaklaşık olarak 450 öğrenci, ortaokul üzeri okulda ise 100 öğrenci olarak kayıtlara geçmiştir. Sovyet idareciler tarafından eğitimde ilk hamle yetişkinler arasında okuma yazma öğretme seferberliği başlatılarak gerçekleştirilmiştir. 1930-31 yıllarına gelindiğinde ise 14 yaş altı gençlerin okutulması zorunlu hale getirilmiştir. Gelişmelerle birlikte Sovyet tipi okullar artık Kırgızistan'da yayılmaya ve etkili olmaya başlamıştır.⁶³ Sovyet verilerine göre bu şekilde kayıtlara geçen sayılar Sovyet yetkililer tarafından bakıldığında geçerlidir. Ruslar medrese düzeninde eğitimi kabul etmeyip ve bağınazlık olarak algıladıkları için hiçbir zaman okul statüsünde kabul etmemişlerdir. Eğitim kurumlarının yaygınlaşması ile birlikte Kırgızistan eğitim politikası Sovyet

⁶¹ Ebubekir Güngör, *Türkistan'da Fikir Akımları*, IQ Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49.

⁶² Ebubekir Güngör, *Bozkırda Bir Ceditçi*, IQ Yayınları, İstanbul, 2013, s. 83.

⁶³ Asanbayev, *Soveti Kirgizi v Barbe...*, s. 69.

hegemonyası altına girmiştir. Yapılan ve yapılacak olan değişiklikler Bolşevik idarenin temsilcisi konumunda bulunan, Kırgız Komünist Partisi vasıtası ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Sovyet idaresi Türkistan'a hâkim olmanın yegâne yolunu birbirlerine yakın olan dilleri yasaklayarak, ortak dil etrafında yeni bir kültürleşme hareketi başlatmaktan geçtiğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda ilk olarak amaç Rusçayı zorunlu dil ilan edip; kendi dillerine, kültürlerine, örf ve adetlerine bağlı olarak yaşayan Türk uluslarını tarihi köklerinden ayırmak olmuştur. Bolşevikler bu amaç etrafında uygulamaya koydukları senaryolarda kısmen başarılı olmuşlardır.

SSCB yöneticileri tarafından Kırgızistan'da okuryazarlık büyük ölçüde geliştirilip ve değiştirilerek arzularına uygun standart bir edebi dil ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Kırgız edebiyatı ve sözlü gelenekleri milliyetçi unsurlarından arındırılarak, Rusça resmi dil haline getirilmiş, Kırgızca geri plana atılmıştır. Dil konusunda atılan adımları uygulamaya koyduktan sonra din konusunda da Sovyet idaresi bir takım değişiklikler uygulamaya koymuştur. Kuran-ı Kerimin bir Sovyet versiyonu yazılması konusunda adımlar atılmış, Komünist idarecilerin istekleri doğrultusunda değişiklikler yapıldıktan sonra Rusça Kuran-ı Kerimler okutulmaya başlanmıştır. Tüm bu çalışmalar yapılırken dini eğitim veren medreseler büyük sansüre ve baskıya maruz kalarak kapatılmıştır. Diğer yandan misyonerlik faaliyetleri ülke çapında yoğunluk kazandırılmıştır.⁶⁴ Sovyetler Birliği bünyesinde Slav egemenliği ve Ruslaştırma faaliyetleri derinleştikçe Kırgızistan'ın özerkliği kâğıt üzerinde kalmıştır.

Kırgızistan halkının bir kısmı yaşam biçimi gereği; yaylak-kışlak hayatını günümüze yakın tarihlere kadar devam ettirmesinden dolayı erkek çocukların çoğu okullara gidememiş, kız çocukları ise eğitim öğretim sistemine dâhil olamamıştır. Yaşam tarzı Sovyet idarecilerin durumu lehine kullanmalarına sebep olmuştur. Kırgızistan'da yazılı bir anayasanın bulunmayışı Komünistler tarafından kadınların ikinci sınıf muamele gördüğü şeklinde propagandaların yapılmasına neden olmuştur. Hâlbuki durum hiçte onların tasavvur ettiği gibi değildir.

Ekim devrimi'nden öncede hatta daha öncesinde de kadınlar sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde yer almıştır. Ancak durumu aleyhte kullanmak için

⁶⁴ Koldys, *Kırgızların Siyasal...*, s. 524.

tereddüt etmeyen Komünist idare harekete geçmiştir. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte kabul edilen Sovyet anayasası çerçevesinde kadınların yeni hak ve özgürlüklere sahip olduklarını ilan ederek, aslında var olan haklarını yeni gibi gösterip biraz da değiştirerek deklare etmiştir. Örnek verecek olursak kadınlara erkeklerle eşit haklara sahip olacakları vaadinde bulunmuşlardır. Sovyet idarecilerin bilgisizliğini ve bölgeye uzaklığını göstermek adına bu gibi meseleler önem arz etmektedirler. Türk kadını tarihin en eski devirlerinden beri erkeklerle eşit haklara sahip oldukları gibi yönetme yetisine muktedir güçlü bir kimliğe sahiptir. Kültürlerini özümseyerek yaşayan Kırgız kadınları arasında Sovyet söylemleri etki gösterememiştir. Anayasal sistemin getirmiş olduğu zorunluluktan dolayı kız çocukları ilkokul eğitimi ile başladıkları öğrenim sürecinde sosyalist ideoloji içerisinde yetiştirilip, çeşitli meslek gruplarında çalıştırılmışlardır.

Sovyet Kırgızistan kadınları mühendis, avukat, teknisyen vb. mesleklerin yanında operatörlük dâhil sanayi ve tarım sektöründe çalıştırılarak, SSCB ekonomisine önemli katkılarda bulunmuşlardır. KSSC işçi ve çalışanları arasında 228 bin kadın yer almış olup, sömürü ekonomisinin mağdurları olmuşlardır. Beşinci 5 yıllık kalkınma programı çerçevesinde yaklaşık olarak doksan bin kadın istihdam edilmiştir.⁶⁵ Sovyet ideolojisi içerisinde yetişen yeni nesillerin varlığı Kırgız halkının belirli kesiminin sempatisini kazanmıştır. Durumdan anlaşılacağı üzere Sovyet propagandaları ve ideolojisine yatkın nesiller bu dönem itibarıyla yetişmeye başlamıştır.

Sovyetler anayasasına göre kadınlar kocaları ile eşit olup; ekonomik, kültürel ve politik olarak aynı haklara sahiptir. Kadınlar Sovyet sistemi içerisinde özgür, adil ve eşit vatandaş muamelesine tabi tutulmuştur. Bu daha önceden Kırgız kadınlarının ikinci sınıf insan muamelesine tabii tutuldukları anlamı taşımamakla birlikte sadece kâğıt üzerinde uygulanmaya konulduğu için Sovyet algı propagandasından başka bir şey olmadığı şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Kırgız kızlarının ve kadınların Sovyet öncesi dönemde eğitim öğretim ve çalışma hayatına daha az katılımı söz konusudur. Bu gerekçelere dayandırılarak Sovyet idareciler tarafından deklare edilen; kadınlara ve kız çocuklarına yeni haklar sunulacağı söylemleri Bolşeviklerin elini güçlendirmiştir. Zamanla Sosyalist toplum

⁶⁵ J. S. Tatibekova, “Jenşini Sovetskava Kırgızistana Aktivnie Stroiteli Komünizma, *Trudyaşiesya Kırgızı v Barbe Za Straitelstvo Sosializma i Komünizma*, Frunze, 1966, s. 154-155.

içerisinde bilinçli ve donanımlı hale gelen kadınlar komünizm propagandasında aktif olarak rol almışlardır. Kırgızistan'da Komünist Parti Lenin'in uluslararası politikasını temel alarak, Kırgız kadınlarını kültürel yönden etkilemeye çalışmıştır.

1.3. Kırgızistan da Savaş Öncesi Sosyal ve Kültürel Hayat

II. Dünya Savaşı öncesinde kültürel anlamda yeni şeyler ortaya koymak için uygun ortam olduğunu söylemek çok zordur. Lenin'in ölümünden sonra Stalin politikaları etkisini iyice artırmış ve özgün çalışmalar yapmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bolşevikler tarafından belirlenen esaslar çerçevesinde kültür, eğitim ve sanat alanında çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Kırgızlar tarihi kökenleri itibari ile tarihin en eski Türk boylarındandır. Tarihin ilk yazılı eserleri arasında gösterilen Yenisey yazılı taşları Kırgızlara aittir. Bu bilgi bize Kırgızların ne kadar eski ve köklü kültüre sahip olduğunu göstermektedir. 1917 yılında yaşanan Ekim devrimine kadar Kırgızlar kendi öz kültür ve değerlerini korumayı başarmışlardır. Daha sonraki süreçte Sovyetler Birliğinin sansür uygulamalarına maruz kalan Kırgız halkı kendi değerlerini gizlice yaşamak zorunda kalmıştır. Rus sistemi içerisinde zamanla yerini alan Kırgızistan coğrafyasında kültürel hayat zorunlu olarak benimsenmiş olan yeni ideolojiye uygun gelişme göstermiştir.

Sovyet Rusya topraklarında aynı zaman diliminde cereyan eden ve kitleleri millet olma aidiyetine uymaya mecbur bırakan kültürel gelişmeler Kırgız kültüründe etkisi altına almayı başarmıştır. Marksizm ve Leninizm ideolojisini tüm SSCB vatandaşlarına kabul ettirmek için Bolşevik Komünistler etkili propagandalar yapmışlardır. Ulusal ve yerel gazeteler etkili kullanılarak, Komünist Parti organları aracılığı söylemler gerçekleştirilmiştir. Yine Gorkiy, Tolstoy, Çehov gibi dünya edebiyatının önemli yazarları SSCB halkı üzerinde değişimin bir simgesi haline getirilmeye çalışılmıştır. Vucüda getirilen sanat akımının öncüleri konumunda kabul edilen yazarların eserleri okullarda zorunlu olarak okutulmuştur. Komünist idareciler tarafından Rusça bilmeyen insanlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılarak yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırımların amacı insanları Rusça öğrenmeye zorlayarak, Rus dilinin herkes tarafından kullanılmasını sağlamak olmuştur. SSCB Hükümeti ve Komünist Parti yöneticileri kendi ülke topraklarında azınlıkta olan kendi dil, din, örf ve âdetini devam ettirmeye çalışan hiçbir topluluğa izin verme arzusunda olmamıştır. Kendilerine göre sınıfsız toplum yani Rusça konuşan, Rus örf

ve âdetini benimseyen, Sovyet ideolojisine sahip çıkan demir yumruk yaratma çabası içerisine girmişlerdir.⁶⁶ Yukarıda bahsedildiği üzere planların uygulanabilmesi için gerekli olan adımların ilkinin eğitim ve kültür alanından başlayarak atılmışlardır.

Eğitim sistemi için gerekli planlamalar yapıldıktan sonra uygulamanın nasıl yapılacağı ve maddi unsurların temini hakkında kongre düzenlenmiştir. 22-25 Şubat 1939 tarihinde gerçekleşen III. Kırgız Komünist Parti Kongresi'nde eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve eğitim için hayati önem taşıyan okul, öğretmen v.b ihtiyaçların karşılanması konusu üzerinde durulmuştur.⁶⁷ Kongrede üçüncü beş yıllık kalkınma programı kapsamında 7 yıllık eğitim planı taslağı hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu plan ve program çerçevesinde ilkökul, ortaokul ve liselerde eğitim sisteminin geliştirilmesi amaçlanmıştır. 4 Haziran 1938'den II. Dünya Savaşına kadar geçen sürede bir dizi yatırım hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda 1547 ilkökul, 135 ortaokul ve 26 lise açılmıştır. Eğitim alanında yatırımlar Kırgızistan coğrafyasının çeşitli bölgelerinde hızla devam etmiştir. Sonraki 5 yıl içerisinde 68 ilkökul, 16 ortaokul, 15 lise ve 6 yatılı okul daha açılmıştır. 1938 yılı içerisinde Bişkek ve Celal-Abad şehirlerinde iki yatılı okul inşası daha tamamlanarak, Oş ve Narın şehirlerinde ise 11 lise, 11 ortaokul, 3 ilkökul, 5 yatılı okul ve 2 pansiyon inşa edilmiştir. Proje süresince Kırgızistan'a eğitim alanında 17.520.900 ruble, 1938 yılı için ise 25.820 bin ruble yatırım yapılmıştır.⁶⁸ Veriler bize Kırgızistan'da eğitim harcamalarına hatırı sayılır bir bütçe ayrıldığını göstermektedir.

Bu projeler hayata geçirildikten sonra ne kadar verimli veya verimsiz olduğunun tespiti için sürekli takip edilmiştir. Dolayısıyla bir sonraki eğitim öğretim içerisinde bulunan öğrenci sayısı karşılaştırıldığında 24.159 olan ilkökul öğrencisi sayısı 1938 yılı için 662 kişi artış göstermiştir. Yine yatılı okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı ise 2829'dan 4193 kişiye yükselmiştir. 5-9 sınıf arasında eğitim gören öğrencilerin sayısı ise 3869'dan 7526'ya yükselmiştir. 1937-38 eğitim yılında bu okullardan 2530 öğrenci mezun olmuştur. Özellikle kız öğrenci sayısında artış gözlemlenerek birinci sınıflarda toplam öğrenci oranında % 46,8 kız öğrenci, üçüncü sınıflarda % 35 ve beşinci sınıflarda % 26,5 olarak kayda geçerken, yedinci ve

⁶⁶Sovetskiy Kırgızistan v Dökümentah 1917-1967, Frunze, 1983, s. 257.

⁶⁷Sovetskiy Kırgızistan..., s. 257.

⁶⁸Sovetskiy Kırgızistan..., s.257.

sekizinci sınıflarda sadece Kırgız kızlarından oluşan 1 sınıf vardır.⁶⁹ Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sırasındaki kalifiye insan gücü bu şekilde yetiştirilmiştir.

Bu dönemde birinci sınıflardaki kız öğrenci sayısı neredeyse erkek öğrenci ile eşit durumdadır. Sınıf seviyesi yükseldikçe düşen kız öğrenci oranı, yedinci ve sekizinci sınıflarda yok denecek kadar azdır. Bu veriler II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Kırgız toplumunun asıl yönlendiricisinin Sovyet eğitim sistemi olduğunu destekler niteliktedir. Yani eğitimin alt kademesinden itibaren kız öğrenciler ağırlıklı olarak eğitim sistemi içerisine dâhil edilerek ileriki on yıl içerisinde kız erkek öğrenci sayısı denk seviyeye getirilmiştir.

22-25 Şubat 1939 tarihinde gerçekleşen III. Kırgız Komünist Partisi Kongresi'nde genç nüfusun eğitim sistemi içerisine dâhil edilmesi ve gerekli maddi unsurların gerçekleştirilmesi meselesi halledildikten sonra bir başka önemli konu gündeme gelmiştir. Üçüncü 5 yıllık kalkınma programı çerçevesinde yetişkin nüfusun ideolojiye bağlanması için gerekli adımların atılması kararlaştırılmıştır. Sovyetler Kırgız halkına eğitim öğretim adı altında Sovyet ideolojisini dayatmak imkânına sahip olmuşlardır. Ancak orta ve ileri yaş grubunda bulunan, ketum bir yapıya sahip kesimin toplum içerisinde önemli bir paya sahip olduğu meselesi de kabul edilmesi gereken bir hakikattir.⁷⁰ Bolşevik idareciler tarafından örf ve geleneklerine bağlı gurupların eğitilmesi, II. Dünya Savaşı'nda Kırgızları kendi çıkarları doğrultusunda savaştırmak adına önem arz etmektedir.

Sovyet idareciler durumu lehine çevirebilmek için gerekli hamleleri yapmakta gecikmemişlerdir. Bu bağlamda ülkede eğitimin tamamlanabilmesi için kaliteli okullar inşa edilmesi ve yetişkin nüfusun ideolojik bakımdan etki altına alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca tüm bölge merkezlerinde kültür evi oluşturularak, Frunze'de kültür sarayı inşa edilmesine ve Kırgızistan'ın tüm şehirlerinde kütüphaneler ve matbaalar kurulmasına ilişkin uygulamaların başlatılması doğrultusunda karar verilmiştir. Yine kongre Bişekte bulunan enstitülerin organize edilerek, bunlara ilaveten Pedagog ve Tarım Enstitüsü açılmasına, Oş şehrinde Medikal ve Öğretmen Enstitüsü açılmasına yönelik karar almıştır. Bunların yanı sıra Frunze'de Opera-Dram Tiyatrosu, Müzik ve Bale Okulu ve Güzel sanatlar okulu açılması, Kızıl-Kaya madeninde ve ilçe merkezlerinde Drama tiyatroları inşa

⁶⁹*Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 258.

⁷⁰*Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 259.

edilerek, Kırgızistan sınırları içerisinde 9 sinema salonu açılmasına ilişkin kararları alınmıştır.⁷¹ İnşa edilen yeni okullar ve gösteri merkezleri ile birlikte bu değişimler yaşanırken, halkın dikkati dağıtılmıştır. Kırgız halkı alışkın olmadığı başka hayata adapte edilerek, Sovyetlere göre eski köhne yaşantısından uzak tutulmaya çalışılmıştır.

Bolşevik idareciler tarafından basit ve köhne olarak adlandırılan yaşam tarzı ve kültürel değerler Kırgız halkının ezelden beri süregelen mirasıdır. Kırgız halkı bu mirasa elinden gelebildiğince sahip çıkmıştır. Sansür ve baskı altında yaşadıkları dönemlerde örf ve geleneklerini gizli olarak uygulamaya çalışmışlardır. Ancak eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte Sovyet ideolojisinin eğitimin her kademesinde etkili olmasının önüne geçilememiştir. Dolayısıyla eğitim öğretim alanında tabandan başlayan reform hareketlerinin ilk evresi tamamlanıp eğitimli insan sayısı oranında ciddi artış gerçekleştikten sonra yüksek öğrenim konusunda çalışmalara hız verilmiştir.

Büyük Ekim Devrimi'nden önce Sovyet idarecilere göre, Kırgızistan'da yüksek eğitim kurumu bulunmamaktadır. Lakin Kırgız öğrenciler kendilerine has yüksek öğrenim kurumlarında eğitim gördüğü bir gerçektir. Ruslar bölgeye gelmeden öncede ilmî donanımlı insan varlığı fazlasıyla mevcuttur. Bunlara örnek verecek olursak en bilinen kişiler olan Eşanali Arabayev, Kasım Tınıstanov, ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov ve daha birçok şair, yazar ve siyasetçi yetişmiştir. Bolşevikler kendi ideolojileri ve inandığı değerlere karşıt olan bu kişilere hiçbir zaman sempati ile bakmamıştır. Kırgızistan'da mevcut olan aydın kesim tarafından Sovyet uygulamalarının kabul görmemesinden dolayı; Bolşevikler kendi ideolojisine uygun insanlar yetiştirebilmek adına Sovyet tipi okulların açılmasına hız vermişlerdir.

1939 yılına kadar Kırgızistan'da Bolşeviklere göre modern olan okullar açılmıştır. Bu çerçevede 6 yüksek öğrenim kurumu açılmış ve yüksek okullarda 2.500'ün üzerinde öğrenci eğitim görmüştür. Bu eğitim kurumlarında II. Dünya Savaşına kadar öğrenim gören öğrenciler arasından 323 araştırmacı, 12.800 öğretmen, 1.676 mühendis 1 şovmen ve 653 yazar ve gazeteci yetişmiştir. Kademeli olarak gelişen eğitim sistemi içerisinde yüksek öğretim vazifesi üstlenen yine 30'un üzerinde teknik okul açılmış ve bu okullarda çeşitli meslek grupları yetiştirilmiştir.

⁷¹*Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 259.

Meslek grupları içerisinde pedagog ve teknisyen yetiştiren okullarda 7000 kişi eğitim görmüş olup, öğrencilerden 303'ü ordu için eğitilmiştir.⁷² Bu okullarda eğitim gören talebeler Sovyet düşünce yapısı içerisinde yetiştirilmiş ve Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'nda cephe gerisinde lojistik destek sağlayan yardımcıları olmuşlardır. SSCB'nin Kırgızistan'daki hegemonyasını devam ettirecek kadroların temelleri yine bu okullarda atılmıştır.

Çağımızda basının ne kadar önemli olduğu ve insanlar üzerinde ne denli büyük etkiye sahip olduğu herkes tarafından kabul edilen bir hakikattir. O dönem içerisinde Kırgızistan Komünist Parti Hükümeti konuyu ihmal etmeyerek, ilk gazetelerden olan “Erkin too” ardından “Sovettik Kırgızistan” gazeteleri için yayınevi kurmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce Kırgızistan'da bazı kaynaklara göre 67 ila 69 gazete ve 12 dergi çıkarılmış olup bunlardan 43 gazete ve 6 dergi Kırgızca yayın yapmıştır.⁷³ Gazetelerin sayısı savaş sonuna kadar 83'e yükselirken, Kırgızca yayın yapan gazete sayısı da 56 olup gazetelerin toplam baskı sayısı 123.000 kadar ulaşmıştır.⁷⁴ Kırgızistan'da okuryazarlık seviyesinin yükseltilmesi, Sovyet ideolojisini kitlelere yayma politikasının bir parçasıdır. Okuryazarlık oranını yükseltme kampanyası ise 1920'lerde başlatılmıştır.⁷⁵ O yıllarda tam anlamıyla baskı ve sansürden söz etmek yanlış olacaktır. Fakat Bolşevikler bölgede tam anlamıyla kontrolü ele aldıktan sonra sert uygulamalar başlatmışlardır. Kırgızistan'da basın yayın organlarını ele geçiren Sovyet ideolojisi II. Dünya Savaşı'nda yerel gazeteleri Pravda Gazetesinin aynası konumuna getirerek çok sesliliğin önünü kesmiş ve kendi propagandalarını yapmak için gerekli ortamı sağlamışlardır.

II. Dünya Savaşı'na giden süreçte yapılan bir diğer düzenleme ise dil alanında yapılmıştır. Kırgız alfabesinin, 1929'da Arapça'dan Latince'ye ve Aralık 1940'da Latince'den Kiril alfabesi'ne dönüştürülmesi vardır.⁷⁶ Kırgız alfabesini Kiril alfabesine dönüştürmek için bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun Başkanı

⁷² Suyunali Karimbayev, *Patriotizm Trudyashihsya Kirgizi V Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Kirgizi Gasudaristvenniy İzdelstva, Frunze, 1954, s.30-31; L. Kazanskiy, *Kirgizkiy Narod v Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Kirgizkiy Gasudaristvennoe İzdelstvo, Frunze, 1954, s. 14.

⁷³ Baktıgulov, *Sosialističeskoe...*, s. 174.

⁷⁴ Baktıgulov, *Sosialističeskoe...*, s. 31.; *İstoriya Kirgizskoy...*, s. 174.

⁷⁵ Rafis Abazov, “Sovyet Sisteminde Kırgızistan; Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 19, Ankara, 2002, s. 536.

⁷⁶ *İstoriya Kirgizskoy...*, s. 57.

Kulatova diğer üyeler ise Canalieva, Sobolev, Elebesov, Kuranov, Sukurov, Tokombaev, Cakişev, Rahmattullin ve Ataev'dir. Komisyon Üyeleri 20 Mart 1940'da son kontrolleri yaparak Kiril alfabesine geçiş sürecini tamamlamışlardır. Bu bağlamda ulusal, yerel gazete ve dergilerin editörlerine yeni alfabenin tanıtımı ve önemi hakkında yazılar yazmaları emredilmiştir.⁷⁷ Sistemli şekilde uygulanan Sovyetleştirme politikaları bunlarla sınırlı kalmamıştır.

SSCB idaresi döneminde Kırgızistan'da görsel sanatlar alanında, tiyatro, artistik ve tasviri sanat adamlarının ilk kuşağı meydana çıkmıştır. Bu insanların varlığı II. Dünya Savaşı'nda yaşanan ölümleri, çekilen eziyetleri yazıya ve görsel sanatlara aktarması bakımından oldukça önemlidir. Filarmoni, Dram, Opera ve Bale Tiyatrosu, Sirk, gibi gösteri merkezleri açılmıştır. Millî müzik sanatı kendi kültürel değerlerine bağlı kalmakla birlikte, Avrupa gelenekleri ve dünya müziğinin sentezini yaparak yeni tarz ortaya çıkarmıştır. Sahnenin usta isimleri olarak adlandırılan; S. Kiyisbayeva, B. Kıdıkeyeva, D. Küyükova, S. Kümüşaliyeva, M. Rıskulov, ayrıca opera sanatçısı B. Mincilkiyev, bale sanatının yıldızları B. Beyşenaliyeva, A. Tokombayeva, komedyen artist Garşen, besteciler A. Maldıbayev, C. Şaeraliyev, şarkıcı ve besteciler R. Abdıkadırov, T. Kazakov ve diğer sanatçılar ortaya unutulmaz eserler koymuşlardır. Tasvirî Sanat ve Heykeltçilik Ş. Aytiyev, T. Sadıkov gibi önde gelen Kırgız sanatçıların özverili çalışmaları ile hızlı gelişme göstermiştir. Kırgız film şirketleri Tölömüş Okeyev, Bolot Şamşiyev, Dinara Asanova, Dooronbek Sadırbayev gibi ünlü yönetmenlerin katkılarıyla altın çağını yaşamıştır. Sinemanın altın çağını yaşamasında etkili olan kişiler Süymönkul Okmorov, Tattıbübü Tursunbayeva, Baken Kıdıkeyev dönemin en meşhur film artistleridir. Tügölbay Sıdıkbekov, Cengiz Aytmatov, Tölögön Kasimbekov, Keneş Cusupov yine dönemin en ünlü yazarlarıdır. Alı Tokombayev, Alıkul Osmonov, Süyünbay Eraliyev, ise dönemin önemli şairleridir. "Manas" destanının usta anlatıcıları Sayakbay Karalayev, Sagımbay Orozbekov, yeni Kırgız kültürünün meydana gelmesinde kendi emeklerini esirgememişlerdir.⁷⁸ Sovyet dönemindeki kültürel hayat topyekûn komünist sansürünün altında dahi çağın yeni etkilerine kapalı kalmayarak kendine özgü yeni bir tarz ortaya koymayı başarmıştır.

⁷⁷ *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 262-263.

⁷⁸ Çorotekin, *Kırgızistan Cumhuriyeti...*, s. 478.

Kültürel hayatta olumlu gelişmelerin olduğu yadsınamaz bir gerçektir ancak işin birde karanlık tarafı vardır. Bilinçli olarak yapılan uygulamalarla birlikte eski alfabelerde yazma ve okumanın yasaklanmasına bağlı olarak büyük kuşak insanların entelektüel birikimin büyük kısmından Kırgızlar yoksun kalmışlardır. Sovyet idareciler tarafından uygulanmak istenen meselede budur. Kırgızlara ait bilgi ve birikimin yerini Bolşevik ideolojinin yaymak istediği fikir ve görüşler almıştır. Eski kitapların çoğu yok edilmiş Halk düşmanı listesine düşen yazarların eserlerini tedavülünden kaldırılmıştır.⁷⁹ Tiyatroların repertuarında yer alan opera ve drama gösterileri sahnede kullanıldığı zamanlarda eserlerin müellifleri belirtilmeden sahnede sergilenmiştir. II. Dünya Savaşı'nın öncesi ve sonrasında milliyetçi duyguların canlanmasına sebep olacak her türlü faaliyet yasaklanmıştır.

Kırgızistan'da Komünizm inşa edilirken sağlık konusunda önemli gelişmeler yaşanmamıştır. Sağlık konusu 1940'lı yıllara doğru gelişme kaydetmiştir. İçinde bulunulan savaş durumu sağlık konusunda yatırımları kaçınılmaz hale getirmiştir. Bundan önceki süreçte Sovyet tipi okullardan mezun olan doktor ve hemşireler yetiştirilmiştir. Ancak maddi anlamda yatırımlar II. Dünya Savaşı yıllarına kadar yeterli seviyede olamamıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte sağlık konusunda önemli mesafeler kaydedilmiştir.

1.4. Kırgızistan'da Savaş Öncesi Ekonomik Durum

Sovyetler Birliğinin ekonomik politikaları Türkistan coğrafyası'na hâkim olmak üzere planlanmış ve uygulanmıştır. Çünkü Moskova yönetimi, sadece ortak ekonomik menfaat etrafında birleşen ve ekonomik olarak modern, endüstriyel ve devlet kontrollü zirai sektörlerle meşgul olan ulusların, kendi ekonomik geri kalmışlıklarıyla baş edebileceklerine inanmışlardır. Bu noktadan hareketle Sovyet Hükümeti, önemli endüstriyel teşebbüsleri, merkezî kontrolün hâkim olduğu tarıma dayalı geniş ölçekli çiftçiliği ve hizmetleri Kırgızistan'a yönlendirilerek bu dönemde Kırgızistan, Sovyet tipi iş bölümüyle ve merkezi planlamaya dayalı ekonomiyle sıkı sıkıya bütünleştirilmeye çalışmıştır.⁸⁰ Şunu belirtmek gerekir ki, Sovyet iktidarı döneminde özellikle de II. Dünya Savaşı yıllarında Kırgızistan'da ciddi ekonomik değişiklikler yaşanmıştır. Baş gösteren artı üretim ihtiyacı reformların ve yatırımların

⁷⁹ Çorotekin, *Kırgızistan Cumhuriyeti...*, s. 478.

⁸⁰ *İstoria Kirgizskoy...*, s. 486-502.

uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. II. Dünya Savaşı'nda bu sayede ayakta kalılabilmektedir.

Tarım alanları bakımından kayda değer potansiyele sahip olan bu coğrafya gerekli modernizasyon sağlanamadığı için yeteri derecede ürün ve gelir elde edilememiştir. Sovyet uygulamalarının tarım alanında hayata geçirilmesiyle birlikte, Kırgızistan tarımı yoğun değişimler geçirerek tarımda makineleşmeye önem verilmiştir.⁸¹ Sovyet idarecilere göre devrim öncesi dönemde atadan öğrenildiği gibi tarım yapılırken, makineleşmenin yaygın olmaması ve endüstriyel tarım ürünü alternatiflerinin az olmasından dolayı Kırgızistan toprakları gerektiği şekilde işlenememiştir.

Sovyetler tarafından II. Dünya Savaşı'nda yapılan tarımsal ve hayvansal sömürünün açıklanabilmesi için Bolşevik idarenin etkin olduğu tarih aralığına bakmak açıklayıcı olacaktır. Sömürünün yaygınlaştırılmak istenmesiyle beraber tarımda önemli gelişmeler kaydedilerek, 1913 yılında Kırgızistan'da toplam ekim alanı % 55'ken 1940 yılına gelindiğinde % 98,7 tarım alanı oluşmuştur. Yine 1791 ekonomik kooperatif kurularak Kırgızlar burada çalıştırılmıştır. Kırgızistan'da 42 Devlet çiftliği oluşturulmuş, ekilen alan % 99,6'ya yükseltilmiştir. Ekili alan oranında gerçekleşen artış ve Kırgızların ellerindeki malların yardım fonlarına devredilmesi neticesinde elde edilen artış artı üretim olarak gösterilmiştir. Sovyetlere göre ise üretim Kırgızistan nüfusunun ihtiyacını karşılamakla kalmayıp Sovyetler Birliğinin diğer şehirlerine de ekmek ve tahıl ürünleri ihraç edecek seviyeye gelmiştir. Kırgız halkının aleyhinde gelişen ekonomik durum, Sovyet hegemonyasına hizmet ederek Kırgızları yoksulluğa mahkûm bırakmıştır. Tarım işletmelerinde önemli bir kol olarak nitelendirebileceğimiz hayvancılık sektöründe gelişme göstererek çiftliklerde birincil işlerden olmuştur. Bu gelişmelerden sonra devlet çiftliklerinde 1940 yılı başlarında 2.529 baş koyun ve keçi, 555 bin baş sığır, 407 bin at, 100 000 domuz ve belirli miktarda deve, eşek ve katır varlığı mevcuttur. 1 Ocak 1938 yılı başlarında iki ana tarım dalı ile uğraşan çiftliklerin oranı % 45'dir. 1 Ocak 1940 yılı başlarında ise her çiftliğin üretim faaliyeti içerisinde olduğu görülmektedir.⁸² Makineleşmenin yoğunluk kazanması ile birlikte hayvancılık alanında önemli bir potansiyele sahip coğrafyada otlaklar azalma eğilimi

⁸¹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 27-28.

⁸² Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 27-28.; Mlladbaev, *Ukreplenie...*, s.32.

göstermiştir. Eldeki veriler tarım konusunda geline nokta aşamasında bize tatmin edici bilgiler sunmaktadır. Ancak tarım alanları genişletilirken bunu makineleşme ve güneşirı çalıştırılan Kırgızlardan bağımsız yorumlamamakta fayda vardır.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Sosyalist endüstrinin ülkede gelişebilmesi için tarım makinelerine ağırlık verilerek, yeni tarıma açılan verimli toprakların işlenmesi neticesi üretimde ciddi artış gerçekleşmiştir. Tarımsal donanım, operatör ve işçilerin varlığı 1940 yılının başlarına gelindiğinde yaklaşık olarak şu şekildedir. Yatırımlar neticesinde Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde 65 traktör ve makine fabrikası kurulmuştur. Makine ve traktör fabrikalarının çalışmaları neticesinde Kolektif ve Devlet çiftlikleri'nde 5.000 Traktör, 932 Biçerdöver, 2.600 Mibzer, 932 Batöz, 1.984 Kargo Arabası bulunmakta olup alet ve edevatları kullanabilen 9.000 kalifiye eleman varlığı mevcut duruma gelmiştir.⁸³ Kalifiye insan varlığı ve tarım mekanizasyonunun gelişmesi Kolektif çiftlikler'in hızla artmasını sağlamıştır. 1940 yılına gelindiğinde Kırgızistan'da ilk defa şeker pancarı, keten, kenevir, kendir ve tıbbi haşhaş yetiştirilmiştir.⁸⁴ Kırgızistan coğrafyasının yeni tanıştığı alternatif ve yeni endüstriyel bitkilerin işlenmesi için gerekli olan fabrikaların kurulması ihtiyacı gündeme gelmiştir.

Kırgız Hükümetinin çabaları neticesinde; ağır ve zirai makinelerin üretimine, hafif elektrik motorlarının imalatına ve aynı zamanda madencilğe yönelik Sovyet bütçesinden ayrılan büyük ölçekli yatırımların, 1930'lar boyunca Kırgızistan'a gelmesiyle endüstrileşme başlamıştır. Temelde başkent Frunze ve Oş olmak üzere endüstrileşmenin ilk etabında (1929-1939) birçok fabrika inşa edilmiştir. Kırgızistan'ın endüstriyel üretimi, 1930'lar boyunca senelik ortalama %14 oranında artarak 1937'de endüstri sektörü toplamda 1913 senesine kıyasla 20 kat büyümüştür.⁸⁵ Endüstriyel gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte enerji ihtiyacı gündeme gelmiştir. Kırgızistan yer altı ve yenilenebilir kaynaklar açısından oldukça zengin bir coğrafyadır.

Kırgızistan ekonomisi kara ile kuşatılmış pozisyonu, ana piyasalardan uzaklığı, dağlık coğrafi yapısı ve sınırlı nüfusu yüzünden gelişme kaydedememiştir. Ülke altın, uranyum ve antimon dâhil olmak üzere hatırı sayılır miktarda doğal

⁸³Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 10.

⁸⁴ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*,s. 10.

⁸⁵ Abazov, *Sovyet Sisteminde Kırgızistan...*, s. 531-532.

kaynak rezervlerine sahiptir. Aynı zamanda gelişen hidroelektrik enerji istasyonları için büyük bir potansiyel mevcuttur. Fakat bu kaynaklar 1918-1920 tarihleri arasındaki iç savaş süresince yıkıma uğramış, yeniden kullanılabilmesi için büyük miktarda yatırımlar gerektirmiştir.⁸⁶ İlk beş yıllık kalkınma projesinin 1929'da başlatılmasından sonra Kırgızistan Moskova'dan yoğun biçimde yeni yatırımlar talep etmiştir.

İçinde bulunan savaş durumu nedeniyle eski fabrikalar yenilenerek bunların yanında yeni fabrikalarda açılmıştır. Kızılkaya, Sulukta, Kokyank, Taşkumira, kömür madenlerinde 1940 yılına gelindiğinde 1.383.000 ton kömür çıkarılmıştır. Ayrıca Oş şehrinde iplik fabrikası, Frunze' de Kombine et tesisi, bez fabrikası, çırçır fabrikası, deri fabrikası ve şeker fabrikası açılmıştır.⁸⁷ Açılan fabrikalar ve madenlerde elde edilen gelirlerin neredeyse tamamı Sovyetlerin bütçesine aktarılmıştır.

Sovyet sistemi içerisinde yerleşik hayatın özendirilmesi ve tarımsal mekanizasyonun daha modern hale getirilmesiyle birlikte alternatif endüstriyel ürünler üretilmeye başlanmıştır. Hayvancılık alanında halka gerekli bilgi ve donanımın aktarılması, SSCB ekonomisinin büyük gelir elde etmesine vesile olmuştur. 1935'ten 1940 yılına gelindiğinde at mevcudu% 175 artış gösterirken, koyun ve keçi oranı ise % 146 olarak kayıtlara geçmiştir. Kırgızların ellerindeki mallara el konulması artışta önemli etkindir. Yine 1940 yılına gelindiğinde tarlalar da ve Kolhoz çiftliklerinde 5 bin traktör operatörü ve yaklaşık olarak 1000 biçerdöver operatörü çalışmaya başlamıştır. 1939-40 yılları arasında 25 sulama kanalı inşa edilmiş olup, bu kanalların toplam uzunluğu 280 km.dir. İnşa edilen kanallarla birlikte son üç yılda sulanabilen tarım alanı 300 bin hektar artış göstererek 752.000 hektara ulaşmıştır.⁸⁸ Kırgızistan'da değişim ve gelişime ters durumlar yaşanarak, Kırgız halkı arasında fakirleşme yaşanmıştır.

Sovyet rejimi Kırgızlar üzerinde ideolojik politikalar uygulayarak, kurmak istedikleri düzenin başarılı olması gerekli yaptırımları uygulamaktan geri durmamışlardır. Sovyet sisteminin Kırgızistan coğrafyası'nda gelişmesi ile beraber Bolşevikler kendilerine taraftar toplamakta zorluk yaşamamışlardır. Ekonomik,

⁸⁶*Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 268-269.

⁸⁷*Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 268-269.

⁸⁸*Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 269.

kültürel ve toplumsal alanda yaşanan değişimler sayesinde II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan coğrafyasında istediklerini yapabilme imkânına sahip olmuşlardır. Elde ki veriler Sovyetler tarafından kayıt altına alınmış belgelerdir. Dolayısıyla kaynaklarda Sovyet idaresini kahramanlaştıran yazılar mevcuttur. Ülke çapında uygulanmaya çalışılan politikaların hemen hepsi Kırgızların menfaati için yapılmış gösterilmektedir. Durum hiçte onların anlattığı gibi değildir. II. Dünya Savaşı Kırgızistan'ı fiilî olarak ilk başlarda etkilemese dahi dolaylı yönlerden savaşın ilk günlerinden itibaren Sovyetlerin lojistik deposu vazifesi görmüşlerdir. Bu görevler icra edilirken, çok sayıda kadın ve çocuk uzun süren çalışma saatleri ve ağır işlere maruz kalmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLAR'IN II. DÜNYA SAVAŞI'NA KATILIMI VE SAVAŞTIKLARI CEPHELER

Kırgızlar II. Dünya savaşının kahraman milletlerinden birisidir. SSCB çatısı altında girmiş oldukları savaşta önemli başarılar elde etmişlerdir. Cephe savaşına iştirakleri ve cephe gerisinde sağlamış oldukları katkılara bakıldığında bu mesele daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda ikinci bölüm içerisinde SSCB yönetimi tarafından ilan edilen genel seferberlik ve arkasından seferverlik emrinin Kırgızistan'da nasıl karşılık bulduğu ve ne gibi gelişmelerin yaşandığı açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümün diğer alt başlıklarında ise Kırgızların katılmış oldukları cephe savaşlarında ne gibi başarılar elde ettikleri, nasıl bir ruh halinde oldukları hatıratlar ve gönderilen mektuplara dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırması ve Genel Seferberlik İlanı

II. Dünya Savaşı'nın genişlemesi ile iki zıt kutup olan SSCB ve Almanya'nın çıkarları çatışmıştır. Kaçınılmaz savaşı Stalin olabildiğince geciktirmeye çalışmıştır. İngiliz ve Amerikan istihbaratı Stalin'i olası bir Alman saldırısı konusunda uyarmıştır. Ancak Stalin bunun bir kışkırtma olduğunu düşünmüştür. Yine kendi istihbarat birimleri de Hitlerin Ocak ayında Sovyetler Birliği'ne saldırma kararını onaylamasından on gün sonra öğrenebilmişlerdir. Ancak Stalin 1941 yılının Mayıs ayına kadar Almanya'nın saldırma ihtimalini olanaksız görmüştür. Stalin 5 Mayıs 1941'de Moskova'da Askeri Akademi mezunlarına yaptığı konuşmada ki, *“Almanya ile savaş kaçınılmazdır, Molotov bu savaşı iki ya da üç ay geciktirebilirse bizim için iyi bir şans olur”*⁸⁹beyanları Stalin'in ne düşündüğü konusunda fikir vermektedir. Stalin eğer olası bir Alman savaşını 1942 yılına kadar erteleyebilirse bunun yeterli bir süre olacağı kanaatinde olmuştur. Hem de Stalin Hitler'in savaşı daha geniş alanlara yaymak istemeyeceğini düşündüğü için Almanya'nın Sovyetler Birliğine saldırma ihtimalini yakın zaman diliminde düşük bir ihtimal olarak görmüştür.⁹⁰

⁸⁹David M. Humbert, “Viktor Sururov and Operation Barbarossa”, *Journal Of Slavic Military Studies*, 2005, s. 71.

⁹⁰ Humbert, Viktor Sururov..., s. 71.

Stalin gibi tecrübeli bir devlet adamının şüphesiz böyle bir ihtimali göz ardı ettiğini söylemek yersiz ve yanlıştır. Stalin'in amacı kaçınılmaz olan savaşı biraz daha erteleyebilmektir. Kızıl Ordunun eksikliklerini çok iyi bilen Joseif Stalin bu zaman dilimi içerisinde zayıf noktaların güçlendirilmesini amaçlamıştır. Bu açıdan Stalin kendi devlet adamları tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerin temelini ise Kızıl Ordu birliklerinin zamanında modern hale getirilmemesi oluşturmuştur. Ordunun modernleştirilmemesi noktasında gerçekleşen eleştiriler ise Stalin'in endüstrileşmeye önem vermesinden kaynaklanmıştır.⁹¹

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Avrupa'da başarılar elde eden Kızıl Ordu birlikleri bu savaşlarda maddi ve manevi kayıplar vermiştir. Ancak kazanılan başarılarla rağmen Kızıl ordu zafiyet göstermiştir. Dolayısıyla Almanlar ile girilecek olan savaşta, Kızıl Ordu birlikleri genel taarruzu karşılamak için hazırlıksız idiler ve gerekli bütünlük içerisinde değildiler. Bunu savaşın ilk günlerinde yaşamış oldukları başarısızlıklardan da anlayabilmek mümkündür.

Almanların Avrupa'da kolay zaferler elde etmesi Hitlerin dünya hâkimiyeti hayallerini oldukça güçlendirmiştir. Adolf Hitler dünya hâkimiyeti ideali için tek engel olarak Sovyetler Birliğini görmüştür. Hitler gerçekleştirmek arzusunda olduğu düşünce için gerekli hazırlıkları önceden yaparak, hazırlıklar çerçevesinde Alman Genel Kurmayı tarafından önceden hazırlanan alternatif planlardan 21'nci planın (Barbrossa) uygulanması kararı almıştır. Barbrossa harekâtı⁹² çerçevesinde hava operasyonlarına piyadeler de destek verecek, Sovyetlerin batı kanadına ani ve yıldırım hızı ile saldırılarak işgal edilecektir. Nitekim 22 Haziran 1941 tarihinde sabaha karşı saat 4'te Almanya'nın Sovyetlere saldırmasıyla iki ülke arasında savaş başlamıştır.⁹³

İtalya, Romanya ve diğer Müttefik ülkelerin askerlerinden oluşan yaklaşık 3 milyon Alman askeri sınırı geçerek Sovyetler Birliği topraklarına üç koldan taarruza başlamıştır. Kuzey Ordularının hedefi Baltık Ülkeleri yoluyla Leningrad, merkez ordularına ise Brest-Litovsk ve Minsk'e saldırma emri verilirken, Güney Ordu birliklerine de Galiçya'ya ilerlemesi ve Ukrayna'yı işgal etmesi emri tebliğ

⁹¹ Humbert, Viktor Sururov..., s. 71

⁹² Alman Genel Kurmaylığı tarafından Sovyetler birliğine yapılacak olan taarruza verilen genel isimdir.

⁹³ Suyunali Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan v Velikoy ateçestvennoy Voyne 1941-1945*, İlim Yayınevi, Frunze 1980, s. 38.

edilmiştir. Plan itibari ile Panzer kuvvetleri, yüz binlerce Sovyet askerini çembere alarak hareket kabiliyetini ortadan kaldırmıştır. Yıldırım Harekâtı⁹⁴ çerçevesinde Alman hava kuvvetleri tarafından harekâtın ilk haftası içerisinde Rus hava kuvvetlerinin batıdaki savaş unsurları büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Beklenmeyen saldırı karşısında Kızıl Ordu birlikleri direnç gösterememiş ve SSCB'nin batı bölgelerinde Naziler hızlı ilerleme kaydetmişlerdir.⁹⁵

Saldırının başlamasıyla Komünist Parti Merkez Komitesi(KPMK) ve Sovyet Hükümeti birlikte hareket ederek ülke genelindeki çalışmaları yoğunlaştırmak ve gerekli organizasyonu gerçekleştirebilmek için Devlet Savunma Komitesini kurup, komitenin başkanlığına Stalin'i getirmiştir.⁹⁶ DSK'nın kurulmasının temelinde yatan düşünce hızlı karar alma ve tek elden komuta sistemini oluşturmaktır. Merkezileşme yolunda önemli adımlar atan Sovyet Hükümeti daha sonra ilk iş olarak halkı bilgilendirip, cesaretlendirmek ve savaşa halkın iştirakini sağlamak için kitlesel haberleşme araçlarını kullanarak halkın her kesimine ulaşmaya çalışmışlardır. Savaş yıllarında "Vatan Savunması" ifadesi yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Komünist Parti ve Sovyet Hükümeti savaşa katılmaları için insanlara, "Davamız adildir, düşman mağlup olacak, zafer bizim olacak" şeklinde çağrıda bulunarak halkı cesaretlendirmeyi hedeflemiştir.⁹⁷ Sovyet halkı bu çağrıya büyük ilgi ve alaka göstermiştir. Almanya'nın saldırısı beklenen korku ve endişe ortamını oluşturmuştur. Alman askerlerinin ülkelerini istila edeceği endişesi karşısında halk büyük paniğe kapılmıştır. Savaşın ilk gününde yapılan bu kısa ve öz çağrıdan sonra gerekli bilgilendirme ve isteklerin halka iletilmesi için kapsamlı bir açıklama yapılmıştır.

SSCB Komiserleri, SBKP Merkez Komitesi ve hükümet üyeleri Sovyet halkına içinde bulunulan durum hakkında açıklama yaparak ulusa şu şekilde seslenmiştir:

"Nazi Almanya'sı ülkemize haince saldırmıştır. Bu saldırının amacı ülkemiz halkının köleleştirilmesi ve Sovyet ülkesinin kapitalistler tarafından sömürülmesidir. Düşman bizim ekmeğimizi, yağımızı gasp etmek istemektedir. Litvanya'nın iki şehri Kaunas ve Vilnius ile birlikte Letonya, Belarus, Brestk, Belostok, Vilno ile Batı Ukrayna'nın bazı

⁹⁴ Almanlar tarafından Sovyetler birliğine düzenlenen kara harekâtına verilen genel isimdir.

⁹⁵ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 21.a

⁹⁶ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 21.

⁹⁷ *İstoriya Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskaya Suyuza 1941-1945*, Moskova, 1961, s. 21.

kısımlarını ele geçirmiştir. Riga, Minsk, Orşa, Smolensk, Kiev, Odessa, Sivastapol ve Murmansk şehirleri ise ağır bombardıman altındadır ve tehlikededir. Dayatılan savaş neticesinde ülkemiz Faşist Almanya ile ölüm kalım savaşına girmiştir. Kızıl Ordu bütün Sovyet toprakları için özveriyle ve kahramanca mücadele etmektedir. Bazı Sovyet Sendikaları, Komsomol Örgütleri ve onların liderleri tehlikenin farkında değiller biz bütün Sovyet Kurumlarını ve halklarını seferberliğe çağırıyoruz. Biz hızlı bir şekilde gereken bütün önlemleri alıyoruz ve alacağız.”⁹⁸

Bu genel bildiriden de anlaşılacağı üzere halkın tamamının gerekli mücadele ve destek içerisinde olmadığı ve bunun da kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından desteklendiğini ileri sürerek ileride uygulayacakları olağanüstü hal için kendilerini meşru gösteren ifadelere yer verilmiştir.

Bu bildirinin devamında SSCB Komiserleri ve SBKP Merkez Komitesi üyeleri halka 6 madde sıralayarak, seferberlik emri gereği bunların yerine getirilmesini istemişlerdir.

- 1- *Düşmanla girilen amansız mücadelede kanımızın son damlasına kadar bütün köy, kasaba ve şehirleri savunacağız. Halkımızın doğasında olan cesaret ve inançla gerektiğinde inisiyatif alacağız istihbarat sağlayacağız.*
- 2- *Ordunun mobilizasyonun devamlılığını sağlamak ve tüm ihtiyaçlarını temin etmek için çok yönlü çalışacağız. Kurumlar hükmü kapsamında hastaneler, okullar, klinikler ve kulüpler ordu için hizmet verecektir.*
- 3- *Herkes görevlerini ve çalışma durumlarını açıklayarak; telefon ve telgraf ağında ulaşımı sağlayacak, fabrikalar, enerji santralleri, köprüler, gibi yerlerde çalışarak süreklilik sağlanacaktır. Kaçak işçiler ve disbirtörler cezalandırılacaktır. Düşmanın yaymış olduğu söylentilere inanılmayacak çünkü biliyoruz karşımızda istihbaratı güçlü ve kurnaz bir düşman vardır.*
- 4- *Kızıl orduyu taşıyan vagonların, motor ve arabaların hiç birini düşmana teslim etmeyin demiryollarını tahrip edin. İşgal altına giren yerlerdeki taşınabilecek olan yiyecek ve diğer malzemeleri arkaya kaydırın ve taşınamayacak olan ve geri alınamayacak olan malzemeleri yakın.*
- 5- *Gerilla Birimleri ve Sabotaj Grupları düşmanın eline geçen alanlardaki düşmanın işine yarayacak (telefon hattı, köprüler, hastaneler) her hedef yakılacak ya da düşman tarafından kullanılamaz hale getirilecektir. Düşmanı zor durumda bırakmak için bu faaliyetler gereklidir.*

⁹⁸Sovetskiy Kırgızistan...,s. 272.

- 6- *Kim olursa olsun panik telaliği yapan ve korkaklık ile savunma çalışmalarını engelleyen herkes askeri mahkemede yargılanacaktır.*⁹⁹

Böylece bütün halk mecburi asker haline dönüştürülmüştür. Pravda Gazetesi'nden 2 Temmuz 1941'de yapılan çağrıda tüm Sovyet halkının 16-60 yaş arasında olanların zorunlu olarak uçaksavar ve anti-kimyasal savunma savaşı konusunda kurslara giderek eğitim almaları gerektiğini ilan etmiştir.¹⁰⁰ Bu yazılı metnin içeriğinden de anlaşılacağı gibi ilandan ziyade emir telakki etmektedir.

3 Temmuz 1941'de Stalin radyodan Sovyet halkına seslenerek askeri durumun derin bir analizini yapmıştır. Stalin düşman saldırısının SSCB'nin genişleme sürecindeki dönüm noktalarından birisi olduğunu vurgulamış, artık huzur ortamının bittiğini bütün Sovyet halkının Nazilere karşı anavatanı ve özgürlüklerini korumaları için savaşımaya çağırmıştır. Stalin, Almanya'nın saldırısını kınayarak *"Bizim ekmeğimize ve yağımıza göz dikmişlerdir. Eğer bu saldırıyı bertaraf etmezsek sadece Sovyetler Birliği zamanındaki değerleri değil, Çarlık Rusya zamanındaki kültürel değerlerinde gerisine düşeceklerini, Sovyet Halkının Alman Prenslerinin ve Baronlarının kölesi durumuna düşeceğini"* ifade etmiştir. Stalin bu savaşa sadece iki devlet arasındaki bir savaş olarak bakılmamasını gerektiğini, bu savaşın ölüm ile yaşamak arasında ince bir çizgi olduğunu ve tercih hakkının da kendi ellerinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹ Söylemlerden anlaşılacağı üzere bütün Sovyet unsurlarının anavatan savunmasına katılmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır.

Alman tehlikesini önceden farkedenden SSCB Yüksek Sovyet Komiserliği tarafından 1 Eylül 1939'da genel askerlik yasası ilan edilmiştir. Bu yasa çerçevesinde ırk ve ulusallık ayrımı olmaksızın bütün SSCB'nin erkek vatandaşlarını kapsamıştır. Dolayısıyla din, dil, eğitim nitelikleri ve sosyal kökenine bakılmaksızın askere alımları 21 yaştan, 18 yaşa düşürerek herkesin icabet etmesi hakkındaki emir tüm SSCB cumhuriyetlerine bildirilmiştir. Stalin, düşmanı mağlup edebilmek için ulaşım hatlarının düzgün çalışması gerektiğini, Kızıl Ordu'nun ihtiyaçlarının karşılanması

⁹⁹Sovetskiy Kirgizistan...,s. 272.

¹⁰⁰ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 47-48.

¹⁰¹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 47-48.

ve yaralı askerlere müdahale edebilmek için zaman kaybetmeden savaş durumuna hızlı bir şekilde girilmesini istemiştir.¹⁰²

Bu açıklamalardan sonra gerekli hazırlıklara siyasi parti örgütleri ve sivil toplum örgütleri gibi siyasi kuruluşlar etrafında gönüllü organizasyonları adı altında mecburi hazırlıklar başlamıştır. Bolşeviklere düşen görev ise Kızıl Orduya gereken desteği vermek ve Komünist Parti etrafında bütün yoldaşları toplayarak, özverili bir şekilde SSCB'nin toprak bütünlüğünü korumak için salık verilmiştir.¹⁰³ Bu açıklamalar çerçevesinde SSCB genelinde seferberlik ilanı ile birlikte halktan ve kurumlardan istenen davranışlar deklare edilmiştir. Kırgızistan da SSCB'nin bir parçası olması hasebiyle üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek zorunda kalmıştır.

2.2. Sovyet Kırgızistan'da Seferberlik İlanının Yansımaları

22 Haziran 1941 pazar günü Kırgızistan halkı için diğer günler gibi rutin bir şekilde başlamıştır. Ülkenin batı kesimlerinde ateş hattında bölgeler olmakla beraber, Kırgızistan için olumsuz durum oluşturacak herhangi bir girişim bulunmamaktaydı. SSCB ve Almanya arasında başlayan savaş, Kırgızlar Molotof'un öğleden sonra saat üçte radyodan yaptığı açıklamayla öğrenmiştir.¹⁰⁴

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Vatandaşları; Stalin'in emri üzerine bu bildiriye sizlere okuyorum. Bu gün sabah(22 Haziran 1941) saat 04.00 te beklenmedik şekilde ülkemizin çeşitli bölgelerine Almanya tarafından saldırı düzenlenmiştir. Kiev, Jitomir, Sivastopol, Kaunas ve diğer şehirlerimize havadan ve karadan saldırılmıştır. Bu saldırıda 200 den fazla yaralı ve ölü vardır. Finlandiya ve Romanya'da hava saldırısına maruz kalmıştır. Bu saldırı iki ülke arasında yapılan saldırmazlık paktını tek taraflı olarak ihlal etmiştir. Bu savaşın sorumlusu anlaşmayı bozan Alman hükümetidir. SSCB'nin Almanya Büyükelçisi Şilenburg Alman yetkililerin sabah saat 05: 30'da SSCB'ye savaş açtıklarını bildirdiklerini söylemiştir. Savaşın nedeni olarak ise Doğu Almanya sınırında bulunan Kızıl ordu birliklerinin sınır ihlalleri yaptıklarını bahane etmişlerdir. Sovyetler Birliği adına buradan açıklıyorum. Bizim askeri birliklerimiz söylenildiği gibi kesinlikle sınır ihlali yapmamıştır. Bu gün sabah öğrendiğim bir habere göre Romanya radyosu Sovyet uçaklarının kendilerini bombaladığını açıklamıştır bu haber tamamen asılsızdır ve provakasyondur. Hitler

¹⁰² Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 30.

¹⁰³ *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 274.

¹⁰⁴ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 24.

SSCB ile Almanya arasındaki paktın Sovyetler tarafından bozulduğunu deklare ederek bizi suçlamaktadır. Bu haberler asılsızdır ve iftiradır. Bizde bunun üzerine Kızıl ordu birliklerine saldırı emri vererek Almanları sınırlarından dışarı atmalarını emrettik. Bu savaşın sebebi kesinlikle Alman işçiler, Alman halkı nede Alman köylüleridir. Biz onların çektiği çileleri çok iyi anlıyoruz. Fransa, Belçika, Hollanda, Danimarka, Yunanistan, Sırbistan, Norveç ve diğer halklar da Hitler ve hükümetinin hırsı yüzünden perişan olmuştur. Sovyetler Birliği hükümeti adına söylüyorum ordumuzu oluşturan deniz, kara ve hava kuvvetlerimiz halkına olan borcunu düşmana iyi bir yumruk vurarak ödeyecektir. Biz bu durumla ilk defa karşılaşmıyoruz daha öncede bize savaş açanlar oldu. Zamanında Napolyon'a karşı Rus halkının verdiği büyük savaş karşısında Napolyon yenilmiştir. Hitlerin de durumu bundan farklı olmayacaktır. Bizim Kızıl ordumuz ve bütün halkımız ülkesi, gururu ve özgürlüğü için bütün benliği ile savaşıacaktır. SSCB yetkilileri şunu kendinden emin olarak söylemektedir ki bütün çalışanlar köylüler ve kadınlar üzerine düşen görevi yerine getirecektir. Bütün Sovyet halkı hiçbir zaman olmadığı kadar güçlü ve tek bir benlikte buluşacaktır. Her birimiz bu zorlu dönemde SSCB ye yakışır biçimde davranmalıyız ve disiplinden asla vazgeçmemeliyiz. Kızıl ordu birliklerini, hava ve deniz kuvvetlerimizi başarıya ulaştırmak için gerekli lojistik desteği sağlamamamız gerekmektedir. Hükümetiniz adına size açıklıyorum. Bolşevik parti, SSCB hükümeti ve Yoldaş Stalin'in etrafında toplanınız. Biz haklıyız, düşman dağılacak ve zafer bizim olacak.”¹⁰⁵

Molotof tarafından seslendirilen bu açıklamaları radyodan öğrenen Kırgız halkı Komünist idareciler tarafından toplanmıştır. Kırgızistan'da askeri hazırlıklar SSCB Devlet Savunma Komitesi'nin 17 Eylül 1941 tarihli aldığı karara istinaden, 1 Ekim 1941'den itibaren 16-50 yaş arasındaki erkeklerin zorunlu askeri eğitime tutulması ile ilgili uygulamayla başlamıştır. Kararı müteakip diğer Cumhuriyetler de olduğu gibi Kırgızistan'da da askeri eğitim merkezleri açılmıştır. Kasım 1941'de sadece Bişkek şehrinde 40.000 kişinin eğitim gördüğü 174 eğitim merkezi oluşturulmuştur. Oş şehrinde ise 6.758 kişiye askeri uzmanlık eğitimi verilmiştir.¹⁰⁶ Bu kurslarda ordunun ihtiyacı doğrultusunda makine topçuları, sinyalciler, pilotlar, sürücüler, keskin nişancılar yetiştirilerek sosyalist ülkenin savunucuları olarak her an mücadeleye hazır hale getirilmiştir.¹⁰⁷ Öğrenciler yüksek askeri disiplin içerisinde dayanıklılık, araç gereç kullanımı, yangın müdahalesi dallarında eğitime

¹⁰⁵Kızıl Kırgızistan, 23. 06. 1941, sayı 146, s.3.

¹⁰⁶Kırgız Respublikasının Tarihi, Kırgızistan Basımevi, Bişkek, 2000, s. 251.

¹⁰⁷Karimbayev, Patriotizm..., s. 53.

çalışılmıştır. Gerçekten aktif savunma çalışmaları ülkede çok geniş ölçekli bir hal almıştır. Silah kullanabilen erkekler gece-gündüz askeri okullarda taktik ve egzersiz yaptırılmıştır.

Kırgızistan'da açılan askeri eğitim merkezlerine 385. Avcı Tümeni, 40. ve 153. Avcı Tugayları ile 2. Avcı Tümeni kurularak eklenmiştir. Kasım 1941'de Bişkek Pilot Okulu'nda 660. 664. ve 665. gece bombardıman hava alayları teşkil edilmiştir. Kazak ve Kırgız askerlerden oluşan, daha sonra 8. Panfilovçular Bölüğü olarak adı değişerek görevine devam eden 316. Avcı Tümeni Almatı da kurulmuştur. Çalışmalar çerçevesinde 107. 108. 109.'uncu Süvari Tümenleri oluşturulmuştur.¹⁰⁸ Birliklerin giderleri Kırgız Sovyet Devletinin iç kaynaklarından, fabrika gelirlerinden ve kolhozlardan sağlanmıştır.

Savaş maddi ve manevi kaynakların yeniden yapılandırılarak daha modern hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Sovyet idarecileri ve istihbarat teşkilatları olası bir Alman saldırısı olabileceği konusunda hemfikir olmuştur. Bu gelişmelerin gerektirdiği şartlar ve uygun koşullar gerçeği doğrultusunda olası bir Alman-Sovyet savaşında neler yapılabilir konusu gündeme gelmiş, ön çalışmalar tamamlanmıştır. Bu çerçevede Kırgızistan halkı siyasi, ekonomik ve askeri bir dizi görevlerle karşı karşıya kalmıştır. SSCB Cumhuriyetleri'nden birisi olan Kırgızistan'ın, Kızıl Ordunun başarısı için üzerine yüklenen görevleri yerine getirmesi Sovyet idareciler tarafından talep edilmiştir. Aynı gün içerisinde Moskova'dan iletilen kararlar doğrultusunda Kırgızistan Gençlik Merkez Komitesi Bürosu, Cumhuriyet Örgütleri ve Komsomol Örgütleri'nin¹⁰⁹ yapması gereken ve üzerine düşen görevleri sıralamıştır. Bu bağlamda aşağıdaki emredilen bildiri yayımlanmıştır.

- 1- *Komsomollar işçiler arasında siyasi ve kitlesele çalışmaları genişletmek bunu yaparken de devrimci uyanıklığı aşılamak ve ülkemizin ahlaki ve politik birliğini güçlendirme amacı gütmelidir. Propagandacıların oyunları için Komsomol Örgütlerinin iyi hazırlanması gerekmektedir.*
- 2- *Gençlere yönelik dersler, sunumlar ve askeri temalar hazırlayarak Parti Örgütleri ile birlikte Bölgesel Komite, İl ve İlçe Komitelerine önerin. Okuma*

¹⁰⁸Zuhra Altımyşova, "İkinci Dünya Savaşında Kırgızistan" *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, TDBB Yayınları, İstanbul, 2016, s. 162.

¹⁰⁹ Komsomol; Genç Komünistler Birliğinin kısaltılmışı olup, tam adı Lenin Genç Komünistler Birliğidir(Vse soyuzniy leninski kommünitiçeskiy soyuz malodoyşi).29 Ekim 1918 tarihinde kurulan bu örgüt bütün Sovyet devletlerinde en etkili gençlik örgütü olarak görev yapmıştır. Özdemir Burcu, Rusyanın Kırsal Kesiminde Komünist Gençler Birliğinin(Komsomol) Kuruluşu ve Sovyet İktidarının Güçlenmesindeki Rolü, s. 20.

yazma ve dersler için gerekirse Kızıl Ordunun Siyasal Komiserleri, doktorlar, öğretmenler ve mühendisleri dahi bilgilendirin.

- 3- *Komsomol uygulamalarına ilişkin ve yerine getirilmesi planlanan işlemler dikkatli bir şekilde uygulayarak, İşçiler arasında rekabet ve hareketi genişletiniz. Gıda, enerji, fonlar ve malzeme harcamalarında katı tasarruf sağlamanız gerekmektedir.*
- 4- *Kara yetkilileri ve Komsomol İlçe Komitesi Sekreteri önceden açılan kurslarda traktör ve biçerdöver makinelerinin kullanımı hakkında kadınlara kurslar vermek ve uzman olarak onlardan %100 erk sağlamak.*
- 5- *Merkez Komitesi Bürosu ve Kızıl Haç Komiteleri hemşirelerin yetiştirilmesi, tüm iş organizasyonları, el bombası hazırlama ve gençlerin askeri eğitimi ile birlikte spor organizasyonu çalışmalarını yeniden düzenlemelidir.¹¹⁰*

Merkez yönetiminden gelen mektup görünümlü emirler Komsomol Örgütleri'ne uygulamaları gereken icraatları ve uygulama yöntemlerini belirtmek amacıyla olup, kararların sorgulanmaması ve hemen uygulamaya geçilmesi hususu kendilerine yukarıda belirtilen mektupla birlikte iletilmiştir. Bu mektubun kısa açıklaması şudur; bu zamana kadar çok aktif olmayan ve sayıları itibari ile de az olan Komsomol Örgütlerini daha aktif olmaya zorlamaktır. Bu alınan kararlardan sonra Örgütlerinin daha aktif ve sayı olarak da artış gösterdikleri görülmektedir.

2.3. Almanya ile SSCB Arasında Savaşın Başlaması ve Moskova Savunmasında Kırgız Askerler

22 Haziran 1941 yılında iki ülke arasında savaşın cereyan etmesi ile beraber Naziler savaşın ilk aylarında Sovyetler Birliği'ne çok büyük kayıplar verdirmiştir. Nazi Almanya'sının beklenmedik saldırısı karşısında bozguna uğrayan Sovyet Kızıl Ordusunda insan gücü azalmış ve savaşın ilk aylarında ağır bombardıman altında kalan Rus hava kuvvetlerinin de manevra kabiliyeti neredeyse kaybolmuştur. Sovyetler Birliği'nin maddi imkânlarını da büyük oranda kaybetmesi neticesinde ordunun ihtiyaçları giderilemez hale gelmiştir. Bu durum karşısında Alman orduları Ukrayna'nın batı bölgelerini, Moldova, Estonya, Litvanya, Letonya, Belarus gibi ülkelerin yanında Leningrad gibi stratejik ve Ruslar için manevi değere sahip bir şehri zorlanmadan işgale muvaffak olmuştur. Hızlı gelişen Alman işgali karşısında

¹¹⁰Kızıl Kırgızistan Gazetesi, 24. 06. 1941, No 147, s.3. (4353) ; Sovetskiy Kırgızistan..., s. 276-277; Kırgızı V Godi Velikoy Ateçestvennoy Voyni 1941-1945, İzdelstva Kırgızistan, Frunze, 1965, s. 31.

SSCB halkında panik ortamı oluşmuş Moskova'nın vereceği kararları beklemeye başlamışlardır.

Savaşın başlamasının hemen ardından Kırgızistan'da mitingler organize edilmiştir. Bu bağlamda Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde Kırgız ileri gelenleri, sivil toplum kuruluşları, Kolhoz ve Sovhozlardan oluşan ve belli bir kitleyi temsil eden gruplar toplanmışlardır. Bişkek toplantısına katılanlar tarafından Moskova'ya ortak duyguları ifade eden bir mektup kaleme alınmıştır.

“Sovyet halkının hepsine Kızıl Ordu denir. Faşist düşmanı yenmek için bir adım bile geri durmayacağız. Şanlı Moskova savunucuları! düşman bizim vatanımızın kalbini ele geçirmek istemektedir. Asla pes etmeyin arkanızda sağlam ve çelik gibi duran Sovyet halkı var. Moskova asla teslim olmayacak! biz orda faşistleri göremiyoruz, onların mezarlarını bulacağımızı biliyoruz. Cesur olunuz yoldaşlar, komünistler başta olmak üzere tüm Kırgız halkı eline silah alarak cepheye gelmektedir. İnaniyoruz zafer bizim olacak”¹¹¹

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Kırgızları cepheye sevk ettirmenin alt yapısı oluşturulmuştur. Düşüncelerini Kırgız halkına aitmiş gibi ifade eden Bolşevik idarecilerin beklediği Kırgızların askere alınmasına dair emirler kendilerine çok geçmeden tebliğ edilmiştir. Bu tebliğ edilen kararlar neticesinde askeri çalışmalar başlamıştır. 1941 yılının kış aylarında Sovyet başkentini ele geçirmeyi, Sovyetler Birliği'ni savaş dışı bırakarak savaşı sonlandırmayı amaçlayan Hitler 30 Eylül - 2 Ekim 1941 tarihleri arasında Moskova'ya saldırmıştır. Sovyetler ise başkenti korumak için var gücü ile direnmeye çalışmıştır. Saldırının ilk gününden itibaren iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar cereyan etmiştir. Sovyet başkentinin ölümcül bir tehlike ile karşı karşıya kaldığını gören Sovyet idaresi bir dizi kararlar almıştır. Bu kararlardan en dikkat çekenini ise Devlet Savunma Komitesi tarafından 19 Ekim 1941 tarihinde başkentin etrafının hendekler ve siperlerle çevrilmesine yönelik karardır.¹¹² Kremlin yöneticileri tarafından uygulanmak istenen bu yöntemin asıl amacı zaman kazanmaktır.

Sovyetler Birliği'nin başkentini almak ve savaşı kısa sürede sonuçlandırmak isteyen Hitler Almanya'sı ise tam tersi zaman kaybetmek istememiştir. Nazilere karşı zafiyet gösteren Kızıl Ordu birliklerinin modernizasyonu ve takviye edilmesi

¹¹¹Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 226.

¹¹² Karimbayev, *Patriotizm...*, s.64.

hususunda görüş birliği içerisinde olan Bolşevik idareciler taze kan arayışı içerisinde girmiştir. Stalin'in batıdaki müttefiklerinin verdiği sözleri yerine getirmeyerek, Almanya'ya saldırmakta gecikmelerinden dolayı bu maddi ve manevi unsurlar SSCB bünyesindeki devletlerden karşılanmıştır. Kitleli iletişim olanaklarının sınırlı olduğu dönemde haberler çok çabuk ulaşamamıştır. Genellikle Moskova'dan tebliğ edilen kararları Moskova ya uzak tüm cumhuriyetler gibi Kırgızlar da bir gün gecikmeli olarak öğrenebilmişlerdir.

12 Temmuz 1941'de Türkistan Askeri Bölge Komutanlığı'na 316. Piyade Tümeni oluşumu hakkında karar tebliğ edilmiştir. Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında toplama merkezleri oluşturularak, Kırgız ve Kazak gençleri orduya kaydolmak için noktalara yönlendirilmiştir.¹¹³ 316. Tümenin nasıl şekillendirileceği konusu ile ilgili toplantı Kazakistan'ın Almatı şehrinde düzenlenmiş; Bu toplantıya Cumhuriyet Askeri Komiseri Panfilov, Komiser Sergey Ederov, Genelkurmay Başkanı İvan Serebryakov, Siyasi Daire Başkanı Red Banner, SSCB Hükümeti üyesi Fomichev Galusko ve Topçu Başkanı Vitaliy Markov katılmıştır. Bu toplantıda alınan kararlar daha sonra Kırgızistan ve Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde tartışılarak karara bağlanmıştır. Alma-Ata'da birçok kurum ve çeşitli kulüp binaları askeri okula dönüştürülerek, 316. Piyade Tümenine dâhil edilen Kırgız ve Kazak gençler hızlı bir şekilde askeri eğitime tabii tutulmuştur. 316. Tümenin içinde bulunan askerler Rus, Ukrayna, Kırgız ve Kazaklardan oluşturulmuştur.¹¹⁴ SSCB'nin batı bölgelerini kaybetmesi sonucunda Kırgız ve Kazak askerler hazırlıksız ve teçhizatsız cepheye gönderilmişlerdir

İçinde bulunan duruma binaen hazırlıksız ve eğitim aşamasını çok hızlı tamamlamak zorunda kalan 316. Tümen, General Panfilov komutasında 17 Ağustos'ta yola çıkarak 27 Ağustos günü Borovice Bölgesine gönderilmiştir. Burada 316. Tümen Rakosovskiy komutasındaki 16. Ordunun sağ tarafına yerleştirilerek Moskova'nın kuzey batı cephesinde Moskova savunmasına iştirak etmişlerdir. 316. Tümenin görevi Volokolamsk'un güneyinde oluşturulan 41 km uzunluğa sahip koridoru savunmaktır.¹¹⁵ Türkistan coğrafyası'ndan gelen askeri

¹¹³ *Formirovanie i Razviti Kirgizskoy Sitialistiçeskoj Natsi*, Frunze, 1957, s. 227.

¹¹⁴ N. P. Nişuk, *Dorogoy Besmertiya*, Frunze 1988, s. 17; S. Tabişaliev, *Zaşışu Radınu*, Frunze, 1960, s. 7; N. P. Nişuk, *Podvig Atsovprimer Snovyami*, Frunze 1984, s. 6.

¹¹⁵ A. A. Ahmedov, N. P. Filipoviç, *Ani Panfilovtsi*, Mektep Yayınevi, Frunze, 1968, s. 9; A. Krivitski, *Podmoskovniy Karaul*, Moskova 1970, s. 10; Nişuk, *Dorogoy...*, s. 22.; T. Şamşiev, *Sbornik Vaspominaniy*, Kırgızskoe Gasuderistvenno İzdalstvo, Frunze, 1962, s. 8.

birliklerin Kızıl Ordunun zayıflayan ve yetersiz olduğu cephelere yerleştirilmesi Sovyetlere rahat bir nefes alma imkânı sağlamıştır

Sovyet Orduları Türkistan'dan gelen taze kuvvetlerle mevzilerini güçlendirirken, Nazi orduları da Moskova'ya yapacakları saldırının hazırlıklarını tamamlamaya çalışmışlardır. Alman askeri birlikleri hazırlıklarını gerçekleştirdikten sonra Alman 35. Birliği 2 Ekim 1941'de Vyazma, Mozhaysk ve Moskova yönünde harekete geçmiştir. Aynı zamanda Tula nehrinin güneyine ve Kalinin Cephesi'nin kuzey kanatlarına da hücum etmiştir. Almanlar tarafından kuşatma altına alınan bölge ilk başta 75 km. ye 35 km çapında bir alanı kapsamıştır. Savaşın üçüncü günün sonunda alan 20 km. ye 20 km olarak daraltılmıştır. Kuşatmadan tamamen imha olmadan çemberi yarıp kurtulmayı başaran Kızıl Ordu Birlikleri geri çekilişini sürdürmüştür. 6 Ekim'de bölgeye intikal eden, Panfilov komutasındaki Kırgız ve Kazak askerleri cephede 10 Ekim'den itibaren önemli görevler üstlenerek Kızıl Ordu birliklerinin imdadına yetişmiştir. Tarutino köyündeki Nara nehrinin doğu kıyısı boyunca 316 Tümen savunma hattı oluşturmuştur.¹¹⁶ 14 Ekim'den itibaren ise batı ve güneybatı'dan Volokolamsk ve Balıceva bölgesine intikal eden Kırgız ve Kazak askerler savunma hattını sıkıca tutarak kendilerinden sayıca üstün olan Alman güçlerini oyalama görevini üstlenmişlerdir. 316 Tümen askerleri görevini başarıyla yerine getirerek burada Nazilere yaklaşık iki hafta geçit vermemişlerdir.¹¹⁷

Nazi birlikleri beklenmeyen bu direniş ve başarısızlığın vermiş olduğu huzursuzluğu bir an evvel telafi etmek için 16 Ekim sabahında en donanımlı birlikleri ile Balıceva bölgesine saldırı gerçekleştirmişlerdir. Alman orduları 200 tank ve havadan uçaklarla desteklenmişlerdir.¹¹⁸ SSCB askeri birliklerine karşı sayıca ve askeri donanım bakımından üstün olmalarına rağmen Naziler istedikleri başarıyı elde edememişlerdir. Bu saldırıyı da bertaraf eden Kırgız ve Kazak askerler 40 düşman tankını kullanılamaz hale getirmiş ve çok sayıda Alman askerini de bertaraf etmişlerdir.¹¹⁹ Askeri bakımdan üstün olmasına karşın kesin bir başarı elde edemeyen Alman birlikleri planlamış oldukları tarihte sonuca ulaşabilmek adına saldırılarını aralıksız sürdürmüşlerdir.

¹¹⁶ V. Malkin; *Gruğu Zaslonivişe Moskvu*, İzdelstvo Kazakistan, Alma-ata, 1971, s. 17.

¹¹⁷ Karimbayev, *Patriotizm...*, s.68-69.

¹¹⁸ Nişuk, *Podvig...*, s. 25.

¹¹⁹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 69.

Alman askeri birliklerinin saldırısı 17 Ekim sabah saat 07: 00'de tekrar başlamış, Balıceva bölgesine şiddetli saldırı gerçekleştirmişlerdir. Hitlerin orduları Moskova'yı işgal etmek için önlerindeki engelleri kaldırabilmek adına Kızıl Ordu birliklerini bunaltan taarruzlar düzenlemişlerdir. Bu çarpışmalar neticesinde 18 Ekim'de Moziysk, Maloyaroslavets bölgesi Kırgız ve Kazak askerlerinin direnişine rağmen Almanların eline geçmiştir. Yoluna devam etmek arzusunda olan Nazilerin taarruzunda aralıksız devam etmiştir. Savunma savaşına devam eden Kırgız askerler 20 Ekim'de 80 Alman tankını yok edip, panzer güçlerini durdurmayı başarmışlardır.¹²⁰

Yenilenen Alman kuvvetleri karşısında direnemeyen 316. Piyade Tümeni 21 Ekim'de Nova Formisk'ten çekilmek zorunda kalmıştır. Almanların ilerlemesi devam etmiş 27 Ekim'de Volokolamsk bölgesi de Almanların eline geçmiş, iki hafta süren direnişin ardından 316 Tümen bu bölgeyi terk etmek zorunda kalarak, Moskova'ya doğru geri çekilmiştir.¹²¹ Bu geri çekiliş çok uzun mesafeyi kapsamayarak, 16 Ordu savunma savaşına Volokolamsk bölgesinin gerisinde devam etmiştir.

Gerekli askeri teçhizat ve eğitimden yoksun olarak cepheye gönderilen Panfilov komutasında 316. Tümen çok zor şartlarda savaşımaya devam etmiştir. Çünkü taarruz edebilecek kapasite ve donanımına sahip olmayan birlikler üzerine düşen vazifeyi en iyi şekilde ifa etmeye çalışmışlardır. Kasım ayı boyunca devam eden çatışmalarda Kasım ayının ilk haftası itibari ile 316 Tümen 150 Alman tankını kullanılamaz hale getirerek, yaklaşık 1000'den fazla Alman askerini'de yok etmişlerdir.¹²² Moskova şehrinin batı kısmında oluşturulan savunma hattı Sovyet başkenti için kritik konuma sahip olmuştur. Bu kritik mevkide sayısal olarak Alman orduları ile denk olmayan Kızıl Ordu birliklerine, Kırgız ve Kazak askerlerinden oluşan 316. Tümen'in bölgeye sevkiyle Sovyet Ordusu takviye edilmiştir.

Kırgız ve Kazak askerler bölgede düşmanı bazı anlarda geri püskürtmüşlerdir. Ancak tamamen geri püskürtmeye muvaffak olamamaları da Sovyet ordularına zaman kazandırmışlardır. Ayrıca bu direniş yaklaşan kış mevsimi nedeniyle Almanları zor şartlarda savaşımaya zorlamıştır. Hitlerin orduları beklenmeyen mukavemet nedeniyle hazırlıksız yakalandıkları kış mevsiminin

¹²⁰ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 35.

¹²¹ Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 228.

¹²² Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 35.

azizliğine uğramışlardır. Kasım ayının ilk haftasında yağan kar ve soğuk hava nedeniyle Alman tanklarının bir kısmı çalışamaz duruma gelmiştir. Cepheye bu gelişmeler yaşanırken ülkelerinden binlerce kilometre uzakta olan Kırgızistanlı askerler ailelerine mektuplar göndererek, hem onların durumundan haberdar olmuşlar hem de savaşın gidişatı hakkında ailelerine malumat vermişlerdir. General Panfilov Kırgızistan'da yaşayan eşi Maria'ya 13 Kasım'da “*Bizim sloganımız, hepimiz kahraman olacağız*” başlığı altında bir mektup kaleme almıştır. Merhaba canım Maria:

*“Öncelikle seninle birlikte sevincimi paylaşmak istedim. Maria sen muhtemelen defalarca duydun radyoda, benim bölümün savaştaki kahramanlıkları hakkında gazeteler çok fazla yazıyorlar. Vatanımızın korunması için haklı olarak bana güven duyuyorlar. Maria, Askerlerimin ve komutanlarımın kahramanlıklarını ben bile hayal edemiyorum. Bu gerçek vatan sevgisi, aslanlar gibi mücadele herkesin kalbi bir. Kendi başkentimizde düşmana izin vermeyeceğiz acımasızca faşistleri haşere gibi öldüreceğiz. Bugün bölüm komutanlarına ve askerlere yüzlerce birlik nişanı verildi. İki gün önce bana da Kızıl Bayrak Nişanı verildi. Maria bu yeni başladı. Ben düşünüyorum ki yakında benim bölüme muhafız nişanı verilecek artık üç kahramanımız var ve bizim bölümün hepsi kahraman olacak. Maria ileride çıkacak gazetelerde bunları göreceksin. Şimdi Maria siz orda nasılsınız? Kırgızistan'da işler nasıl, çocuklar okula gidiyorlar mı? Benim Makuşçeşka nasıl? Sizi çok özliyorum yakında faşizm bitecek ve tekrar büyük komünizmi inşa edeceğiz. Valya kendini çok iyi hissediyor ve çok çalışıyor, yakında partiye kabul edilecek çalışmalarından çok memnunum. Maria sana 1000 ruble gönderdim. Sevgili Maria sen çok cimrisin bunca zaman senden sadece bir mektup geldi. Sık yaz sen daha iyi bilirsin. Ne zaman evden haber göndereceksin? Seni ve çocukları çok öpüyorum. Herkese selam söyle. Valya'nın selamı var. Öpüyorum. Senin İ. Panfilov'un”.*¹²³

General Panfilov ölümünden birkaç gün önce bu mektubu kaleme alarak cepheye yaşananlar hakkında ailesine bilgi vermiştir. Panfilov'un karısına yazmış olduğu mektuptan dolayı olarak Kırgız askerlerin gösterdikleri başarıları anlamak mümkündür. Cepheye zorunlu olarak gönderilen Kırgız askerlerin aracılığı ile elde edilen başarıların kendisi adına olumlu etki yapacağını eşine ifade eden General, kızının da Komünist Parti organlarına seçileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla 316

¹²³ M. Kriçevskiy, O. Morozov, *Geroy Sovetskaya Sayuza Gvardi, General Mayor İvan Vasileviç Panfilov*, Frunze, 1948, s, 32.

Tümenin başında bulunan komutan için eşinin, çocuklarının ve kendi siyasi kariyerini yükseltmenin Kırgızlardan daha mühim olduğu anlaşılmaktadır.

Panfilov'un Bişkek'te yaşayan eşi Maria cevap olarak "Faşistlere Ölüm başlığı altında şu mektubu kaleme alarak, " *Anneler, babalar, eşler ve çocukların gözyaşları düşmanla hesaplaşacaktır. Faşist ve lanetli yılanlara ölüm getirecektir. Aslan savaşçılar asla Faşistlere merhamet etmeyin*"¹²⁴ düşüncelerini dile getirmiştir. Bunun gibi birçok mektup Kırgız kadınlarına Bolşevikler tarafından kaleme alınıp cephede görev yapan komutan ve askerlerin moralini yüksek tutmak için iletilmiştir.

Kırgız ve Kazak askerlerden oluşan 316. Tümen'in komutasını üstlenen İvan Vasileviç Panfilov önemli savaşlarda görev yapmış bir generaldir. Panfilov, 16 Kasım akşamı Alman ordularının saldırma ihtimalinin en yüksek olduğu anda Garyunov Köyü yakınlarına Kırgız ve Kazak askerlerden oluşan 3. Topçu Alayını yerleştirmiştir. Bu mevkidен açılan ateş neticesinde Alman karargâhını vurmak arzusunda olan Kırgız askerler Almanlarında aynı düşünce içerisinde olduklarını anlamakta gecikmemişlerdir. Nitekim daha erken hareket eden 316. Tümen 17 Kasım sabah saatlerinde Alman karargâhını ve ana üssünü vurmak için bu bölümlerden ateş açmışlardır. Alman askerleri bu beklenmedik saldırıya aynı anda cevap vermişlerdir. Garyunov Köyü'nü ele geçirmek isteyen Almanlara, Kırgız ve Kazak askerler sonuna kadar direnerek bölgede geçit vermemişlerdir.¹²⁵ Naziler beklenmedik direniş karşısında tankların yönünü bu sefer Volokolamsk'un doğusunda bulunan Mukanino Köyü'ne çevirmişlerdir.

Mukanino Köyü'nde savaşan Kırgız askerler daha önce hayatını kaybeden askerler gibi ön saflarda savaştırılarak hayatlarını kaybetmişlerdir. 17 Kasım 1941 tarihinde ki savaşta ölen askerlere SSCB Başkanlığının 31 Mart 1943 tarihinde çıkarmış olduğu kararname ile Kızıl Bayrak Nişanı verilmiştir.¹²⁶ Burada gösterilen Kahramanlık örnekleri tüm Kızıl Ordu neferleri arasında propagandalar yapılarak özümsetilmiş ve direnişe yeni bir boyut kazandırmıştır. Propagandalar neticesinde Sovyetler Nazilere karşı verilen savaşta en tehlikeli cephelere Kırgız ve Kazak askerleri sevk etmişlerdir.

¹²⁴ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 70.

¹²⁵ S. Suyunaliyev, *Nemerknuşaya Slava*, İzdatelstva Kırgızistan, Frunze, 1967, s. 155; Nişuk, *Dorogoy...*, s. 45; *İstoriya Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskaya Sayuza 1941-1945 V Şesti Tomah*, Moskova, 1961, s. 260.

¹²⁶ Nişuk, *Dorogoy...*, s. 45.46.

Lojistik bakımından güçlü durumda bulunan Alman askerleri saldırı yeteneğini kaybetmeyerek, taarruza devam edebilmişlerdir. 316 Tümen destekli Kızıl Ordu birlikleri bu saldırılara elinden geldiğince karşı koymuşlardır. Ancak Dubasekova savunma hattı Almanlar tarafından yarılmıştır. Yine Volokolamsk'dan Moskova'ya giden karayolunun düşman eline geçmemesi için köprü ve önemli kavşak noktalarına patlayıcılar yerleştirilerek, eğer düşmana engel olunamazsa bu yapılar patlatılarak ulaşımın kesilmesi emrini Kırgız askerlere vermişlerdir. Tahmin edilen hadise gerçekleşmiş Alman saldırısı şiddetlendiği anda yollar tahrip edilmiştir. Savunma hattı yarılınca diğer birliklerle bağlantısı kopan birliğin hayatta kalan 28 askeri ölünceye kadar savaşmıştır.¹²⁷ Kırgız askerler tanksavar, el bombası, tüfek ve Molotof kokteylleriyle düşmana saldırarak birçok Alman tankını kullanılamaz hale getirmiş ve çok sayıda Nazi askeri öldürmüşlerdir.¹²⁸ Ardından Almanlar tarafından 30 tank ile destekli bir birlik cepheye intikal ettirilmiştir. Çok yorgun ve Alman kuvvetlerine karşı sayıca az durumda olan 316.Tümen eğitmeni V. G. Klotchkov askerlerine dönerek şunları söylemiştir: “ *Nefes aldığımız sürece düşmanın Moskova'ya ilerlemesine izin vermeyeceğiz*”. Bu sözlerin ardından yirmi sekiz 316.Tümen askerinin hepsi birer kahramanlık örneği sergilemişlerdir.¹²⁹ Ağır şartlarda 4 saat boyunca devam eden savaşta Naziler 18 ile 29 arasında tank, 30 araba ve çok sayıda insan gücünü kaybetmişlerdir. Moskova'ya doğru ilerleyen Nazilerin önünü tıkayan 28 Panfilov askerinin hepsi bu savaşta ölmüştür.¹³⁰ Diğer bir Türk topluluğu 78. Sibiry Piyade Bölüğünün takviyeye gelmesi ile birlikte saldırı durdurulmuştur. 22 Temmuz 1942 yılında burada ölen askerlere Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiştir. Bu 28 asker¹³¹ içinden Kırgızistanlı askerlerin bazılarının isimleri şunlardır; Sokuluk ilçesinden Nikolay Yakovleviç Ananov, Duşenikul Sopokohov, Cetiögüz bölgesinden Grigory Melenteviç Şemyakin, Isık-Göl bölgesinden Grigoriy Efimoviç Konkin, İvan Vasileviç Maskelanko, Grigoriy Alekseviç ve Sazanovki dir.¹³²

¹²⁷ Y. Skotnikov, K. Belov, *Pa mestam Velikoy Bitvi Pod Moskvoy*, Moskova 1966, s. 22. Konu hakkında veriler farklılık göstermektedir. Ayrıca bkz; Nişuk, *Podvig...*, s. 35; O. B. Zinçenko, *Leninskiy Kominitişeskiy Sayuz Maladeşsi Kırgızı*, Frunze, 1975, s. 14.

¹²⁸ Suyunaliyev, *Nemerknuşaya...*, s. 147.

¹²⁹ Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızystan...*, s. 230; Nişuk, *Dorogoy...*, s. 44.47; *Geroy Savetskaya Sayuza Gvardin General Mayor İvan Vasileviç Panfilov*, Frunze, 1942, s. 7.

¹³⁰ A. Krivitskiy, *Podmoskovniy Karaul*, Moskova, 1970, s. 13.

¹³¹ Ekler kısmında bu askerlerin tam listesi verilmiştir.

¹³² Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızystan...*, s. 230; O. DJ. Osmanov, *İstoriya Kırgızistana*, Bişkek 2004, s. 218; S. Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu*, Frunze 1960, s. 8; Nişuk, *Podvig...*, s. 50; V. Sannikov, V.

Yaşanan savaş sırasında sayısız Kırgız asker hayatını kaybederken, Sovyetler tarafından bu konu tamamen kendi propagandalarına araç olarak kullanılmıştır. Dönemin gazetelerinde bu yönde propagandalar yapılarak Bolşevik Kahramanlar adlı yazılar kaleme alınmıştır.¹³³ Yukarıda Sovyetler Birliği kahramanı unvanı alan askerlerin arasında bir tane bile Kırgız veya Kazak kökenli askerlerin adı geçmemektedir. Anlaşılacağı üzere Rus kahramanlığı ve şovenizmi ön planda tutularak Kırgızlar hak ettikleri değeri görememişlerdir. Skotnikov hatıratında Dubasekova savaşında yaşananları şu şekilde aktarmıştır.

“Hatırlıyorum o gün siperler kazdık ve aniden karşımızda Panfilov’u gördük; baktı ve şunları söyledi. Siz burada savaştasınız ve düşman karşınızda, 80 metre yakınızdaki kavşak noktası bulunuyor şimdi iyi saklanın dedi ve gitti. Biz 28 kişiydik ve 50 düşman tankının saldırısıyla darbe aldık 16 Kasım sabaha karşı bizim bulduğumuz mevkilere bomba yağmaya başladı. Patlamalar bir biri ardına geliyordu korkutucu bir rüzgâr vardı ve dumandan hiçbir yer gözükmiyordu. Biz düşman makine topçularının zincirlerini ve sabaha karşı Faşistlerin kar girdaplarından bize doğru yaklaştığını gördük. Onlarla aramızda sadece 100 metre kalmıştı bu nedenle İvan Şepetkov ateş açtı. Ben onu tanıdım o Alma-Ata da bir sirkte akrobat olarak çalıştı. Dirsek dirseğe çatışanlar arasında Kazak Kalhozlardan Alikbay Kasaev, Anahtarcı Gavril Mitin, Kırgız kalhozlardan Duşenikul Şopokov vardı. Atak püskürtüldü ve düşman bize 20 tankını ve birçok otomatik silahını bırakmak zorunda kaldı. Bu sırada partimizin siyasi lideri Vasiliy Koloçkov’u gördüm. Biz hiçbir zaman korkmadık onunla siperlerde birlikte savaştık ve birbirimizi sevdik. Onu Alma Ata’da ve bizim bölümde herkes tanıyordu. Karanlıkta bizim siperlerde tanklar ilerlemekteydi biz kısık sesle Koloçkov’un sesini duyduk 20 tank getirmişti kardeşlerine yardıma bu öyle az bir sayı değildi. Bir tank bana 20 metre kalınca durdu. İlk başta ben kardan dolayı kim olduğunu göremedim sonra baktım benim komşum Grigoriy Konkin hemen yanında duran tankta Musabek Sengirbaev ve diğer tanklarda ise Narsutbay Esibulatov, iki tank havaya uçuran İvan Şarin, Anti-tankavar Petr Emtsov, Nikolay Bolotov vardı. Biz 14 tank tahrip ettik ve hayatta kalanlar döndü. 4 saat süren bu savaşta Nikolay Trafimov, istikavet Kravyu, Grigoriy Petrenko bizim yanımızda öldüler. Abram Kruçkov ve Yakov Bonderenko düşerek yaralandılar ve biz 30 düşman tankını kullanılamaz hale getirdik. Bu dakikalarda bizim siyasi lider Koloçkov’un sesini duydum. Kardeşlerim Büyük Rusya burada

Semenkov, Giroy Svaetskaya Sayuza Kirgizstantsi, Frunze, 1963, s. 5-17. B. Sultanaliyev, Kirgizstantsi v Velikoy Ateçestvennoy Voyne, İlim Yayınevi, Frunze, 1977, s. 9-10.

¹³³Sovyet Kirgizistan Gazetesi, 25.11. 1941, No 279, s. 2.

Moskova'nın arkasında durun diye bağırdı ve elindeki el bombasını Alman tankının altına atarak tankı patlattı. Bu çok zor bir gün oldu 28 kahraman asker burada hayatını kaybetti"¹³⁴

Rus kökenli askerin hatıralarından anlaşılacağı üzere yukarıda bahsi geçen askerler arasında Kırgız kökenli asker bulunmamaktadır. Hatıratlarda dahi propagandalar üretilerek, Kırgızların başarıları gizlenmeye çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı'na katılan ve hayatını kaybeden Kırgız askerlerin adına anıt müze açılmış, yaşamış oldukları bölgelerdeki köylere ve caddelere isimleri verilmiştir.¹³⁵ Bu askerlerden birisi olan Duşenikul Sopokhov, Kızıl Asker Sokuluk bölgesinde köylü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Lenin Komsomol Örgütü üyesi olan Sopokhov 1936 yılında Kolhoz üyesi olarak çalışmış, 1939 yılında Kırgız Komünist Parti üyesi olmuştur. Kırgızlardan ilk Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına Rus uyruğundan Duşenikul Sopokhov layık görülmüştür. 18 Temmuz 1941'de orduya çağırılmıştır.¹³⁶ 21 Ağustos 1941 yılında karısına yazdığı mektupta " *Yaşa ve hatırla ki kocancesaretle faşist Almanlara karşı savaşımaya gidiyor* ". Yine 27 Ağustos'ta yazmış olduğu mektupta:

Yerimize hala ulaşamadık ama Leningrad yakınlarında bulunuyoruz. Faşist birlikleri bizi rahatsız ediyorlar ama tahmin ediyorum yarın oraya ulaşmış oluruz" ifadeleri ile cepheye gidişini anlatmıştır. Son olarak yazmış olduğu mektupta ise, " *Moskova'nın batısına gidiyoruz. Kendimi gururlu hissediyorum arkadaşlarımın arasındayım. Sizin daha iyi olmanızı diliyorum Kerimbübü endişelenme her şey iyi olacak. Daha fazla ne söyleyebilirim ki? Bana neler yaptığınız hakkında yazın. Ben kahraman olarak geleceğim ve buluştuğumuz gün çok güzel olacak. Yakınlarım ve vatanım için her şeyin iyi olmasını diliyorum*"¹³⁷

ifadelerine yer vermiştir. Kasım ayının ortalarında cereyan eden savaşlarda gösterilen kahramanlık örnekleri savaşın seyrini değiştirmiştir. Kızıl Ordu birliklerinin mukavemet gücünün kırıldığı zamanlarda Türkistanlı askerlerin göstermiş olduğu azim, SSCB Birlikleri içerisinde onları haklı bir üne kavuşturmuştur. Diğer mühim mesele ise bu direniş Kızıl Ordu savaş unsurlarının kendine güvenini yerine getirmiştir. Buradaki savaşın sonucunda kazanılmış bir başarı yoktur ama düşmanı oyalamak ve zaman kazanmak adına Kırgız ve diğer

¹³⁴ Skotnikov, Belov, *Pa mestam Velikoy...*, s. 94-95.

¹³⁵ Tabışaliyev, *Zaşıtu...*, s. 8.

¹³⁶ Sultanaliyev, *Kırgızstantsi...*, s. 10; Tabışaliyev, *Zaşıtu...*, s. 8

¹³⁷ Tabışaliyev, *Zaşıtu...*, s. 9; Sultanaliyev, *Kırgızstantsi...*, s. 10

Türkistanlı askerleri cephenin önüne sürmüşlerdir. 17 Kasım'da gerçekleşen bu kayda değer başarılar binaen 316. Piyade Tümeninin ismi 8. Muhafız Piyade Bölüğü olarak değiştirilmiştir.¹³⁸ 316. Piyade Tümeninin, 8. Muhafızlar Bölüğü'ne dönüştürülmesi üzerine SSCB Savunma Halk Komiserliğinden tebliğ edilen karar şu şekildedir.

“İşgalci güçlere karşı 316. Piyade Tümeni sayısız cesaret, kahramanlık, yiğitlik ve disiplin içerisinde savaşmıştır. 20-27 Ekim tarihleri arasında düşman zırhlı birliklerini durdurarak büyük iş başarmış, düşmana ağır darbeler indirmişlerdir. Göstermiş oldukları cesaret ve üstün kahramanlık nedeniyle 316. Piyade Tümeni'nin ismi (Tümen Komutanı İvan Vasileviç Panfilov) 8. Muhafızları Tüfek Bölümü olarak değiştirilmesine karar verilmiştir.”¹³⁹

Bu tebliğ edilen karardan sonra 316. Piyade Tümeni 8. Muhafızlar Bölüğü adını almıştır. Dolayısıyla Türkistanlıların bu başarıları SSCB idaresini rahatsız etmiş, elde edilen başarılar Rus komutan Panfilov'a maâl edilmeye çalışılmıştır. Haberi kendisine vermek üzere bölgeye gelen gazetecilere savaş alanını gezdirirken gerçekleşen hava saldırısında şarapnel parçaları Panfilov'a isabet etmiş ve Panfilov Gusenova Köyü'nde 18 Kasım sabah saat 06.30'da hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁰

Uzun süre Türkistan'da görev yapan Panfilov 1931 yılında 8. Piyade Tabur Komutanlığı, 1932 yılında ise 9. Kızıl Bayrak Piyade Alay Komutanlığı görevini üstlenmiştir. 1932 yılında Taşkent'teki Askeri Akademi'de ders verdikten sonra, 1937 yılında Orta Asya Garnizonu Kurmay Başkanlığına atanmıştır. Daha sonra 1938 yılında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Askeri Komiserliğini yapmış; 1940 yılında ise Tümgeneralliğe terfi etmiştir.¹⁴¹ Görüldüğü üzere askeri hayatının büyük bir kısmını Türkistan Türkleri'nin bağımsızlık hareketini bastırmak üzere geçiren İvan Vasileviç Panfilov Sovyet idareciler ve basın tarafından kahramanlaştırılmıştır. Yürütülen propagandalar çerçevesinde SSCB Hükümeti, Moskova ve Kırgızistan'da birçok noktaya Kırgızların değil Panfilov adını vermiştir.¹⁴² Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te en büyük parka Panfilov adı verilerek heykeli dikilmiş, yine Tanrı

¹³⁸Sovetskiy Kırgızistan..., s. 283.

¹³⁹ Nişuk, Dorogoy..., s. 51-52; Geroy Savetskava Sayuza..., s. 8.

¹⁴⁰Sovetskiy Kırgızistan..., s. 283.

¹⁴¹Geroy Savetskava Sayuza..., s. 13-14.

¹⁴²Kızıl Yıldız Gazetesi, 21.11.1941, sayı 274

Dağları'nda 4300 metrelik zirveye Panfilov'un ismi verilmiştir.¹⁴³ Algı operasyonları çok yönlü işletilerek hafızalardan Kırgız askerlerin başarıları bu şekilde silinmek istenmiştir.

Kırgız ve Kazak askerlerin göstermiş olduğu kahramanlıklara binaen aynı gün içerisinde Savunma Halk Komiseri Stalin SSCB'nin merkez gazeteleri İzvestiya ve Pravda'ya verdiği demeçte; *“Zor şartlarda cereyan eden bu savaşta burada savaşan bölümler defalarca saldırarak Almanları kaçırmaya zorlamıştır”* ifadelerini kullanmıştır.¹⁴⁴ Stalin ve arkadaşları tarafından kitlesel haberleşme araçları olan radyo ve gazeteler etkili şekilde kullanılmıştır. SSCB'nin sınırlarının geniş ve çok uluslu yapıya sahip olması nedeniyle savaş ortamında halkın moralini yüksek tutmak ve kardeşlik söylemleriyle halklar arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Kırgız ve Kazak askerlerden oluşan 316. Tümen 17 gün boyunca Naziler'e Moskova yolunu kapalı tutmuştur. Alman birlikleri ancak Moskova yönünde 25 km ilerleyebilmiştir. Ancak o günlerde diğer cephelerden kötü haberler gelmiştir. Alman güçleri Ukrayna, Belarus, Moldova, Litvanya, Letonya, Estonya ve diğer alanlarda ilerleyerek, Leningrad'ı tehdit eder hale gelmiştir. 5 Aralık 1941'de iki ordunun sayısal olarak karşılaştırmak gerekirse panzer güçlerinin Sovyetler Birliği'nden üstün olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 2. 1. 5 Aralık 1941'de SSCB ve Alman orduların karşılaştırılması

Kuvvetler ve araçlar	Sovyet Birlikleri	Alman Birlikleri	
Personel,	1100	1708	
Silah, Top, Havan vs.	7652	13500	
Tanklar,	774	1170	
Uçaklar,	1000	615	

¹⁴³Suyunaliyev, *Nemerknuşaya...*, s. 169. Ayrıca Bkz;Nişuk, *Dorogoy...*, s.48, Panfilov Hakkında Ayrıntılı Bilgi için Ayrıca Bkz, *Antalogiya 1941-1945 Gavaryat Pagibşie Geroy*, Moskova, 1990, s. 50-51.

¹⁴⁴*Geroy Savetskava Sayuza...*, s. 7.

1941 yılı aralık ayı itibari ile Kızıl Ordu Birlikleri Moskova önlerinde yaşanan savaşlarda üstünlüğü tam olarak ele alamasa da önemli yerlerden bazılarını tekrar ele geçirmişlerdir. 16 Aralık'ta Kalinin ve 22 Aralık'ta Volokolamsk şehirleri Nazi işgalinden kurtarılmıştır. Batı cephesindeki birlikler Alman birliklerini yenerek Tula Nehri'nden 200 kilometre geri çekilmek zorunda bırakmışlardır. Bu yenilginin ardından Alman ordusunun 43. Bölüğü Maloyaroslavets bölgesinin batısına çekilmiştir.¹⁴⁵ İki ordu arasındaki savaş gücünün dengelenmesinde yaşanan sert kış koşulları, Kızıl Ordu birliklerinin tecrübe kazanması ve Sovyet birliklerine sağlanan lojistik desteğin artmasıyla doğrudan bağlantılı olmalıdır.

19 Ocak 1942'de 8.Muhafız bölüğü Kuzey Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Bölüğe yeni asker takviyesi ise yine Kazakistan ve Kırgızistan'dan yapılmıştır.¹⁴⁶ Zorlu kış şartlarında 150 kilometrelik yürüyüş gerçekleştirerek, Kalinin Cephesi'ne ulaşan 8. Muhafız Bölüğü 3 Şubat 1942'den itibaren bu cephede savaşmıştır.¹⁴⁷ Sovyet birlikleri Kırgız ve Kazak askerlerin takviyeleriyle asıl hedefini Nazilerin önemli kavşak noktalarında ele geçirdiği stratejik öneme sahip noktalara çevirmişlerdir.

Almanlar ise önceden ele geçirdikleri bu noktalarda tanklarla savunma tedbirleri almış, yapay siperler ve engeller yapmışlardır. Yerleşim yerleri arasında Sokolovo ve Troskova köyleri Kızıl Ordu birlikleri tarafından öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Sokolova Köyü'nün Naziler'den geri alınarak Tula ve Kalinin savunma hattı tekrar birleştirilmek istenmiştir. 8-9 Şubat tarihlerinde iki ordu arasında köylerde sert çarpışmalar yaşanmıştır. Köylere Kırgız askerlerden sürekli asker takviyesi yapılarak savaş sürdürülmüş, 8. Muhafız Bölüğünün Sokolova Köyü'ndeki Alman askerlerini çıkartması ile birlikte 15 Şubat'ta Kalinin savunma hattı tekrar birleştirilebilmiştir. Kuzey Batı Cephesi Muhafız Bölüğü savaş devam ederken Padosky İlçesini ve Leningrad Bölgesindeki eski Rus ilçelerinin bazılarını Alman işgalinden kurtarmıştır.¹⁴⁸ 8.Muhafız Bölüğüne gösterdikleri yüksek başarıdan dolayı Lenin Nişanı verilmiştir.¹⁴⁹ Katıldıkları savaşlarda üzerine düşen görevi eksiksiz yerine getiren Kırgız ve Kazak askerler savaşın gidişatına ve sonucuna etki etmişlerdir.

¹⁴⁵ Skotnikov, Belov, *Pa mestam...*, s. 25.

¹⁴⁶ Suyunaliyev, *Nemerknusnaya...*, s. 178.

¹⁴⁷ *İstoriya Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskaya Suyuza 1941-1945*, Moskova, 1961, s. 277.

¹⁴⁸ Suyunaliyev, *Nemerknusnaya...*, s. 179-180.

¹⁴⁹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 79.

Moskova önlerinde yaşanan savaşta Alman ordusunu, Kırgız ve Kazak askerleri ile desteklenmiş Kızıl Ordu birlikleri büyük tahribata uğratmıştır. 16 Kasım-6 Aralık arasında 55 bin Alman askeri hayatını kaybederken, 100 binden fazla Alman askeri yaralanmıştır. Mühimmat olarak ise 777 tank, 297 top-havan ve 244 adet makineli tüfek imha edilmiştir.¹⁵⁰ Aralık ayı boyunca devam eden savaşta 24 savaş uçağı, 260 tank, 16 zırhlı araç, 55 tabanca, 380 araç, 36 motosiklet imha edilmiştir. Sovyet kaynaklarına göre Moskova'yı ele geçirmeye çalışan 31.000 Alman asker ve subayı hayatını kaybetmiştir. Yaklaşık olarak 3.000 silah, 1.000 den fazla havan topu, 1.300 tank ve 1.800 Nazi savaş malzemesi ele geçirilmiştir.¹⁵¹ Kırgız askerler zorlu kış şartlarında üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. 8.Muhafız Bölüğü savaşın başladığı günlerde gerekli olan harp tecrübesine sahip değildiler. Bununla birlikte gerekli olan askeri donanımdan da yoksundular. Çünkü Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırmasından sonra çok kısa bir süre zarfında kurulan ordu, içinde bulunulan şartlar nedeniyle gerekli eğitim aşamasını tamamlayamadan savaşa iştirak ettirilmiştir. Her geçen gün büyük bedeller öderken, gerekli lojistik desteğin sağlanmaması çekilen acıları ikiye katlamıştır.

Genel itibariyle Moskova Savaşı II. Dünya Savaşı'nın en kanlı çarpışmalarının yaşandığı cephelerden birisidir. Bunda Moskova'nın stratejik bakımdan önemli olması etkili olmuştur. Yüzyıllardır Ruslara başkentlik yapan Moskova'nın müdafaası Türkistanlı askerlere yaptırılmıştır. Diğer bir etken ise Nazilere karşı Avrupa'da karşı koyacak bir gücün olmadığına inanan Stalin ve Sovyet yöneticiler Komünizmin tabiri caizse kapsama alanını genişletmek istemişlerdir. Moskova Sovyetler için hayati önem taşıırken, Hitler için kurmak istediği Nazi İmparatorluğunun önündeki en büyük engel olmuştur. Planlar ve beklentiler çerçevesinde Moskova savaşı yaşanmış dünyanın unutmayacağı bir savaş olarak tarihe geçmiştir.

Kırgızistan zorunlu olarak girmiş olduğu bu savaşta ağır bedeller ödemek zorunda bırakılmıştır. Faal olarak ülke nüfusunun yaklaşık % 40'nı savaşa göndermek zorunda kalan Kırgızlar cephe gerisinde de bir dizi yaptırımlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kırgızistan ve diğer Türkistanlı askerlerin göstermiş oldukları başarılar ise görmezlikten gelinerek bilinçli Sovyet propagandaları yapılmıştır.

¹⁵⁰ Skotnikov, Belov, *Pa mestam...*, s. 17.

¹⁵¹ Suyunaliyev, *Nemerknuşaya...*, s. 177.

Kırgız askerler Moskova muharebesi dâhil tehlikeli tüm cephelerde SSCB idaresi tarafından savaşa sürülmüşlerdir.

2.4. Stalingrad ve Diğer Cephelerde Kırgız Askerler

Kırgız askerler SSCB açısından hayati öneme sahip bir diğer cephe olan Stalingrad cephesinde de savaşa iştirak etmişlerdir. Stalin Büyük Ekim Devrimi'nin 25. yıl konuşmasında Sovyet Orduları'nın savaşın ilk periyodunda elde ettiği başarılarla ve bunun nasıl gerçekleştiğine dikkat çekerken, Batıda ikinci bir cephenin açılmamasıyla ilgili olarak Amerika ve İngiltere'yi hatalı buluşunu ilave etmiştir. Çünkü Batı'da güçlü bir cephenin olmayışı nedeniyle Alman güçleri daha rahat ve donanımlı bir şekilde Sovyet ordusuna saldırmışlardır. Amerika ve İngiltere tarafından vaat edilen Avrupa'da ikinci cephenin açılması meselesinin geciktiğini ileri süren Stalin bu vaatlerin kısa zamanda gerçekleşmesini beklediğini söylemiştir.¹⁵² Stalin savaşı daha geniş alanlara yayarak, Almanları zor duruma düşürmek istemiştir.

Almanların planı ise Batı ve Güney cephelerine yoğun biçimde saldırarak Moskova'ya girmek olmuştur. Diğer taraftan Nazi orduları Bakü petrolü ile Sovyetlerin ilişkisini kesmek için Hitlerin emri ile Volga boyunca saldırılar gerçekleştirmişlerdir.¹⁵³ Voronez şehrinde yenilen Naziler artık tüm güçlerini Stalingrad yönüne çevirmişlerdir. 50 bölümden oluşan Nazi ordusuna 4000 savaş uçaklı hava desteği sağlanarak, 25 Temmuz'da Stalingrad'ı işgal etmeyi hedeflemiştir. Stalin Stalingrad savunmasının önemini, *"Bu büyük mücadelenin sonucu Sovyetler Birliği Devleti'nin kaderini, bağımsızlığını ve özgürlüğünü belirleyecek diyerek, geri bir adım dahi atmayın"*¹⁵⁴ şeklinde ifade etmiştir. Bu açıklamalardan sonra Sovyetler direnç göstererek, Alman ordularının saldırılarını durdurmuşlardır. Alman güçleri sayısal ve donanımsal üstünlüğüne rağmen mukavemeti kıramamıştır. Yaşanan gelişmeler çerçevesinde Sovyetlerin ve dünyanın gözü Stalingrad'a çevrilmiştir.

Nazi askerleri Kafkasya'ya doğru ilerlerken, Maykop, Piatigorsk ve Mozdok şehirlerini tehdit etmişlerdir. Bu gelişmenin ardından artık savaş Sovyetler için daha da çetin bir hal almıştır. Stalingrad savaşı sadece Sovyetler Birliği için

¹⁵² Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 82.

¹⁵³ Skotnikov, Belov, *Pa mestam...*, s. 21.

¹⁵⁴ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 82.

değil tüm dünya için de büyük önem arz etmiştir. Çünkü burada verilen mücadelenin başarısız olması dünyanın gözünde Almanya'ya karşı koyabilecek tek güç olarak nitelendirilen Sovyetlerin savaşı kaybetme noktasına gelmesi anlamı taşımaktadır. Sovyetlerin yenilmesi ise dünya üzerinde Alman hegemonyasının bir nevi tescil edilmesi demektir. Bu şartlar altında Stalingrad savunması başlamıştır.

Kırgızistan'da ise cephede savaşan eşlerinin ve oğullarının ve babalarının moralini yüksek tutmak için Kırgız halkı "*Ey Kırgızistan çocukları unutmayın; sizin anneniz, babanız, eşiniz ve çocuklarınız Isık-kul, Oğul-Kul, Aksay ve Talas'ta doğdu ve yaşadı. Siz tüm benliğinizle, dilinizle ve kültürünüzle Kırgızistan'da yaşayacaksınız gereken mücadeleyi veriniz*"¹⁵⁵ şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Kırgız halkı mektupları kaleme alırken Bolşeviklerin yönlendirmesiyle kendi vatan topraklarının Almanların eline geçmesinden korktuklarını ifade eden yazılar yazmışlardır. Ancak Sovyet yazarlar tarafından bu farklı bir algı olarak ortaya konmuş ve Kırgızlar tam bir SSCB sevdalısı olarak gösterilmiştir. Buna rağmen Kırgız askerlere hak ettikleri saygı ve değer verilmemiştir. Çok sayıda başarılarla imza atan Kırgız askerlerin kahramanlıkları bir kaç hariç satır aralarında kalmıştır.

Stalingrad savunmasındaki önemli isimlerden biri Atbaşı ilçesi, Tien-Şan bölgesinden Dair Asanov olmuştur. Annesi Kırgız, babası Rus olan Asanov savaş öncesi Komsomol üyesi olarak çalışmış, savaşa topçu olarak katılmıştır. 1942 yılının Ağustos ayından itibaren, Asanov 11 Numaralı süvari tümeninde görev yapmış, daha sonrada Topçu Muhafız Alayı komutanı olarak atanmıştır. Asanov Stalingrad savaşında kritik görevlerde bulunarak önemli başarılarla imza atmıştır. Dair Asanov Stalingrad savaşında çok sayıda silah mevzisi, 8 tank ve çeşitli zırhlı araçları yok etmiş, çok sayıda Alman askerinin öldürülmesine katkı sağlamıştır. Asanov 1943'te Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına layık görülmüştür.¹⁵⁶ Kırgız kökenli kahraman Dair Asanov II. Dünya Savaşı'nın ardından 2009 yılına kadar Kırgızistan'da yaşamış ve ölmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın Kırgızlar adına simge isimlerinden birisi olan Çolponbay Tüleberdiyev Voronez şehrinin güneyinde, Don Nehri kenarındayışanan çatışmada hayatını kaybetmiştir. Üzerindeki bombalarla kendisini düşman sığınağına

¹⁵⁵Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 82

¹⁵⁶Tabışaliyev, *Zaşıtu...*, s. 14; Nişuk, *Podvig...*, s.135; *İstoriya Kırgızskoy...*, s. 127; Sannikov, Semenov, *Girov Svaetskava...*, s. 38-39; Sagınbaev, *Drujba Zakalennaya...*, s. 26.

atan Çolpanbay sığınağı tahrip ederek Sovyetlerin buradaki savaşı kazanmasını sağlamıştır. Bu kahramanlıkları neticesinde ölümünün ardından 4 Şubat 1943'te Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına layık görülmüştür. Çolpanbay Tüleberdiyev II. Dünya Savaşı'ndan önce Komsomol üyesi olarak görev yapmıştır.¹⁵⁷ Oş bölgesinden Bourke Tazcibayev, Pazulov Ermekeyev, Salida Saruboldiyev yüksek askeri becerileriyle kahramanlık örneği sergilemişlerdir. Ermekeyev ve Alihan Abdukadirov mühimmatları bittikten sonra 5 adet Alman tanksavar ele geçirerek savaşıma devam etmişlerdir.¹⁵⁸ Girmiş oldukları mücadele sırasında hepsi Almanlar tarafından öldürülmüştür.

Akun Sadırbayev Tien- Şanskaya bölgesinden Cumgalskiy ilçesinin Başkurgan Köyü'nde Kolhoz yöneticisi olarak çalışmıştır. Katılmış olduğu II. Dünya Savaşı'nda göstermiş olduğu kahramanlıktan dolayı, bölüm komutanı Luçinsky Kırgız Komünist Partisi sekreterliğine yazdığı mektupta:

Bu satırları Kırgız halkı çocuklarından Akun Sadırbayev'in göstermiş olduğu kahramanlık için yazıyorum. 1942 yılının 13 Aralık sabahı savaşçı grupları savaş görevini yerine getirmek ve ne olursa olsun düşmanı yok edecek ve düşmanın geçmeye çalışacağı yolları kapatacaklardı. Savaşçılar dağın etrafını dolanarak Alman birliklerine 30 metre yaklaştık bu sırada onlar bizi fark ederek yayılım ateş açtılar. Kızıl ordu askerleri ve komutanlar bu saldırı karşısında çaresiz kaldılar. Bu zor anlarda bölük komutanı Akun Sadırbayev kendisini 7 metre ileri atarak siperlere düşen 16 el bombasını düşman cephesine tekrar fırlatmak suretiyle 20 düşman askerini ve subayını etkisiz hale getirmiştir. Sadırbayev 17. el bombasını yakaladığı anda elinde patlayarak hayatını kaybetmiştir”¹⁵⁹

İfadeleriyle Kırgız askerlerin kahramanlıklarını anlatmıştır. Ölümünden sonra Kızıl yıldız nişanı ile ödüllendirilen Akun Sadırbayev hakkında Luçinsky şu ifadelerle de yer vermiştir. *Sadırbayev kendi vatanını çok sevdi ve bunu her defasında dile getirerek arkadaşlarına şu ifadeleri kullanarak seslendi; ” Ben buraya Kırgızistan için ölmeye geldim Kırgızistan'ı için tüm vatan evlatlarını bu kavgaya çağırıyorum” Ben bu yazdığım mektupla Kırgızistan'ın bu kahraman askerini*

¹⁵⁷Formiravnie i Razviti Kırgızskoy Sitialistiçeskoy Natsii, Frunze, 1957, s. 228,229; Altımışova,İkinci Dünya Savaşında..., s. 163.

¹⁵⁸Suyunaliyev, Nemerknuşaya..., s. 198.

¹⁵⁹ Sagınbayev, Drujba Zakalennaya..., s. 31.

*unutmaması ve yapmış olduğu kahramanlığın herkes tarafından bilinmesini istiyorum.*¹⁶⁰.

Yukarıda zikrettiğimiz isimler Kırgız kökenli askerler olup, sayıları bir elin parmağını geçmeyecek kadardır. Cephede en önde savaştırılan diğer Kırgız askerlere ölümlerinin ardından gereken değer hiçbir zaman verilmemiştir. Kırgızların bu başarıları ise savaşa Kırgızistan'dan katılan Rus kökenli, çoğu Komünist parti üyesi askere ithaf edilmiştir. Benzer durum Kazakistan içinde geçerlidir. Savaşta üzerine düşeni fazlasıyla yerine getiren Kazak askerlerede gereken değer verilmemiştir. Stalingrad cephesinde savaşan ve SSCB kahramanı unvanı alan askerlerden bazıları şunlardır.

SSCB Kahramanı unvanı alan Rus kökenli asker, Gabriel Froloviç Panteleev 'dir. Frunze bölgesinin Kaganovic ilçesinden olan Panteleev Frunze Askeri Piyade okulundan mezun olduktan sonra 1 Ağustos 1942 yılında cepheye gelmiştir. Geldiği gün 3 Alman askerini öldürerek kahramanlık göstermiştir. Daha sonra Makineli Tüfek Mürettebat Komutanı olarak önemli bir görev üstlenmiştir. Saldırgan düşmanın dikkatini dağıtmak ve Sovyet ordusuna zaman kazandırmak için üç kez makineli tüfek taramaları ile düşmana saldırmıştır. Nazi saldırıları ise aralıksız devam etmiş, Sovyet ordusunu çok zor durumlara sokmuştur.¹⁶¹ Bu başarılarından sonra Panteleev Kızıl Yıldız Nişanına layık görülmüştür Komünist Partisine katılarak Makineli Tüfek Şirketi Komutanlığına atanmıştır. Bu unvanlardan sonra başarısı artarak devam eden Panteleev'e 1943 yılında Dnyeper savaşında gösterdiği başarılarından sonra Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiştir.¹⁶² Görüldüğü üzere cepheye sürülen Rus askerler askeri eğitilmiş iken Kırgız ve Kazak askerler eğitilmiş değildir.

Isık Köl bölgesinde Kolektif çiftlik üyesi olan Andrey Titov Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı almış bir diğer Rus kökenli askerdir. Titov 1905 yılında Oğuzlar bölgesinde dünya'ya gelmiş, savaş öncesi hayatında kolhoz yöneticisi olarak çalışmıştır. Titov Tacikistan bozkırlarında savaşa katılmadan önce anti tank eğitimi almış, göstermiş olduğu cesaret ve beceriklilikten sonra komutanlarının övgüsüne mazhar olmuştur. Binbaşı Levin sürekli askerlerine dönerek Titov'u örnek

¹⁶⁰ Sagınbayev, *Drujba Zakalennaya...*, s. 31.

¹⁶¹ Sannikov, Semenov, *Giroy Svaetskava Sayuza...*, s. 130; Karimbaev, *Patriotizm...*, s. 84.

¹⁶² Karimbayev, *Sovetskiy Kirgizistan...*, s. 238-239.

göstermiştir. Titov ilk olarak Stalingrad savaşında görev alarak Sovyet süvarilerinin şiddetli saldırıları ile Alman birliğinin dengesini bozmasında önemli rol oynamış, yedi gün süren savaşta 6 düşman tankı ve onlarca Alman askerini yok etmiştir.¹⁶³ Buradan anlaşılacağı üzere Titov da sıradan bir asker değildir. Donanımlı olarak katıldığı savaşta Kırgız askerlere örnek gösterilerek Rus şovenizmi yapılmaya çalışılmıştır.

Stalingrad civarında bulunan Donaneva Köyü'nde, Isık Köl bölgesinden Vasiliy Alekseeviç Gostev çeşitli başarılar gösteren ve iki madalya ile ödüllendirilen bir diğer Kırgızistanlı askerdir. Vasiliy Gostev'e komutanı Nazi karargâhının arkasına sarkma görevi vermiştir. Gostev Alman birliğinin arkasına sızarak Alman telefon hattını kesmiştir. Bir çalının altına saklanan Gostev uzun süre beklediğinden elleri ve ayaklarını artık hissetmediği anda Alman askerleri telefon hattının kesildiğini fark ederek o tarafa doğru koşmaya başlamıştır. Gostev saklandığı yerden çıkarak makineli tüfekle Alman askerlerini etkisiz hale getirmiştir. Nazi askerlerini saklandığı 20 evi ele geçiren birlik 22 Nazi askerini öldürmüştür. Bu başarılarından sonra Gostev üne kavuşmuş ve Kızıl Yıldız Nişanına layık görülmüştür. Bu ve benzeri Rus kökenli askerlerin hatıraları çokça Sovyet gazetelerinde ve basın organlarında yer almıştır. Gostev gibi Rus uyuğundan askerlerin hakkında ayrıntılı yazılar mevcut iken Kırgız ve Kazak askerleri için yeterli malumat bulunmamaktadır.¹⁶⁴

M. İ. Kalinin Kırgızlar için yazdığı mektupta, *“Kırgızlar özverili ve cesaretle savaşarak kahramanlık örneği sergilemişlerdir. Sovyet ordusu içerisindeki ulusların kahramanlıkları bizim için zaferin en önemli anahtarlarından birisi olmuştur. Şimdi bizim ordu zafere çok yakındır. Alman ordusu yorgun ve bitik durumdadır”*¹⁶⁵ ifadeleri ile Kırgızların savaşta gösterdikleri kahramanlıkları dile getirmiştir.

Kırgız, Kazak ve diğer Türkistanlı askerlerin ölümleri ile elde edilen başarılarından sonra, Stalin 7 Kasım 1942'de yaptığı konuşmada *“Düşman Tihvin ve Rostov'da kızıl ordunun darbelerini hissetmiştir. Bu gün yeniden kızıl ordunun darbelerini hissedecekler ve yakın zamanda bizim sokaklar festival alanına*

¹⁶⁴ Karimbayev, *Sovetskiy Kirgizistan...*, s. 238-239.

¹⁶⁵ Sagınbayev, *Drujba Zakalennaya...*, s. 26.

dönüşecektir”¹⁶⁶ ifadelerini kullanmıştır. Açıklamadan 12 gün sonra Sovyet orduları büyük bir taarruza geçerek Stalingrad savaşının ikinci evresini başlatmışlardır. 72 gün boyunca süren savaşta 330 bin Nazi askerinin etrafını sararak 2500 den fazla subay ve 24 general olmak üzere 91 bin Alman askerini esir almışlardır.¹⁶⁷ Sovyet kaynaklarında esir edilen Alman askerlerin sayıları verilirken, Sovyetlerin kayıpları hakkında bilgiler yok denecek kadar azdır.

Sovyet ordusu içerisinde Kırgız askerleri Stalingrad savunmasında Bolşeviklerin kışkandığı ve inkâr etmek zorunda kaldığı büyük başarılar kazanmışlardır. Savunma savaşının yanında bazı anlarda taarruz ederek Alman askerlerine ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bu bağlamda örneğin bir defasında 500 kilometrelik bir manevra yapıp Alman askerlerini arkadan kuşatmışlardır. Bu büyük manevra sonucunda iki kasaba dâhil birçok köy işgalden kurtarılmış, 100 lokomotif, 1.000 araç, 8 gıda deposu ve birçok mühimmat ele geçirmişlerdir.¹⁶⁸ 1942 yılının 31 Ekim tarihli Pravda Gazetesi Stalingrad savaşında verilen mücadele için:

*“Bizim halkımızın başarısını tüm dünya konuşuyor. İnsanlık tarihi bu güne kadar böyle özverili savunma ve böylesine kahramanlık görmedi. Peki, kim savunmuştur Stalingrad’ı kim demirden duvar olmuştur? Rus halkının yanında Ukraynalılar, Kazaklar, Kırgızlar, Belarushular, Özbekler, Azeriler Ermeniler ve Gürcüler hep birlikte Sovyet gücünü oluşturmuştur. Halkımız kardeşçe birbirine bağlanarak kanlarını vatan için sızdırmışlardır. Bu arkadaşlık değildir, en sıkı kardeşlik ve en güçlü bağlılıktır”*¹⁶⁹

İfadelerine yer vermiştir. Sovyet propagandasının bu başarılar üzerine tekrar işletilmeye başlandığı görülmektedir. Yukarıda bahsi geçen milletlerin hiçbiri savaşa gönüllü olarak katılmayıp savaşmak zorunda bırakılmışlardır. Stalin’in Almanya ile savaşa tutuşmadan önce söylemiş olduğu Almanlar ile savaşı iki yıl geciktirebilirsek bu bizim için çok önemli bir başarı olur ifadesine yukarıda değinilmiştir. Stalin kafasında tasarladığı bu planı Türkistanlı askerleri cepheye sürerek gerçekleştirmiştir. Stalingrad cephesinde verilen can kayıplarından sonra kızıl ordu birlikleri hem tecrübe kazanmış hem de cephe gerisinde yaşanan savaş reformları artık meyvesini vermeye başlamıştır. İki ordu arasında savaşın başladığı tarih olan 22 Haziran 1941 tarihindeki durumuna göre çok daha güçlü bir konuma gelmiştir.

¹⁶⁶Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 86.

¹⁶⁷Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 86.

¹⁶⁸ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 86.

¹⁶⁹Pravda Gazetesi 31.10.1942; Sultanaliyev, *Kırgızistantsi...*, s. 13-14.

2.5. 1943 Yılından Savaş Sonuna Kadar Önemli Cepheler’de Kırgız Askerleri

Stalingrad muharebesinde alınan başarısız sonuçlardan sonra Almanlar savaş güçlerini Moskova’nın güney batısında bulunan Kursk bölgesine savaşın yönünü çevirmişlerdir. Alman birlikleri Kursk ve Orlova bölgesine yaklaşık olarak 3000 tank, 2000 savaş uçağı, 6000 tüfek ve diğer savaş mühimmatları ile donatılmış birliklerini sevk etmişlerdir. Sovyet ordusunda 400 tankın var olduğu eldeki kaynaklardan bilinmektedir.¹⁷⁰ Ancak diğer savaş mühimmatları kaynaklarda tam olarak belirtilmediğinden sayısını belirlemek mümkün değildir. Fakat Sovyet orduları Stalingrad muharebesinde elde ettikleri başarılarından sonra daha donanımlı hareket etmeye başlamışlardır. Kızıl ordunun karşı taarruzu ve Alman ordularının onlara karşılık vermesi sonucu 28 Ağustos 1943’te iki ordu Kursk bölgesinde savaşa tutuşmuştur.¹⁷¹ Stalingrad savaşı artık Almanya’nın eski savaş gücünde olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu girişim Almanların doğu cephesinde gerçekleştirdiği son stratejik taarruzdur. Bu savaştan sonra tüm üstünlük Sovyetler Birliği’ne geçmiş, savaşın sonuna kadar da böyle devam etmiştir.

Bu cephede 5 Temmuz 1943’te Alman ordusunun Kızıl Ordu birliklerine saldırmasıyla büyük tank savaşları yaşanmış, yedi günlük muharebenin neticesinde bu savaşta iki tarafta ağır kayıplar vermiştir. Alman ordusunun yaşadığı bu başarısızlık morallerini bozmuştur. Sovyetler Birliği 12 Temmuz’da topçu birliklerinin ve savaş uçaklarının desteğiyle karşı saldırı başlatarak, 5 Ağustos’ta Orel ve Belgrad şehirlerini Nazilerden geri almıştır.¹⁷² Sovyetler için önemli iki noktanın geri alınmış olması şüphesiz önem arz etmektedir.

Sovyet ordusu Ağustos ayında işgal altındaki bölgelerden, Ukrayna’nın Donbas, Smolensk bölgesi ve Kiev şehrini Alman ordularından geri almıştır. Bu muharebeden sonra Almanlar, Baltık denizinden Karadeniz’e kadar geri çekilmiştir. Sovyet kaynaklarına göre, Almanlar geri çekilirken ağır kayıplar vermiş olup, bazı kaynaklara göre, 48 bin ile 56 bin arasında silah, 20 havan topu, 25.000 top mermisi geride bırakarak, 130 asker ve subayını esir, 6.500 civarında askerini ise bu savaşta kaybetmiştir. Bu başarılarından sonra Sovyet Savunma Komiserliği tarafından 3000

¹⁷⁰ Sagınbayev, *Drujba Zakalennaya...*, s. 27.

¹⁷¹ Sagınbayev, *Drujba Zakalennaya...*, s. 27.

¹⁷² A. A. Asankanov, O. DJ. Osmanov, *İstoriya Kırgızistana*, Bişkek, 2002, s. 356.

den fazla asker çeşitli madalyalar ve Kızıl Bayrak Nişanı verilmiştir.¹⁷³ Sovyetler Birliği muharebede savaş zamanında kaleme alınan hatıratlara göre, 30 bin tank, 23 bin savaş uçağı, 35 bin silah ve 4.200 asker kaybetmiştir. Buna karşılık Alman ordusu 42.400 tank kaybetmiştir.¹⁷⁴ Savaş zamanında sayısal verilerin tam olarak belirlenmesi zor olduğu ve hatıratlarda geçtiğı için rakamlar değişiklik ve abartılı olabilmektedir. Muharebe II. Dünya Savaşı'nın en büyük tank muharebesine sahne olmuş ve bir günde en çok kayıp verilen hava muharebesi olarak tarihe geçmiştir.

Almanlara karşı verilen mücadelede Kırgız askerler yer alarak önemli başarılar göstermişlerdir. Bu muharebede 3000 den fazla askerin çeşitli madalyalarla ödüllendirildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu Kırgız askerlerden bazılarının isimleri ve göstermiş oldukları başarıları değinmek gerekmektedir. Topçu askeri Turatov Maan ve Makineli Tüfek Bölüğü'nden Kurmanov Kulin, 12 Alman askerini etkisiz hale getirip önemli başarı göstermiş, yine Ahmedhanov Kozubay on Nazi askeri öldürerek üstün başarı göstermişlerdir.¹⁷⁵ Bu askerler başarılarından dolayı ödüllendirilen Kırgız askerlerden bazılarıdır.

Dinyeper Savaşı'nda üstün mücadele gösteren ve 10 Ocak 1944'te SSCB Kahramanı unvanı alan bir diğer asker ise At-Başinskava bölgesi, Oytersken köyünden, Teğmen Anvarbek Çortekov' dur. Tien- San (Tanrı Dağları) bölgesinden Rus asker Antonom Vasilev ile birlikte 4 Alman tankını kullanılamaz hale getirip 470 Nazi askerini öldürmüşlerdir.¹⁷⁶

Yukarıda bahsettiğimiz askerlerin kahramanlıkları kadar dikkat çeken bir başka kahramanlık örneğini Oş bölgesinden Cumabaev Taşmamat, Orlovskaya, Belgrad ve Kursk Bölgesi'nde yaşanan savaşlarda sergilemiştir. 14 Ekim 1943'te Dnyeper nehrinin sol kıyısına konuşlanan topçu Cumabaev'in birliği yoğun alman bombardımanı altında kalmıştır. Cumabaev Naziler tarafından açılan ateş sonucunda 4 arkadaşını kaybetmiş ancak bu onu korkutmamış aksine ustaca atışlar gerçekleştirerek 2 Alman tankını kullanılamaz hale getirmiştir. 25 Ekim tarihine

¹⁷³ Dva Goda Ateçestvennoy Voyni Sovetskaya Syuyuz, Frunze, 1943, s. 7; Karimbaev, *Patriotizm ...*, s. 95.

¹⁷⁴ Dva Goda..., s. 7.

¹⁷⁵ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 95-96.

¹⁷⁶ Sannikov, Semenov, *Girov Svaetskaya Sayuz...*; Sagınbaev, *Drujba Zakalennaya...*, s.28; Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 96.

kadar Alman saldırıları devam etmiş, bu savaşta belirleyici rol oynayan Cumabaev Taşmamat'a Sovyetler birliği kahramanı unvanı verilmiştir.¹⁷⁷

1943 yılı savaşları, savaşın gidişatı açısından keskin değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. İki devlet arasında iki yıldır devam eden savaşta üstünlük bu muharebelerle birlikte Sovyetler Birliği'ne geçmiştir. Yine Sovyetler ilk kez taarruz girişiminde bulunarak başarılı olmuştur. Çeşitli bölgelerden Alman birlikleri 500 km.den 1300 Km ye kadar geri püskürtmüşlerdir. İkinci önemli hadise ise savaşın başladığı tarihten itibaren Panzer güçlerinin yaratmış olduğu yenilmezlik zırhı tuzla buz olmuştur. Üçüncü kritik mesele ise artık Nazi güçleri eski ekonomik, askeri ve siyasi gücünden yoksun bir duruma düşmüştür. Aynı yıl yaşanan savaşlar Almanların uluslararası konumunu değersizleştirdiği gibi müttefiki olan İtalya ve Japonya'nın da askeri ve siyasi otoritesini zayıflatmıştır.

1943 yılının sonunda 8'nci Kahramanlar Bölüğü Sovyet topraklarının Alman tehdidi altında olan diğer bölgelerinde savaşıma devam etmiştir. 10 Temmuz 1944'te Kırgız ve Kazak askerler, Baltık Cephesi'ne transfer edilmişlerdir. General Eremenko komutasında 10 Temmuz'dan 15 Ağustos 1944'e kadar bu cephede savaşan Kırgızistan'lı askerler önemli başarılarla imza atmışlardır. Alman tehdidinin yoğun olarak hissedildiği anlarda bölgeye takviye kuvvet olarak gelen birlik, Alman hatlarını yararak bölgede Sovyet askerleri arasında iletişimin kurulmasını sağladığı gibi geride kalan askeri birliklerin yolunu açarak, cepheye ulaşmasını sağlamıştır. 300 kilometrelik bir alanda gerçekleşen savaşta Nazi birliklerinin suyuolları tahrip edilmiş ve iletişim hatları kesilmiştir.¹⁷⁸ Gerçekleştirilen bu operasyonlarla Alman kuvvetlerini lojistik bakımdan zor duruma düşürüp iletişimini kesme amacı başarıyla sonuçlanmıştır.

Kırgız ve Kazak askerler Litvanya topraklarında gerçekleşen savaşta 2000 kilometrekare gibi önemli alanın Nazi işgalinden kurtarılmasında etkin rol oynamışlardır. 2000 km. kare toprak parçası içinde Sovyet Litvanya'nın başkenti dâhil 88 yerleşim tekrar SSCB tarafından işgal edilmiştir.¹⁷⁹ Baltık cephesinde cereyan eden savaşta Kırgız askerlerin başarıları savaşın gidişatını değiştirmiştir.

¹⁷⁷ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 97, Cumabaev Hakkında Ayrıntılı Bilgi Edinmek İçin Ayrıca Bkz; Sannikov, Semenkov, *Gıroy Svaetskava Sayuza...*, s. 79-80-81; Sagınbaev, *Drujba Zakalennaya...*, s. 28.

¹⁷⁸ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 102.

¹⁷⁹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 102.

Kırgızlar Kızıl Ordu Birlikleri'nin mukavemet gücünün kırıldığı zamanda cepheye intikal ettirilmiştir. 8'nci Kahramanlar Bölüğü'nün takviyesiyle güçlenen Sovyet Ordusu, Nazilere karşı koyabilmiş ve geri püskürtme başarısı göstermişlerdir.

Sovyet kaynaklarına göre Baltık Cephesi'nde süren savaş boyunca değişik kalibrelerde 105 silah, 54 araç, 8 traktör, 60 motosiklet, 240 ağır makineli tüfek ve el tüfeği ile birlikte çok sayıda savaş mühimmatı yok edilmiştir. Yine savaş sonunda 5000'den fazla Alman askeri hayatını kaybetmiştir. Bunun yanında 2 tank, 6 tahrip gücü yüksek silah, 20 tüfek, 97 makineli tüfek, 10 araç, 4 traktör, 100.000 mermi, 1 buharlı lokomotif ve değişik amaçlar için kullanılan 2 depo ele geçirilmiştir. SSCB tarafından 1944 yılında 2,800 çavuş ve memura madalya ve nişanlar verilmiştir. 34 askere Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilirken, 18,000 askere de kahramanlıklarını perçinleyen madalya ve nişanlar verilmiştir.¹⁸⁰

SSCB askerlerinin arasında Kırgızistan Oş bölgesinden Murzakarimov, Ahmetaliyev Haydarov yine Isık Köl bölgesinden Kalinur Usenbekov gibi birçok isim kahramanlıklarıyla Kızıl Yıldız Nişanına layık görülmüşlerdir.¹⁸¹ Yine Kırgızistan Komsomol üyelerinden Talgat Begeldinov gibi sivil görevlilerde cephelerde savaşa iştirak etmiştir.

Başarıların ardından SSCB Yüksek Askeri Komiserliği cephede savaşan Kırgız askerlere bir mektup yazarak memnuniyetlerini dile getirmiştir. Bu mektup'ta “ *General Panfilov savaşın başladığı tarihlerde Komünist Partiye ve Kırgız Hükümetine yazmış olduğu mektupta Almanları buraya gömeceğiz yazmıştı. Şimdi biz haber aldık Baltık Cephesinde ve doğu Prusya cephesinde bizim askerlerimiz yine kahramanlık örneği sergilemiştir. Panfilovun adına yakışır bir mücadele gösterdiniz. Vatan size minnettardır*”¹⁸² Oş ve Kurbaşkıy bölgelerinden bir grup asker genç Kırgız Teğmen Mirzakerimov komutasında cephede Nazilere karşı savaşmıştır. Mirzakerimov ve askerleri Alman 2. Tank Bölüğü'nün gideceği güzergâh üzerine doğruhareket ederek Naziler'e ölümüne geçit vermeyeceklerine dair birbirlerine söz vermiştir. Cephede ölümüne mücadele eden ve Almanlara ağır kayıplar yaşatan Mirzakerimov ve askerleri 96 Alman askeri öldürmüştür.¹⁸³

¹⁸⁰ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 103.

¹⁸¹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 103.

¹⁸² Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 103.

¹⁸³ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 104.

Ahmetaliyev savaşa katılmadan önce Oş bölgesinde çiftçi olarak çalışmıştır. Orduya çavuş rütbesi ile katılan Ahmetaliyev savaşıma azmi ve cesaretini gösterebilmiştir. İki demir yolu istasyonunu gözetlemek ve durumu rapor etmek için askerleri ile birlikte görevlendirilen Çavuş bu vazifeyi ifa etmek için yola çıkmış yolda 12 kişiden oluşan Alman askerinin pususuna düşmüştür. Üzerlerine açılan ateş sonunda ölü taklidi yapan Ahmetaliyev ve askerleri Nazilerin kendilerini öldü zannedip hazırlıksız üzerine gelmesi üzerine otomatik silahlara karşı ateş açmışlardır. Yaşanan çatışma esnasında Ahmetaliyev ile birlikte 21 Sovyet askeri ölmüş 3 askerde Almanlara esir düşmüştür.¹⁸⁴ Savaşın Kırgızlar açısından diğer önemli bir ismi Haydarov'dur. Tanrı Dağları Bölgesi'nden savaşa katılan asker, göstermiş olduğu başarılarla binaen Kızıl Yıldız Nişanı'yla ödüllendirilmiştir.¹⁸⁵ Kırgız askerler savaşın başladığı andan bittiği zamana kadar canları pahasına savaştırılmıştır.

1943 yılının ikinci yarısından sonra Belarus, Polonya ve Ukrayna topraklarında cereyan eden savaşlarda Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı alan bir diğer isim de Samat Sadıkov'dur. Sadıkov, 1920 yılında Oş bölgesinde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünya'ya gelmiştir. Savaşa katılana denk Kolhoz binalarında kapıcılık yapmış, 1943 yılının mart ayında cepheye intikal etmiştir. 27 Mayıs 1945'te hayatını kaybeden genç Çavuş Sadıkov; Belarus, Polonya ve Ukrayna'nın düşmandan temizlenmesi esnasında göstermiş olduğu başarılarından dolayı 31 Mayıs 1945 de Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına layık görülmüştür.¹⁸⁶ Oş şehrinin bir diğer Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı alan askeri Mamasalı Teşebaev dir. Mamasalı Oş bölgesinin Kurbaşskiy semtinde 1923 yılında dünyaya gelmiştir. Diğer Kırgız askerler gibi fakir bir ailenin çocuğu olan Tesebaev, Krasny Oktyabr Köyü'nde Kolhoz üyesi olarak çalışmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte cepheye intikal eden Tesebaev 667. Tümen ile birlikte 1943 yılında Güney Kiev, Denyeper Cepheleri'nde savaşmıştır. Bu bölgelerin Almanlardan kurtarılmasından sonra, 1945 yılında Belarus'un Almanlardan temizlenmesi için yapılan savaşta da yer almıştır. 3 Haziran 1944'te Yüksek Sovyet Komiserliği tarafından Sovyetler Birliği Kahramanı

¹⁸⁴ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 104.

¹⁸⁵ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 104.

¹⁸⁶ Sannikov, Semenov, *Groy Svaetskaya Sayuza...*, s. 165-166.

unvanına layık görülmüştür.¹⁸⁷ Savaşın sona ermesinin ardından okulunu bitiren Mamasalı Tebesaev ölene kadar Oş bölgesinde Sovhoz çiftliklerinde¹⁸⁸ çalışmıştır.

Kırsaldan orduya katılan gençlerin yanında yüksek tahsil görmüş insanlarda bu zorlu savaşta yer almıştır. Aydınlardan orduya teğmen olarak katılan ve Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına layık görülen Kırgız askerlerden biride Kalinur Usenbekov'dur. Usenbekov, 3 Haziran 1941'de Pedagoji enstitüsünü başarıyla bitirmiştir. Okulu bitirdikten sonra orduya alınması için dilekçe yazan Usenbekov beklediği cevabı 3 Mart 1942'de alarak orduya teğmen olarak katılmıştır. Teğmen 206.Tümen bünyesinde Don ve Volga Cephesi'nde savaşmıştır. Daha sonra 206. Tümen ile birçok cephede savaşan Üsteğmen Kalinur Usenbekov Berlin kuşatmasına da katılmıştır. Sovyet Yüksek Komiserliği tarafından 31 Mayıs 1945'te Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına layık görülmüştür.¹⁸⁹ Savaşın sona ermesiyle birlikte bilim yaşamına devam etmiş ve Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Savunma Bakanı olarak çalışmıştır.

14 Şubat 1945 tarihinde Beyaz Rusya Cephesi'nde savaşa iştirak ettirilen Kırgız askerler burada önemli görevler icra etmişlerdir. Savaşın son gününe kadar savaşan Kırgızlar Berlin'e kadar gitmişlerdir. Alman başkentini işgal eden Sovyet kuvvetleri arasında SSCB Kahramanı unvanını alan Kırgız askerlerde yer almıştır. Askerlerden bazıları, Samet Sadikov, Asanbek Otorbaev, İsakov Habibula, Maydın Osmanaliev, Batır Fazılov başta olmak üzereAlmanya ve SSCB arasında gerçekleşen savaşa Kırgızlar zorunlu olarak iştirak ettirilmiştir.¹⁹⁰ Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti açısından da büyük yıkım maddi ve manevi kayıpların yanı sıra çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Gösterilen mücadelenin karşılığı Sovyetler tarafından Kırgızlara iade edilmemiştir.

Bu konu hakkında sayısız kaynak incelenmesine rağmen Sovyet ordularının cephelerde vermiş olduğu kayıplar hakkında bir bilgiye rastlanamamıştır. Sovyet propagandaları etkin bir şekilde yürütüldüğü için II. Dünya Savaşı'nda bazı konular araştırmacılar için karanlıkta kalmıştır. Sürekli olarak öldürülen Alman askerlerinden

¹⁸⁷ Sannikov, Semenov, *Giroy Svaetskava Sayuza...*, s. 189,190.

¹⁸⁸ 1917 Ekim Sovyet Devrimin'den sonra kooperatif işlerini gerçekleştiren kolhozların yanında devlet çiftlikleri olarak kurulmuş işletmelerdir. Tarım sanayisi görevini de üstlenen sovhozlar ekipman onarım ve bakım görevini üstlenirken kolhoz çiftliklerine örnek olma görevini'de üstlenmişlerdir. Savhoz çalışanları ise sürekli işçiler olarak çalışmışlardır.

¹⁸⁹ Sannikov, Semenov, *Giroy Svaetskava Sayuza...*, s. 205-206.

¹⁹⁰ Sofia, Nurmatova, *Eta Naşa S Taboyu Pabeda 1941-1945*, Bişkek, 2008, s. 37

ve Sovyet askerlerin kahramanlıklarından bahsedilmektedir. Savaşta hayatını kaybeden Kırgız ve Türkistanlı askerler hakkında yeterli bilgi ve belge mevcut değildir. Kırgız ve Kazak askerlerden oluşan 316. Tümen, SSCB tarafından zor mücadelelerin olduğu cephelerde görevlendirilmişlerdir. En ön safta savaşmak zorunda kalan Türkistanlı askerlerin çoğu girmiş oldukları mücadeleler sırasında hayatlarını kaybetmiş, hayatta kalanlar ise Almanlara esir düşmüşlerdir. SSCB tarafından açıklanan rakam ise 22 milyon kişinin hayatını kaybettiği yönündedir.

II. Dünya savaşında kahramanlık ve ihanet terimleri oldukça çok sık kullanılmıştır. Kırgızların savaşta göstermiş oldukları başarılarla rağmen hak ettikleri değer verilmemiştir. Savaşta esir düşenler Almanlar tarafından oluşturulan Türkistan Lejyonunda Sovyetlere karşı savaştırılmaya çalışılmıştır.. Türkistan Lejyonu ikinci başkanı savaş öncesinde Kırgızistan'da Adalet Bakanlığı'nda memur olarak çalışan ve Almancayı çok iyi bilen Satar Almambetov'dur. Naziler tarafından bağımsız Türkistan kurma sözü verilen bu askerlerden bazıları savaşı Almanların kaybetmesiyle birlikte ülkelerine dönmüşlerdir. Bazıları ise geri dönmeyerek, hayatının sonuna kadar Almanya'da yaşamış, ülkelerine dönenler ise Sibiryaya sürgüne gönderilmişlerdir.

Kırgızlar II. Dünya savaşında önemli görevler üstlenerek savaşın gidişatına etki etmiştir. 1941 yılının Ağustos ayında Kazakistan'ın Alma-Ata şehrinde oluşturulan ve Kırgız- Kazak gençlerinden oluşan 316'ncı Piyade Tümeni General İvan Vasileviç Panfilov komutasında kısa bir eğitime tabii tutulduktan sonra Moskova savunmasına iştirak etmek üzere cepheye gönderilmişlerdir. Daha sonraki süreçlerde Stalingrad, Leningrad, Kursk, Belarus ve Ukrayna cepheleri gibi önemli cephelerde savaşan Kırgızlar çok büyük kahramanlıklara imza atmışlardır. Özellikle bir dünya savaşından bahsediyorsak bu savaşın getirilerini ve götürülerini önceden tahmin etmek oldukça zordur.

Eldeki verilere göre Kırgızistan'dan toplam 365.000 asker çeşitli cephelerde II. Dünya Savaşı'na katılmış, bunlardan 160.000'i geri dönemediği gibi sayısız askerin nerede öldükleri dahi bilinmemektedir.¹⁹¹ Bu rakam savaşın başladığı tarihte ki Kırgızistan nüfusuna bakıldığında sadece cepheye katılanların oranı yaklaşık olarak % 40'a tekabül etmektedir. Savaşa katılan ve kahramanlık gösteren bazı kaynaklara göre 66 ila 72 arasında sayıları değişen Kırgız askere Sovyetler Birliği Kahramanı

¹⁹¹ Altımyşova, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 163.

unvanı verilerek, 150 bin asker ise çeşitli madalyalarla ödüllendirilmiştir.¹⁹² SSCB idarecileri tarafından 30 Kırgız askere'de Şeref Nişanı verilmiştir.¹⁹³

Zorunlu olarak savaşa iştirak eden Kırgızistanlı askerler bütün maddi, manevi değerlerini Sovyetler için feda etmek zorunda kalmışlardır. Kırgızları cepheye gönderen iki ana neden vardır. Birincisi SSCB'nin 15 cumhuriyetinden birisi olması sebebiyle üzerlerine yüklenen görevler, ikincisi ise Sovyet idarecilerin Kırgızlar üzerinde uyguladıkları ideolojik politikalar. İlk bölümden anlaşılaçağı üzere Kırgız halkında bu tarihlerde tamamen Sovyet ideolojisi hâkim hale gelmiştir. Bu vesile ile Sovyet idaresi ve Komünist Parti yöneticileri II. Dünya Savaşı'na kadar Kırgız kamuoyunu yönlendirmişlerdir.

SSCB'nin 15 Cumhuriyeti'nden birisi olan Kırgızistan, Sovyetler'in dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan edebilmiştir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ise halefiyet sorunu baş göstermiştir. Rusya Federasyonu hariç Kırgızistan ve diğer halefler BMGK tarafından ardıl devletler sayılmışlardır. Sovyetler Birliği çatısı altında kazanmış oldukları haklarını'da kaybetmişlerdir. Rusya Federasyonu SSCB'nin devamı oldukları ve SSCB'nin tüm haklarının kendisinde olduğı yönündeki açıklamaları memnuniyetle karşılamıştır. Devamında ise Rusya Federasyonu'nu Sovyetler'in devamı olarak tanıdıklarını, diğer devletlerin halefiyet haklarını Rusya ile halledebileceklerini, konunun muhatabının kendileri olmadığını deklare etmiştir.¹⁹⁴ BMGK'yı bu yönde açıklama yapmaya iten iki önemli mesele olmuştur. Birincisi nükleer silahların varlığı, ikincisi ise SSCB'nin daimi üyeliğinin Rusya'ya devredilerek sorunun dağılmadan çözömlenmesi olmuştur. BDT¹⁹⁵ kararı oybirliği ile kabul ederek Rusya'yı muhatap olarak kabul etmişlerdir. Geline noktan hareketle Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri SSCB çatısı altında savaşmış oldukları II. Dünya Harbi'nde canları pahasına verdikleri mücadeleyi galip olarak tamamlamışken, SSCB'nin dağılması sonucu meşru haklarından mahrum bırakılmışlardır.

¹⁹² Nişuk, Podvig..., s. 130. Bu konu hakkında diğer kaynaklarda buna yakın veriler belirtilmektedir ayrıca Bkz, Çorotekin, *Kırgızistan Cumhuriyeti...*, s. 477; Sannikov, Semenov, Girov Savetskava Soyuz..., s. 5.

¹⁹³ Sultanaliyev, *Kırgızstantsi...*, s. 34.

¹⁹⁴ Itr, Aladağ, "SSCB Sonrası Antlaşmalarda Halefiyet Sorunu", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19, 2008, s. 144-145.

¹⁹⁵ Bağımsız Devletler Topluluğı, SSCB'den ayrılan cumhuriyetlerin oluşturduğı bir topluluktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN SOVYET KIRGIZISTAN'DA ETKİLERİ

Bu bölüm çerçevesinde II. Dünya savaşının Sovyet Kırğızistan'da yansımalarının nasıl gerçekleştiği meselesinin izahı hâsıl olmuştur. Yaşanan savaş yılları nedeniyle erkek nüfusun büyük oranda savaşa katılması önemli iş gücü açığı ortaya çıkarmıştır. Kalifiye eleman eksikliğinin nasıl giderildiğini ve bu eksiklik ortadan kaldırılırken, tarım ve endüstriyel alanda çalışmaların nasıl gerçekleştiği bu bölümün birinci ve ikinci alt başlığının konusu içerisinde yer almaktadır. Savaşın Kırğızistan ekonomisine etkileri ise üçüncü alt başlığımız içerisinde açıklanmaya çalışılacaktır. Kırğızlar savaş yıllarında yaşamış oldukları acı ve sıkıntıları savaş sonrası dönemde çokça yazıp çizmişlerdir. Dördüncü alt başlığımızda bu mesele üzerinde durulacaktır.

3.1. II. Dünya Savaşı'nın Kırğızistan'da İşgücüne Etkisi

Sovyet Dış İşleri Komiserinin açıklamalarından sonra, Kırğızlar yurdun her bir köşesinde kendi iş kollarına bağlı kurumlarda Bolşevikler tarafından örgütlenmişlerdir. Kırğız gelenekleri eski Türk geleneklerini içinde barındırdığı için boy yapılanmasına göre hayatını sürdürmüşlerdir. Tercih etmiş oldukları birlikte hareket etme arzusunu Sovyetler kendi başarıları olarak görmüşlerdir. Ancak durumun böyle olmadığını kanıtlamak zor olmasa gerekir. Çünkü Türk ulusunu oluşturan boylar ülkeleri tehdit altına girdiği andan itibaren bu tarz birleşme ve birlikte hareket etme gayretini göstermiştir. Bu noktada ayrılan mesele ise Sovyetler yardımlaşma ve birlikte hareket etme organizasyonunu, kendi kurmuş oldukları devlet kurumları ve sivil toplum teşkilatları aracılığı ile idare etmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de halkı tehdit edip, baskı uygulayarak savaşa sokmuşlardır. Yaşanangelişmeler ışığında; Kolhoz, Sovhoz, tarım işçileri, fabrika işçileri ve küçük meslek gruplarından oluşan 700 bin kişiye imzalatılan mektup Sovyet idareciler tarafından kaleme alınarak;

“Bizim sevgili oğullarımız, kocalarımız ve kardeşlerimiz, sizin çocuklarınız, karılarınız ve anneleriniz bu coğrafyada yaşad ve yaşayacaktır. Moldova, Belarus, Ukrayna, Litvanya, Letonya ve diğer SSCB Cumhuriyetleri de sizin vatanınızdır. Moskova’ idaresi altında bu birliği koruyunuz ve Nazilere geçit vermeyiniz. Onların ülkemizi istila etmelerine izin vermeyin onları Karadeniz’e dökün yunuslarla otursunlar. Bizim çocuklar siz yaralanıyorsunuz ama kahraman yarasız olmaz. Bu yaralar

*kahramanların vücudun da açan bir güldür. Kendinizi rezil etmeyin. Kardeşlerinle birlikte Hitlerin ordularını ezin. Siz başarılı oldukça biz sizinle gurur duyacağız”*¹⁹⁶

ifadelerine yer verilmiştir. Bu kadar büyük bir insan grubu tarafından imzalanan mektup, SSCB'nin Kırgızları cepheye sürmesi bakımında son derece anlamlıdır. Başta Kırgız askerler olmak üzere tüm SSCB savaş organları üzerinde şüphesiz büyük bir baskı kaynağı niteliği taşımıştır. Burada amaç sadece cephede savaşan birliklere özgüven aşılacak değildir. Ülke çapında bu tür organizasyonlar yaparak geride kalan halkın çalışmalarını isteklendirme aracı olarak kullanmaktır.

Kolektif çiftlikler ve devlet çiftliklerinde çalışan insanlar gönüllü adı altında zorunlu olarak askeri okullara alındılar. Bu uygulamanın başlatılması üzerine diğer problemler baş göstermeye başlamıştır. En önemli sorun olarak fabrika ve devlet çiftliklerinde çalışacak insan gücü kaybının yaşanmasıdır. Geline aşama daha okul çağlarında olan Kırgız çocukları ve ev hanımlarını sistem içerisine çekmiştir. Üretimin aksamaması için kocaları, çocukları ve kardeşleri cepheye giden ev hanımları ve genç kızlar boşalan fabrika ve devlet çiftliklerinde çalıştırılmaya başlamıştır.

3.2. Endüstriyel İş Gücü

Kırgızistan coğrafyasındaki endüstriyel yatırımlar II. Dünya Savaşı'nın Alman ve SSCB devletleri arasında başlamasıyla birlikte bölgesel yatırımlar olmaktan çıkıp, SSC'ler arası yatırımlara dönüşmüştür. Daha önceden kendi sınırları içerisinde ve kendine yetecek kadar üretim yapan Kırgız halkı baskı ve dayatma ile çalıştırılarak daha fazla üretim yapmaya zorlanmışlardır. Bu sebeple Kırgızistan'da üretilen ürünler diğer ülkelere sevk edilmiştir. Savaşın ilk günlerinden itibaren sanayideki esas iş gücünü ise kadınlar oluşturmuştur. Sanayi işletmelerinde çalışan kadınların 1940 yılında ki oranı %32 iken bu oran, 1943 yılında %55 e yükseltilmiştir. Bununla birlikte emekliler ve sakatlar da çalışmak üzere sanayi ve maden ocaklarına gönderilmişlerdir. Savaşın son yıllarında hafif sanayide kadın ve yaşlı çalışanların oranı %70'lik bir orana ulaşmıştır. Savaş zamanında fabrikalarda 23.800 yaşlı insan çalışmış, gençlerin payı ise %36 olarak gerçekleşmiştir.¹⁹⁷ Kırgızistan halkı sanayi kuruluşlarında çalışarak var güçlerini seferber etmişlerdir. Genellikle madencilik, metal işleme, hafif ve gıda sanayi ve hidroelektrik santralleri

¹⁹⁶Formiravnie..., s. 226-227.

¹⁹⁷ Altıışova, İkinci Dünya Savaşı'nda..., s. 167.

gibi kuruluşlarda çalışan işçilerin sayısı 11 bin kişi artırılmıştır. Doğal olarak planlanan retimın çok üzerine çıkılmasıyla fazla gelir elde edilerek, Sovyet Ordusu Yüksek Komutanlığına ait özel fon oluşturulmuştur.¹⁹⁸ Oluşturulan zel fonlar sayesinde Bolşevikler tarafından ekonomik birlik sağlanmak istenmiştir. Kırgız halkının elinde olan ve maddi değer taşıyan bütün malların yardım fonlarına devredilmesi istenmiştir.

Savaşın başlamasıyla birlikte Kırgızistan'ın tüm bölgelerinde olduğu gibi Bişkek'e bağlı Balıki Kasabası'nda farklı meslek gruplarından oluşan üç bin kişi Bolşevikler tarafından toplanarak, *"Biz hkmetimizi, vatanımızı ve partimizi savunmak için kendimiz hazırız, hiçbir faşist Alman'ı yaşatmayacağız"*¹⁹⁹ şeklinde slogan attırılmıştır. Bu fabrikalarda çalışan işçilerin cepheye katılması ile doğan boşluğu, ev hanımları ve diğer meslek gruplarında çalışan 130 kadın fabrikalara çalışmak için müracaat ettirilmiştir.²⁰⁰ Bu bağlamda Sovyet idareciler halkın moralini artırmak ve özgüvenini yükseltmek için ülke çapında mitingler düzenlenmiştir.

Oş şehrinde düzenlenen kalabalık bir mitingde İspanyol Sousa Mercedes konuşmasında, *"Büyük Sovyet Halkı faşizme karşı bir savaş yürütmektedir. Siz bu savaşı kazandığınız takdirde yalnızca kendi vatanınızı değil ezilen tüm küçük halkları da kurtarmış olacaksınız. O yüzden bilmeniz gereken asla yalnız değilsiniz İspanyol kadınları bütün kalpleri ile sizlerle birliktedir"* diyerek İspanyolların Kırgız kadınlarına olan desteğini ortaya koymaya çalışmıştır.²⁰¹ Bir İspanyol vatandaşının Sovyet halkına hitap etmesi, Sovyetlerin iddia etmiş olduğu Alman yayılmasını sadece biz durdurabiliriz tezini güçlendirmek ve Sovyet halkına bunu kabul ettirmek adına oldukça manidardır.

Mitingler sayesinde büyük kalabalıkları etkileyebildiklerini gören Komünistler 28 Temmuz'da Kızılkaya şehrinde miting düzenlemiş, miting sonrası kadınlar ellerinden gelen tüm mücadeleyi vermeleri için Komünist Parti idarecileri tarafından söz verdirilmiştir. Kızılkaya madeninde yapılan bu toplantıdan sonra çalışmak için başvuran kadınların sayısında belirgin bir artış söz konusudur.²⁰² Mitingler kısa sürede etkisini göstermiş kadınlar asıl mesleklerini

¹⁹⁸ Sultanaliyev, *Kırgızistantsi...*, s. 27.

¹⁹⁹ Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 36.

²⁰⁰ Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 36; Karimbaev, *Patriotizm...*, s. 49.

²⁰¹ N. P. Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı Patriotki Svoey Radini*, İzdelstva Kırgızistan, Frunze, 1968, s. 4

²⁰² Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 5.

bırakarak savaş ekonomisine ve ordu ihtiyacını karşılama adına faaliyet gösteren fabrikalarda çalışmak durumunda bırakılmışlardır.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte fabrikalarda ve diğer devlet kuruluşlarında gönüllü olarak çalışmak için başvurdukları propaganda edilen ilk kadınlar İvanova, Subina ve Romanova (isimleri belirtilmediğinden soy isimleri kaynaklarda yer almaktadır) adlı üç ev hanımıdır. Propagandalar sayesinde sonraki üç ay içerisinde madende çalıştırılan kadınların sayısı 800 kişinin üzerine çıkarılmıştır.²⁰³ Bişkek şehrinde'de kadınların ağırlıklı olarak katıldığı mitingler düzenlenmiştir. Bu toplantılarda ana tema olarak vatanın geleceği ve cephedeki eşlerinin, çocuklarının ve kardeşlerinin başarısı için demir yumruk oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Nüfus yoğunluğu nedeniyle Bişkek şehri propagandaların merkezi konumuna gelmiştir. Kırgızistan sınırları içerisinde endüstrileşmenin en yoğun yaşandığı iki şehirden bir tanesi Bişkek diğeri de Oş şehridir. İnsan varlığı olarak da bu iki şehir en kalabalık şehirlerdir. Dolayısıyla endüstrileşme planları yapılırken veriler göz ardı edilmemiştir. İki şehri ön plana çıkaran önemli iki özellik daha vardır. Birincisi karayolu bağlantısı, diğeri ise okuma yazma oranının bu şehirlerde yüksek olmasıdır.

Yaşanan sıkıntılı süreçte fabrika, maden ve devlet çiftliklerinde çalışan nüfus sadece ev hanımları ve genç kızlardan ibaret değildir. Komünist Parti üyesi kadınlar parti merkezine ve hükümete mektuplar yazmış görevlerinden azlini isteyerek Kızıl Ordunun ihtiyacını karşılamakla görevli fabrikalarda çalışmak istediklerini bildirmişlerdir. Yine çeşitli kamu görevlerinde çalışmakta ve çalışmış olan insanlar Sovyet Halk Komiserliğine mektuplar yazarak, askere alınmaları için ricada bulundukları propagandası yayılmıştır.

Kırgızistan Komünist Parti Komitesine mektup yazarak endüstriyel alanda çalışmak için başvuranlar arasında Rus kökenli kadınlar başı çekmiştir. Muhasebeci Sura Oleynik kocası cepheye gidince işini bırakarak onun yerine şeker fabrikasında çalışmaya başlamıştır. Yine Komsomol üyesi Vera Timçenko parti komitesine yazdığı mektupta; *“Benim kardeşim daha önce Tokmak Otomobil Fabrikası'nda çalıştı. O şimdi cephede savaşılmaktadır ve ben sizden rica ediyorum onun yerine çalışmama izin veriniz”* ²⁰⁴ ifadelerini kullanarak ricada bulunmuştur. Bunun gibi

²⁰³ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 5.

²⁰⁴ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 5-6.

daha birçok önemli görevlerde bulunan kadın hükümete ve parti komitesine dilekçeler yazarak görevlerinden azlini istemişlerdir. Fabrikalarda çalışmak için mektuplar yazıldığı söylentileri halkı galeyana getirebilmek adına önemlidir. Bolşevikler tarafından halkın her kesimine etki edecek söylemler geliştirilmiştir

Narın, Tien-san(Tanrı dağları) Bölgesi'nde 2 numaralı Ortaokul Müdürü Askar Komat'ın, *"Ben 1918-1920 yıllarında iç savaşta savaştım. Şu anda 55 yaşındayım, benimle birlikte öğrencilerim de anavatan savunmasına katılmak istiyor bizi de askere kaydedin"*²⁰⁵ diye mektup yazarak istekte bulunduğu propagandaları dönemin gazetelerinin gündemini oluşturmuştur. Yine Oş'ta Valentina Sokolovskaya SSCB Savunma Halk Komiserliği'ne yazmış olduğu mektupta, *"Ben 1903 doğumlu iç savaşa katılmış bir hemşireyim. 1927 yılından bu tarafa da Komünist Parti üyesiyim. Beni bir gönüllü olarak orduya kabul ediniz. Yaralı askerlerin hayatını kurtarmak için tüm kalbimle yemin eder, tüfek kullanmayı da biliyorum gerekirse de elime tüfek alarak savaşıyorum"*²⁰⁶ diye duygularını ifade etmiştir. Bu tür yazılı ve sözlü istekleri Kırgız hükümetine, Kremlin'e genellikle Komünist parti teşkilatlarına sıkça iletilmiştir.

Kırgızistan II. Dünya Savaşı başladığında tahmini olarak 2 milyondan az bir nüfusa sahiptir. Kırgızistan da yeni açılan ve buraya nakledilen fabrikalarda çalışan insan sayısı 1941 yılının Temmuz ayından, 1942 yılının Ocak ayına kadar olan dönemde 61.800 kişidir. 1942 yılında tüm Kırgızistan coğrafyasındaki fabrikalarda çalışan insan sayısı ise 138,900 kişidir.²⁰⁷ Ayrıca cepheye gönderilen askerlerin yerine 12.900 Polonyalı fabrikalarda çalıştırılmıştır.²⁰⁸ Bu durumdan anlaşılabileceği üzere işgal altına girmiş bölgelerden insanlar Kırgızistan'a getirilerek çalıştırılmışlardır.

Komünist Parti'den Zina Mambetseyitova öncülüğünde köylü, şehirli, kasabalı, çalışmayan bütün kadınlar çalışmaya zorlanmıştır. Parti içerisinde sekreterlik görevini üstlenen Mambetseyitova görevinden ayrılarak ilk girişimi gerçekleştirmiştir. Propagandaların tesirinde kalan ilk kadınlar arasında Kulina Toktomanbetova ve Fatıma Kadirbaeva öne çıkan isimlerdir. Bu çağrılar üzerine 1942 ve 1943 yılları göz önüne alındığında Oş ve Frunze Şehirleri'nde Bolşevikler

²⁰⁵ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 51.

²⁰⁶ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 51.

²⁰⁷ Osmanov, *İstoriya Kırgızistan...*, s. 223.

²⁰⁸ Osmanov, *İstoriya Kırgızistan...*, s. 223.

1427 kadını çalıştırmışlardır.²⁰⁹ Frunze Tütün Fabrikası Müdürü Nadejda Massieva Baranova işçilerle yapmış olduğu toplantıda kaliteli ve seri üretim gerçekleştirmeleri gerektiğini söyleyerek çalışmalara tüm hızıyla devam etmelerini istemiştir. Gerçekleştirilen toplantının ardından 1943 yılına gelindiğinde fabrika normalden % 75 daha fazla üretim yapmıştır.²¹⁰ Kırgızların elindeki malların alınmasıyla gösterilen artı üretim, Kırgız insan gücünün sömürülmesiyle devam ettirilmiştir. Uygulanan Sovyet propagandaları neticesinde Kırgız kadınları savaşın başlangıcına denk yüksek tahsil görmüş ve önemli görevler ifa etmiştir. Savaşın başlaması ile birlikte ekonomiye katkıda bulunmak için anahtarcılık, şoförlük, operatörlük ve elektrikçilik gibi hiç bilmedikleri işlerde çalıştırılmışlardır. Donanım olarak yetersiz oldukları işlerde çalıştırılan kadınlar bu görevleri layıkıyla yerine getirmeleri için gece kurslarında eğitilmişlerdir.

Belirli bir meslek gurubundan ve tahsili olmayan kadınlar vasıfsız işlerde çalıştırılmışlardır. Oş bölgesindeki et, süt ve tekstil fabrikalarında çalışan kadınlar savaş döneminin sıkıntılı sürecinde alışkın oldukları hayatın dışarısına çıkarak yeni düzene adapte olmaya çalışmışlardır. Aynı şekilde Oş bölgesinde tarım alanında çalışan kadınların sayısı tüm çalışanlar arasında büyük yer tutmaktadır. 1940 yılında toplam çalışan nüfusun %64,2 sini, 1941'de %69,7'sini oluşturmuşlar, 1945 yılına gelindiğinde ise bu oran %78 e çıkmıştır. Frunze şehrinde faaliyet gösteren et tesislerinde çalışan kadınların sayısı 1945 yılında 720 ile tüm işçilerin %87 sine tekabül etmektedir. Kant şeker fabrikasında çalışan kadın nüfus oranı ise %76'dır. 1941 yılında Kırgızistan'da Yerel Sanayi Halk Komiserliğinde (YSHK) çalışan toplam kadın sayısı 953 iken, 1945 yılının ocak ayına gelindiğinde bu rakam 2392 olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin endüstriyel kuruluşlarında kalifiye eleman olarak çalışan kadınların sayısı 1942 yılının Ocak ayında 9.410, 1943 yılının Ekim ayında ise bu rakam 27.834'tür.²¹¹ Bunların dışında mühendis, teknisyen ve işçiler hafif sanayi endüstrisinde göstermiş oldukları başarılarla Kızıl Ordu Birlikleri'ne ciddi lojistik destek sağlamışlardır.

Kadın işçiler sadece hafif endüstriyel yatırımlarda çalışmamış, zorunlu olarak kömür madenlerinde ve diğer ağır sanayide üretime katılmıştır. 1940 yılında kömür madenlerinde çalışan kadın sayısı 780'dir. Bu rakam 1944 yılına gelindiğinde

²⁰⁹ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 15.

²¹⁰ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgız...*, s. 15.

²¹¹ *İstoria Sovetskava Raboçivo Klasa Kırgızistana*, İlim, Frunze, 1966, s, 201

1700 rakamına ulaşmıştır. Tarımsal bitkilerin işlenmesinde çalışan kadın sayısı toplam sayının %39'unu oluşturmuştur. Kırgızistan altın madenlerinde çalışan kadınların oranı ise 1945 yılında %35 olmuştur.²¹² Savaşın gerektirdiği ve elzem olan diğer bir sorun ise sağlık sorunudur. Cephe gerisi sağlık organizasyonlarında Doçent, Profesör, Hemşire, Doktor ve sağlık memuru olarak görev yapan 7087 kadın sağlık görevlisi hizmet etmiştir.²¹³ Komünist Parti yöneticilerinin teşviki ile savaş ortamında var olan sağlık metotlarının geliştirilmesine çalışılmış ve yeni sağlık yöntemleri denenmiştir.

Savaşın lojistik desteğinin sağlanmasında ve cephe gerisi hizmetinin sürdürülebilmesinde Kırgız kadınlarının çalışmaları etkili olmuştur. Bu başarıları tamamen kadınlara ithaf etmek yanlış olmakla birlikte üretimin ve hizmet sektöründe devamlılığın sağlanabilmesi için genç, ihtiyar ve özürlü insanlarda çalışmak zorunda bırakılmıştır. Ama şurası su götürmez bir gerçek olup o dönemin şartlarında eli iş tutan ve üretimi devam ettirmek adına gerekli insan gücü olarak sadece kadınlar kalmıştır. Özel sebeplerden dolayı (sakat, yaşlı ve çocuklar) ise tamamlayıcı unsur olarak, Bolşevikler tarafından sistem içerisine dâhil edilerek çalıştırılmışlardır.

Üretimde devamlılığı sağlayan kesim ise öğrenci ve çocuk denebilecek yaştaki insanlardır. Savaşın başladığı yıllarda eğitimlerine devam eden Kırgız öğrenciler ilerleyen zamanda üretim kademesinin içerisine dâhil edilmişlerdir. 1944 yılında tamir atölyelerinde çalışan gençlerin sayısı 889'dur. Yaşları 16'dan başlayan bu gençlerin toplam tamir atölyelerinde çalışan işçilere oranı %49. 8'dir. Bu rakam sadece belli bir iş kolundaki verileri bize sunmaktadır. Diğer sanayi yatırımlarında çalışan öğrenci ve gençlerin sayısı özellikle 1943'lü yıllardan sonra ortalama olarak bu seviyelerde seyretmiştir.²¹⁴ Savaşın başladığı tarihe göre daha organize hareket eden Bolşevikler üretimde devamlılığı sağlamak adına gençlik kolları sayesinde gençleri örgütlemişlerdir.

Savaş yıllarında Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yerli hammadde kullanan savaş endüstrisinin geliştirilmesine önem verilmiştir. Bu bağlamda Haydarkan Cıva ile Kadamcay Antimon fabrikaları, Ak-Tüz kurşun madeni, nadir sanayi madenleri işleyen Kaşka-Su Sargardom gibi fabrikalar

²¹² *İstoria Sovetskava Raboçivo...*, s. 201.

²¹³ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 48.

²¹⁴ *İstoria Sovetskava Raboçivo...*, s. 202-203.

kurularak faaliyete geçmiştir. 1941 yılının sonuna gelindiğinde SSCB’de üretilen Cıva madeninin % 85’i Kırgızistan’dan karşılanıyordu. 1945 yılına gelindiğinde ise 1940 yılına göre Cıva madeni üretimi 300 kat artmıştır.²¹⁵ Savaşın gidişatı vesilesiyle cıva madeni ihtiyacı hâsıl olmuş, Kırgız halkı madenlerde çalıştırılarak, yukarıda rakamlara ulaşılmıştır.

3.3 Tarımsal İş Gücü

Savaşın başlamasıyla birlikte sadece endüstriyel yatırımlar ve maden ocaklarının yanında büyük kazanç sağlayan üretim kolları ise Kolhozlar ve Devlet çiftlikleridir. Savaş nedeniyle artı üretim ihtiyacı doğmuş ve açığı kapatmak için Kırgız halkı çiftliklerde çalıştırılmıştır. Bolşevik örgütler aralarındaki toplantılarda neler yapabileceklerinin kritiğini yaparak çözüm yolu aramışlardır. Bolşevikleri toplantılar organize etmeye iten sebep ise iş gücünün azalmasıdır. 1940 yılında tarım alanında çalışan erkek nüfus 186.600 kişi iken, savaşın başlaması ile bu rakam 60.000 bin kişiye kadar gerilemiştir.²¹⁶ Yaşanan durumun gereği olarak kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar diğer üretim kollarında olduğu gibi gece, gündüz tarım alanlarında çalışmak zorunda kalmıştır. Ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’un Toprak Ana eseri mesele hakkında açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Kaganovic ilçesinde yapılan toplantıda Kolhozcular:

*“20 Ağustos tarihine kadar tahıl bitkilerinin tek bir tane kaybı vermeden istiflenmesi ve hasat işlemi bitirilecektir. 10 Ağustos’a kadar devlete verdikleri sözü yerine getirerek süt, ekmek, sebze ve diğer ürünlerin temin edilmesi sağlanacaktır. Üç gün içerisinde planlanan vergi, abone ve kredi ödemelerini ödeyerek oluşturulacak fona aktarılacaktır. Şekerpancarı hasadında yüksek verim alabilmek için gerekli tarım teknik uygulamalarını en üst düzey seviyeye taşıyarak hektar başına en az 450 kg verim elde edilecektir. Bunu elde edebilmek için Ağustos ayında iki kez sulama yapılacak ve Eylül ayında da bir sulama ve gübreleme yapılacaktır. Şekerpancarı hasadı için hazırlıklar 20 Ağustos’a kadar bitirilecektir. Kolhozlar olarak vatan savunmasına katılacağız gerekli askeri bilgi ve birikimi edineceğiz bu süreçte her çiftlik bir kale vazifesi görecektir”.*²¹⁷

Komünist idarenin güdümündeki Kolhozlar önderliğinde yukarıda bahsedilen konuların yerine getirilmesi taahhüt edilmiştir. Kaganoviç ilçesinde

²¹⁵ Altımyşova, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 166.

²¹⁶ Osmanov, *İstoriya Kırgızistana...*, s. 228.

²¹⁷ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 57-58.

yapılan bu toplantı etkili ve birlikte çalışmaların gerçekleştirilmesi için beklenenden daha geniş alana yayılmıştır. Çiftçiler ve çiftlikler üzerine yüklenen görevleri yerine getirmeleri için Sovyet kurumları tarafından denetlenmişlerdir. Suzak ilçesinden Sabitkul Mamarasulov adlı çiftçi adına Stalin'e yazılan mektupta, *"Yoldaş Stalin bize ne kadar malzeme gerektiğini söyle, ben rekor üretim gerçekleştireceğim ve en az % 125 daha fazla pamuk üretimi yapacağıma söz veriyorum"*²¹⁸ ifadelerine yer verilmiştir. Frunze Et ve Süt Çiftliği müdürü F. Melnikov tarafından kaleme alınan yazıda, *"Ben bir genç solcu olarak iç savaş yıllarında Kızıl Ordu için gönüllü olarak savaştım. Fakat şimdi biliyorum fiziki olarak askerlik yapmaya çok elverişli değilim Nazilere karşı ön tarafta savaşamayacağıma eminim ama burada daha fazla çalışarak çiftliğin bütün imkânlarını seferber ederek daha fazla et ve süt üreteceğim ifadelerini"*²¹⁹ kullanmıştır. Yukarıda bahsi geçen mektupların birçok örneği mevcut olup bunlar dönemin gazete ve dergilerine bilinçli olarak gönderilen Sovyet propaganda araçlarındandır.

Üretilen ürünler içerisinde şekerpancarı, buğday gibi ürünlerle birlikte önemli hammaddelerden birisi de pamuktur. Ülkenin güney kesiminde Celal- Abad, Keneş-Kuç, Bazar-Kur ve Gapskava alanlarında pamuk yetiştirilmiştir. Celal-Abad bölgesi ise pamuk yetiştiriciliği için önemli bir alandır. Hainpahan Caparov adlı Kolhoz bu dönemde beklenen normun % 310 üzerine çıkarak bir sezon için 15 ton pamuk hasadı yapmıştır.²²⁰ SSCB idaresi tarafından Caparov gibi Kolhoz'u yüzlercesinin izlediği propagandaları yapılmıştır. Söylemleri desteklemek adına Oş şehrinde Pravda adlı devlet çiftliğinde pamuk üretiminin günlük 32 kg artırıldığını Mübarakhan Ahmedova adlı üreticinin ise günlük olarak 118 kg pamuk topladığı iddia edilmiştir. Yine bir diğer çiftçi Patulhan Gazizova on günlük çalışmanın ardından 1245 kg pamuk hasadı yaptığı çalışanları isteklendirme adına açıklanmıştır.²²¹ Baskının, köleleştirmenin ve herkesi çalışmaya zorlamanın neticeleri yukarıda bahsedilen verilerdir.

Savaş yıllarındaki verilere baktığımız zaman Celal-Abad bölgesinin pamuk üretiminde ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Suzak ilçesinden savaş öncesinde 14 bin ruble olan gelir, savaş yıllarında yarım milyon ruble olarak devasa artış

²¹⁸ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s.,26.

²¹⁹ *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 278.

²²⁰ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 59.

²²¹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s.60.

göstermiştir.²²² Erkek nüfus genellikle cephede savaşmak zorunda olduğu için Kolhozların bu başarısında kadınların, çocukların ve yaşlıların payı oldukça büyüktür. Kadınlar hizmet içi kurslara tabii tutulup; traktör, römork, batöz gibi tarımsal donanım dersleri almak suretiyle üretime katılmışlardır. Çalışmaların sonucunda tekstil için elzem olan hammaddenin büyük bir kısmı Kırgızistan'dan karşılanarak Kafkaslar'daki fabrikalara gönderilmiştir. Görüldüğü üzere Kırgızistan topraklarında üretilen mallar ellerinden alınıp diğer Sovyet Cumhuriyetlerine gönderilmiştir.

Kırgızistan geniş bozkırları ve verimli otlakları ile hayvancılık için elverişli coğrafyaya sahip bir ülkedir. SSCB durumdan olabildiğince faydalanmaya çalışmıştır. İnsan yaşamını sürdürmek için tarımsal üretime ihtiyaç duyduğu kadar hayvansal üretime de aynı oranda muhtaçtır. Doğal olarak hayvansal üretimde göz ardı edilmeyerek bu alanda da baskılar artırılmıştır. 1940 yılında Cumhuriyet'in hayvan varlığı 460.000'dir. 1941 yılına gelindiğinde sığır oranında % 25, koyun ve keçi oranında %28,9, domuz oranında ise % 44,5 artış söz konusudur.²²³ Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu içinde bulunulan durum nedeniyle Bolşevikler denetimi daha sıkılaştırarak fazla mallar Kırgızların elinden alınmıştır. Bu mesele kayıtlara ise ürün artışı olarak kaydedilmiştir. 1941 yılında Kırgızistan'dan cepheye gönderilmek üzere 8.700 kilogram et ve 20.000 litre süt hazırlatılarak teslim alınmıştır.²²⁴ Ayrıca Ak-Car bölgesindeki kolektif çiftliklerden 5000 koyun, 500 at toplanmıştır.²²⁵ Cuan-Tube Koyun Çiftliğinde çoban Doz Bergen bir tek koyun dahi telef etmeden 100 koyundan 154 kuzu yetiştirmiş komisyon teslim almıştır. Yine Koçkorka çiftliğinden çoban Asarova 557 koyundan 651 kuzu yetiştirmiş komisyon el koymuştur.²²⁶ Böyle onlarca örnek verebiliriz. Yukarıda verilen rakamlar baskı ve esaretin önemini vurgulaması hasebiyle değerlidir. Çiftliklerdeki üretilen ürünler ve hayvanlar yıllık döküm defterine işlenmiştir. Kayıt edilen bu veriler sayesinde üretim değerlerini izleme imkânına sahip olunmuştur. Anlaşılacağı üzere üretim artışı olarak gösterilen değerler halkın emeğinin karşılığıdır. Kırgız halkının hayatta kalması için ayrılması gereken ürünlere el konularak üretim artışı şeklinde propaganda edilmiştir.

²²² Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 91.

²²³ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 60.

²²⁴ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 60.

²²⁵ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 90.

²²⁶ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 60-61.

Kolektif çiftliklerin bundan önceki süreçte parti örgütlenmesi olmayıp sadece 78 kişiden oluşan Komsomol üyeleri vardır. Bu dönemde parti örgütlenmesi içerisine girilerek daha sıkı kontrol altına almışlardır. Dolayısıyla verimli çalıştırmalarının karşılığı olarak cumhuriyet'te üyelerinin sayısı son katılımlarla birlikte 6316 kişiye ulaşmıştır.²²⁷ Komsomol örgütlerinin üye sayısının artması ile birlikte ülke genelinde etkili propagandalar yürütülerek, sokaklar, caddeler ve evler sıkı takip altına alınmıştır. Çalışmalar neticesinde kolektif çiftlikler her yerde propaganda istasyonu kurup, ev ve iş yerlerinin pencereleri dâhil olmak üzere her yere gazeteler asarak konferanslar düzenlemişlerdir. Bu konferanslarda içinde bulunulan buhran döneminde daha fazla nasıl çalıştırılabilir ve neler yaptırılabilir konusu üzerinde uzun tartışmalar yapılmış, mevcut kültürel ve eğitim kurumlarının yeniden organize edilmesi broşürlerin ve duvar gazetelerinin serbest olması için mücadele edilmesi konusunda kararlar almışlardır. Devam eden süreçte önemli şehirlerde ve noktalarda çalışmalar yapılmıştır. Celal-Abad bölgesinde 160 propaganda istasyonu kurularak 143 yerde duvar gazetesi, 181 gazete vitrini, 140 kırmızı köşe oluşturulmuş ve 24 kütüphaneye broşürler asarak herkesin bu bilgilere ulaşması için baskı ile birlikte çaba sarf etmişlerdir²²⁸ Sovyetlerin bölgeye gelmesiyle gazeteler, dergiler ve kütüphanelerin yaygınlık kazandığından yukarıda bahsetmiştik. Kolhozlar bu kitlesel ulaşım araçlarından olabildiğince faydalanmaya çalışmıştır.

Kırgız kadınları II. Dünya Savaşı yıllarında kolektif çiftlikler, devlet çiftlikleri ile birlikte tarım ekonomisinde çalışanların yaklaşık %80'nini oluşturmuşlardır. Kolektif çiftliklerde çalışan kadın nüfus oranı 1943 yılında % 71,2'dir.²²⁹ Çiftliklerde çalışan kadınlar traktör şoförü, yük taşıma araçları ve makinecilik gibi görevler üstlenmişlerdir. Sanayi ve tarım ekonomisinde kadın nüfus oranı ciddi rakamlara ulaşmıştır. Bunda başlıca sebep Kızıl Ordu birliklerinin Almanlar karşısında yetersiz kalması ile açıklanabilir. Savaşın ilk günlerinde peş peşe gelen mağlubiyetler Kırgız askerlerin savaşa alınma sürecini hızlandırmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Kırgız köylüler ve kolhozlar; Ekmek, et, patates gibi birçok besin maddesi yetiştirerek oluşturmuş oldukları fona teslim etmişlerdir.

²²⁷ V. D. Samsanov, *Sovetskoe Krestyanstvo Kirgizii V Godi Velikoy Ateçestvennoy Voyni*, Frunze, İlim Yayınevi, 1969, s. 28.

²²⁸ Samsanov, *Sovetskoe Krestyanstvo...*, s. 29.

²²⁹ *Sovetskiy Kirgizistan...*, s. 307.

Bu fon aracılığı ile cepheye 4.500.000 kilo tahıl ürünü ve 500.000 kilo et toplanmıştır.²³⁰ II. Dünya Savaşı yıllarında 120.775 tarım aletleri için yedek parça rezervi bulunmaktadır. 1941-1945 yıllarında Komsomol üyeleri ve gençlerin çalıştırılması ile 1570 traktör, 7280 pulluk, 653 matkap, 1254 tırmık, 1781 hafif araba tamiratyapmışlardır. Bu atölyelerde çalışan gençlerin ve Komsomollar'ın toplam sayısı ise 43.780 kişidir.²³¹ Bu girişimler insan hayatının devamı için gerekli olan hammaddelerin üretiminde devamlılığı sağlayarak cepheye gönderilen lojistik desteğin kesilmesinin önüne geçilmiştir.

3.4. II. Dünya Savaşının Kırgızistan Ekonomisine Etkileri

Kırgız halkının cephede göstermiş olduğu yiğitlik, cesaret ve kahramanlık takdire şayan bir hadisedir. Sovyet Hükümeti ve Komünist Parti Komitesinin planları çerçevesinde Kırgız Sovyet Devletinin çalışmalarına yoğunluk kazandırılmış olup, denetimler her zamankinden daha sıkı hale getirilmiştir. Ancak tüm SSCB topraklarında aynı anda gerçekleşmesi talep edilen bu istek ve emirlerin uygulanması çokta mümkün olmamıştır. Çünkü SSCB topraklarının batı kesimlerinin işgal altında olması nedeniyle yoğun olarak çalışmalar daha güvenli bölge olan doğu bölgelerinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Kırgız halkı sadece Kızıl Ordu'nun cephede savaşıması için gerekli olan erzak ve malzemeyi temin etmekle kalmamıştır. Almanlar işgal ettiği bölgeler'deki bütün nakdi değer taşıyan mallara el koymuşlardır. Bu bağlamda o coğrafyada yaşayan insanlar elindeki hayvanlarını ve tarım alet ve takımlarını kaybetmişlerdir. Kırgız halkının elinden zorla alınan hayvan ve tarım malzemeleri bu bölgede yaşayan halka dağıtılmıştır. Tarım, eğitim ve ekonomi alanında bir dizi gelişim ve değişimlerin yaşandığı bu dönem Kırgızlar adına olumlu etki göstermemiştir

Kaybedilen bölgelerin ekonomik katkıları küçümsenemez olup Sovyet ekonomisinin önemli yükünü taşıyan bölgeler ve şehirlerdir. Doğal olarak buradan elde edilen gelir ülkenin doğusundan ve güney doğusundan karşılanmak istenmiştir. Coğrafi iklim ve toprak yapısı bakımından oldukça verimli arazilere sahip olan Kırgızistan tarımsal alanda Bolşevikler tarafından sonuna kadar sömürülmüştür.

Bu uygulamalarının sonuçlarından birisi olan tarımda kolektifleşme ile birlikte çok sayıda da devlet çiftliği faaliyet göstermeye başlamıştır. Daha önceki

²³⁰ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 39.

²³¹ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 43.

bireysel üretim ve küçük çapta çiftçilikle uğraşan Kırgızlar toplulaştırma ve ortak ürün ortaya çıkarma konusunda sıkıntılar çekmişlerdir. Stalin'in politikaları neticesinde Kırgızlar gece gündüz çalıştırılmışlardır.

Üretim faaliyeti içerisinde bulunan kolektif ve devlet çiftliklerinin sayısı rakamsal olarak buhran günlerinde düşüş yaşamıştır. Sayısal düşüşün gözle görülür bir şekilde gerçekleştiği bu senelerde üretim miktarı ise buna zıt bir şekilde artış göstermiştir. Üretim miktarının artış göstermesinin ana nedenlerinden birisi Bolşevikler tarafından toplanan ayni ve nakdi vergilerdir. Topladıkları vergileri artı üretim şeklinde lanse ederek, yaşamış oldukları savaş esnasında bile gelişme gösterdiklerinin propagandasını yapmışlardır. Buna ek olarak bakıldığında Savaşın başladığı yıl olan 1941 yılı ile 1944 yılları arasında Kırgızistan coğrafyasında faaliyet gösteren çiftliklerin rakamsal verileri oldukça kıymetlidir.

Tablo3.1. 1941-1944 Yıllarında Kolektif Çiftliklerin Karşılaştırılması.²³²

BÖLGELER	1941-1944 YILLARI ARASI KOLEKTİF ÇİFTLİKLER			
	1941 YILI	1942 YILI	1943 YILI	1944 YILI
OŞ BÖLGESİ	520	521	504	497
CELAL-ABAD	323	323	293	275
TALAS	-	-	-	-
FRUNZE	402	392	392	307
ISIK-KUL	209	206	204	205
TANRI DAĞLARI	194	190	188	187
TOPLAM	1651	1632	1586	1471

²³²Sovetskiy Kirgizistan v Dökümentah 1917-1967, Frunze, 1983, s,305.

Bu sayıların azalmasında kolhoz olarak çalışan çok sayıda insanın bizzat cephede savaşa katılmasının etkisi büyüktür. Kırgız halkının bu çiftliklerden elde ettiği büyük ve küçükbaş hayvanları, bunun yanı sıra et, süt, peynir gibi insan hayatı için elzem olan gıdalar cepheye gönderilmek üzere Bolşevikler tarafından toplanmıştır. Kolektif çiftlikler ve çiftçilerin ağırlıklı olarak at, sığır, koyun ve keçi üretimi içerisinde oldukları gözükmemektedir. Ocak 1945 tarihinde her kolektif çiftlikte ortalama olarak, 1265 koyun ve keçi, 170 at ve 145 baş sığır varlığı mevcut gözükmemektedir. Tanrı Dağları Bölgesi genel ortalamanın üzerine çıkarak yaklaşık olarak, 2352 koyun ve keçi, 227 at ve 213 baş sığır ortalamasını yakalamıştır.²³³ tabloda görüldüğü üzere bütün bölgelerdeki çiftliklerin sayısında azalma görülmektedir. Sovyet kaynakları ise bu rakamsal düşüşe rağmen üretimde artış gösterdiklerini iddia etmektedirler.

Kırgızistan Komsomol Örgütleri aracılığı ile 1941-1945 yılları arasında cepheye 80 binden fazla hayvan göndermiştir.²³⁴ Bu örgütün çatısı altında olmak üzere farklı üretim kollarında Kırgız gençler ve kadınlar çalıştırılarak Komsomollar büyük başarı sağladığının propagandasını yapmışlardır. Tanrı dağları bölgesinde ağırlıklı olarak hayvan yetiştiriciliği yapılırken, Celal-Abad ve Oş Bölgeleri'nde ay çekirdeği ve buğday üretimine ağırlık verilmiştir. Bişkek'te şekerpancarı tarımı yapılırken, Isık-kul'da balıkçılık yapılmıştır.²³⁵ Kırgızistan'ın tüm bölgelerinde potansiyelleri doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Coğrafi iklim şartları göz önünde bulundurularak dağlık alanlarda hayvancılık, sıcak iklimde pamuk ve şekerpancarı tarımı, kuru tarımda buğday yetiştiriciliği ve göl kenarındaki bölgelerde balıkçılık yapılarak arazilerden ve iklimden oldukça fazla yararlanılmaya çalışılmıştır.

Savaş yıllarında tekstil alanında Kırgızistan cephedeki askeri birliklere giyecek temini konusunda ciddi yardımlar sağlamıştır. Savaş zamanında ülkedeki endüstriyel yatırımlardan elde edilen gelir 1941-1945 yıllarında 921 milyon rubledir. Üretilen malzemeler ise daha çok anlık ihtiyacı karşılamaya yönelik üretilen ürünlerden oluşmuştur. Bu ürünlerin başında, gliserol, alkol, çimento, konserve, gıda,

²³³ *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 306.

²³⁴ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 5.

²³⁵ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 5.

kurşun, çinko ve ilaç gibi zaruri ihtiyaçları karşılamaya yönelik ürünler gelmektedir.²³⁶ 1943 yılında 2000 Komsomol örgütü üyesi insan Oş şehrinde bulunan kömür madeni, Mayın, Kurşun ve diğer fabrikalarda çalışmak için bölgeye gitmiştir. Çalışmak için gidenler arasında gençler ve kadınlar ağırlıklı olmakla beraber ihtiyarlarda bulunmuşlardır. Savaş günlerinde gerekli olan iş gücü bu şekilde sağlanmıştır. İlk başlarda ilk mesleklerinin dışında işler yapmak zorunda kalan insanların zorlandıklarını gören Kırgızistan SSC Komsomol Merkez Komitesi üyelerinden verimliliğin artırılması için hizmet içi kursların açılmasını istemiştir. Komsomol Örgütleri genç öğrencileri Teknik okullara yönlendirerek burada teorik bilgi sahibi olmalarını sağlamışlardır. Yine endüstriyel kuruluşlarda ve şirketlerde teorik eğitimlere devam edilerek gerekli bilgi ve becerisi verilmeye çalışılmıştır. İkinci yöntem olarak uygun şartlar olduğu zamanlarda makineler üzerinde uygulamalı olarak eğitimler verilmiştir.²³⁷ Sıkıntılı süreci bir an önce aşmak maksadında olan Sovyet idarecilerin Kırgızların yapabileceklerinin dışında yapamayacağı işleri de yaptırmak amacı güttüğü anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı zamanında Almanların işgal ettiği bölgelerdeki çalışamaz duruma gelen fabrikaların işgal altında olmayan alanlara kaydırılması meselesi, Kırgızistan açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İşe olumlu tarafından bakacak olursak Kırgızistan'ın büyük fabrikalarla tanışması bu döneme denk gelmektedir ve endüstrileşmenin temeli bu zaman diliminde atıldı demek yanlış olmayacaktır. Olayın olumsuz tarafından baktığımız zaman ise ülke altyapısının yetersiz olması çeşitli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Elektrik ihtiyacının karşılanamaması gibi, diğer en büyük talihsizlik ise başta kadınlar olmak üzere savaşa katılmayan diğer insanlar bu fabrikalarda çalışarak Kızıl Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştır.

Savaş yıllarında SSCB'nin batı bölgeleri işgal altına girmiş, işgal edilmeyen bölgelerde işgal tehlikesi altında olduğu için buradaki önemli fabrikalar ülkenin güvenli bölgelerine nakledilmeye başlamıştır. Bu bağlamda Kırgızistan'a da 28 önemli işletme taşınmıştır. Taşınan bu fabrikaların haricinde 10 fabrika daha açılarak bu rakam 1942 yılının sonunda 38'e çıkmıştır.²³⁸ Bunların arasında Harkov'dan Berndyask makine ve inşaat tesisi, Donetsk'ten deri, tuhafiye ve dikim

²³⁶ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 6.

²³⁷ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 23-24.

²³⁸ Osmanov, *İstoriya Kırgızistana...*, s. 223.

fabrikası, Rostov'dan ayakkabı fabrikası, Zaporoziya bölgesinden cıva fabrikası ve daha birçok fabrika Kırgızistan'a taşınmıştır.²³⁹ Bölgeye taşınan fabrikalar genellikle ordunun anlık ihtiyacını karşılamak için üretim yapmıştır. Bölgeyi cazip hale getiren durum ise güvenli olması ve yeterli iş gücünün bölgede mevcut olmasıdır. Kırgızistan coğrafyası göz önüne alındığında dağlık bir coğrafya'ya sahip olması nedeniyle yatırımlar genellikle Bişkek, Kızıl-kaya, Tokmak, Oş ve Isık kul bölgelerinde ağırlıklı olarak bulunmakla birlikte, Bişkek şehri endüstrileşmenin en yoğun olduğu şehirdir. Kırgızistan'a nakledilen fabrikalar hakkında Halk komiserliğinden Kırgız hükümetine bir takım öneriler ve emirler bildirilmiştir.

“Kırgızistan'a taşınacak olan hafif sanayi tesisleri hakkında Halk Komiserliğinden gelen mektup” : (Kasım 1941)

- 1- *Harkiv Giyim Fabrikası: Fabrikanın bin kişi donanım filosu bulunmakta olup 4000 metre kare alan gerekmektedir. Kırgızistan şartlarında fabrika üç küçük fabrika haline dönüştürülmelidir.*
- 2- *Moskova Sentetik Deri Fabrikası: 2250 ila 2500 metrekare alan gerekmektedir. Fabrika günlük üç tona kadar üretim yapmalıdır.*
- 3- *Harkiv İndposhiva Fabrikası: Ekipmanları 100 dikiş makinesi 500 metre kareye kadar alan gerekmektedir*
- 4- *Poltova Ayakkabı Fabrikası: Günlük üretim 5000 ayakkabıdır. Askeri okul ve okul öncesi ayakkabılarını üretmektedir ve 3000 metrekare alan gerekmektedir.*
- 5- *Krasnaya Polyana İpek İplik Fabrikası: Fabrika 84 bin kapasiteli olup gerekli minimum alan 7 ila 8 bin metrekaredir.*
- 6- *Stanislavskaya Valanoy Ayakkabı Fabrikası: 400 metrekareye kadar alan gerekmektedir.*
- 7- *Rostov Ayakkabı Fabrikası*
- 8- *Taganskaya Ayakkabı Fabrikası*
- 9- *Azovskaya Ayakkabı Fabrikası*
- 10- *Şahtinskaya Ayakkabı Fabrikası*

Fabrikalar yerel fabrikalar ile birleşime tabidir.²⁴⁰ Notu düşülerek, Kırgızistan Hükümetine bildirilmiştir. Endüstrileşme bir bütün olarak

²³⁹ Karimbayev, *Sovetskiy Kirgizystan...*, s. 223.

²⁴⁰ *Sovetskiy Kirgizistan...*, s. 281-282.

düşünüldüğünde gerekli yatırımların yapılması tek başına çözüm olmamaktadır. Yeterli alt yapı oluşmadığı takdirde aksine büyük sorunlar oluşturmaktadır. Tahliye edilerek Kırgızistan'a getirilen fabrikaların varlığı ile birlikte yeni fabrikaların eklenmesi ve sanayi üretiminin artmasına bağlı olarak sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunların en önemlisi ise fabrikaların üretime geçebilmesi için gerekli enerjinin Kırgızistan'da hali hazırda olmamasıdır. Alternatif çözüm yolları arayışı içerisinde olan hükümet, şehirlere verilen enerjide kısıtlamaya gittiğinden dolayı halk mağdur bırakılmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan yaklaşık olarak 30 yıl önce akademisyen İ.G. Aleksandrov Narın Nehri kaynağına hidroelektrik santrali inşa etme fikrini ortaya koymuştur. Kırgız ilimler akademisi tahminlerine göre buraya kurulacak hidroelektrik santralinden 3,5 ile 4 milyon kilovat elektrik üretimi gerçekleşeceği saptanmıştır. Çarlık Rusya'nın yaptırmış olduğu çalışmalar daha da genişletilerek SSCB idaresi, Çu-Kurgan Bölgesi'nde Narın Nehri üzerinde 12 milyon kilovat kapasiteli hidroelektrik santralinin yapımına başlamıştır.²⁴¹ Kırgızistan coğrafi yapısı bakımından hidroelektrik santral yapmak için dünyadaki en elverişli ülkelerden biridir. Komünist Parti ve Kırgız Hükümeti durumdan en üst seviyede faydalanmak istemiştir. 1942 Yazında Büyük Çuy Kanalı'nda Lebednovka Hidroelektrik Santralinin yapımına başlanarak, 1942 yılının sonuna doğru elektrik üretimine geçilmiştir. Frunze'de kısa sürede 4.200 kilovatlık, Vorosilov Hidroelektrik Santralinde de 5.400 kilovatlık santraller kurulmuştur.²⁴² Çalışmalar neticesinde üretimde devamlılık sağlandığı gibi daha sonraki dönemler için gerekli olan alt yapı çalışmaları başlatılmıştır.

Kırgızistan kömür madeni bakımından çok büyük rezervlere sahip bir ülkedir. Türkistan coğrafyasından çıkarılan kömür madeninin % 75'i Kırgızistan'da bulunmaktadır. Alternatif enerji olarak kömür madenleri daha verimli hale getirilerek buralardan gerekli olan enerji kaynağı sağlanmaya çalışılmıştır.²⁴³ 1 Şubat 1941'de SSCB Halk Komiserleri, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulmasının 15' inci yıl dönümü nedeniyle Kırgız işçi, çiftçi ve aydınlar ile bir araya gelmiştir. Bu toplantıda Sovyet dönemi itibari ile endüstriyel yatırımlar konusunda yaşanan gelişmeler üzerinden bilgilendirme yapılmıştır.

²⁴¹ İ. P. Mujikov, A. K. Kanimetov, *Ordenonosniy Kirgizistan*, Frunze, 1957, s. 13.

²⁴² Altımışova, İkinci Dünya Savaşı'nda..., s. 165.

²⁴³ Mujikov, Kanimetov, *Ordenonosniy...*, s. 13.

Komsomol Örgütlerinin öncülüğü sayesinde hayata geçirilen uygulamalar şirketler, fabrikalar ve endüstriyel kuruluşlar tarafından geliştirilmiştir. Belirlenen komite tarafından bir plan hazırlanmış bu çerçevede 26 teknik ve mekanik okul açılmıştır. Bu okullarda eğitim gören gençlerin sayısı yaklaşık olarak 3000'dir. Bir yıl içerisinde okullardan mezun 439 genç örgü fabrikalarında çalışmak için hazır hale getirilmiştir. Savaş yıllarında Komsomol Örgütlerinin dayatmasıyla endüstriyel yatırımların personel bölümlerinde sadece bir alanda eğitim verilmemiştir. Bişkek şehrinde 12.489 kişi; Anahtarcılık, tornacılık, öğütücülük, tuzculuk, demircilik, dokumacılık, terzilik ve diğer meslekler dâhil olmak üzere bu zorlu savaş yıllarında çalıştırılmışlardır.²⁴⁴

1940 yılında Kırgız devleti tarafından endüstriyel ve tarım ekonomisinin geliştirilmesi adına yapılan plan ve program dâhilinde; 1942 yılında fabrika işçisi, demiryolu işçisi ve usta yetiştirmek üzere 17 okul açılmıştır. 1942-1945 yılları arasında üç yıl eğitim gören yaklaşık 14,500 genç meslek sahibi edilmiştir.²⁴⁵ Bu gençlerin yaklaşık olarak yarısını Komsomol Örgütü üyeleri oluşturmuştur.

Oş bölgesinde kurulan ipek fabrikalarında 46 bin kg ipekten 150 bin metre ipekli kumaş elde edilmiştir. Kırgızistan'ın Celal-Abad bölgesinde pamuk ve un fabrikaları seri üretime geçerek 1926 yılına göre 6 kat büyüme hızı yakalamıştır. Kırgızistan'ın başkenti olan Frunze şehrinde bez ve kumaş fabrikaları yoğunluk kazanmıştır. İnce işçilik ve çok iş gücü gerektiren yatırımlar genellikle Frunze gibi nüfus yoğunluğu fazla olan şehirlere kaydırılmıştır. Isık-kul Bölgesin'de gömlek fabrikası ile birlikte et ve konserve fabrikası, Tokmak Bölgesi'nde şeker fabrikası üretim faaliyeti içerisinde bulunmuştur. 1941-1944 yılları arasında Kırgızistan'daki tekstil fabrikaları cepheye yaklaşık olarak 349 milyon ruble yardımda bulunmuşlardır.²⁴⁶

1941-1945 yılları arasında Kırgızistan'da Kolhozlar ve Sovhozlar tarafından işlenen toplam arazi 80,000 hektar olarak belirtilmiştir. Kolhozlar ve Sovhozların kontrolünde işlenen bu arazide halk pamuk ve SSCB'nin ihtiyaç duyduğu endüstriyel ürünler üretmeye zorlanmıştır. Savaş yıllarında Kırgızistan Komsomol Örgütleri tarafından tehlike altında bulunan diğer Cumhuriyetler'e Kırgız gençleri ve

²⁴⁴ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 24.

²⁴⁵ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 24.

²⁴⁶ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 132-133.

Komsomolları adına; 292.319 kg buğday, 15.057 kg mısır, 1,400 kg patates, 15,460 kg sebze, 986 kg pirinç, 1,730 kg kuru meyve ve 339,664 kg diğer hububat yardımıyla bulunulmuştur.²⁴⁷ Yine savaş yıllarında insan hayatı için gerekli olan besin maddelerinin temini kadar, insanı hayatta tutmaya yarayan ilaç ve şifalı bitkilerin temini konusunda da çalışmalar yapılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın yapıldığı yıllarda Kırgızistan Komsomol Örgütleri (KKÖ) Sivil Toplum Kuruluşları, (STK) öğrenciler ve gençlerden oluşan gruplar tarafından Kırgızistan'ın köy, şehir ve kasabaları gezilerek şifalı bitkiler toplanmıştır. Bu bağlamda cepheye 730,705 kg kuşburnu, 328,200 kg efedri otu, 46,000 kg diğer tıbbi şifalı bitkiler, 650,000 kg fıstık, 60,279 kg meyve sosu, 917,684 kg meyve ve çilek basması hazır hale getirerek cepheye göndermişlerdir.²⁴⁸ Bu durumda Kırgız eski adetleri devreye girmektedir. Yaylak-kışlak hayatının vermiş olduğu tecrübe ile şifalı bitkileri iyi bilen bir toplum olmaları onlara alternatif tıbbi uygulama imkânı vermiştir.

Öğrenciler tarafından zorunlu olarak başlatılmış olan organizasyonların neticesinde Kızıl Ordu Birlikleri'ne yapılan giyim yardımı önemlidir. Kırgız talebeler başarılı çalışmalar gerçekleştirerek cepheye; 286,387 kg elbise, 17,902 adet ayakkabı, 18,840 adet farklı giyecekler cepheye göndermişlerdir. Bunun yanı sıra 18,640 adet kap kacak, 158 metre küp yakacak odun ve 68 ton kömür cepheye gönderilmiştir.²⁴⁹

II. Dünya Savaşı 1941-1945 SSCB ekonomisinin ciddi sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Almanlar yaklaşık olarak 31.850 sanayi işletmesini ve 37 orta ölçekli Metal fabrikasını yağma ve tahrip etmişlerdir. Bunun yanı sıra 10 milyon ton çelik ve 11 milyon ton dökme demire de el koymuştur.²⁵⁰ Ulaşım noktalarında 4.100 demiryolu istasyonu tahrip edilmiştir. Ana yakıt kaynaklarını geçici olarak kaybeden SSCB'nin, 1135 kömür madeni, 45 binden fazla dokuma atölyesi, 239 bin elektrikli motor ve 175 bin maden tezgâhı Naziler tarafından tahrip ve yağma edilmiştir. SSCB ekonomisinin uğramış olduğu zarar 679 milyar rubledir.²⁵¹ Yukarıda telaffuz edilen

²⁴⁷ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 45-65.

²⁴⁸ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 64.

²⁴⁹ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 69.

²⁵⁰ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 122.

²⁵¹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 122.

veriler o zamanın şartlarına göre savaşın ekonomik boyutunu gözler önüne sermektedir.

SSCB’de ekonomik kayıp sadece endüstriyel alanda kalmamış tarım ekonomisi de ciddi kayıplar vermiştir. İnsan yaşamını direkt olarak etkileyen tarımsal ürünlerin bir anda kayba uğraması savaşın daha da çetin bir hal almasına sebep olmuştur. SSCB savaş sırasında tarım alanlarının %38’ni kaybetmiştir. Bu bağlamda şekerpancarı oranında %87, tütün üretiminde %58, buğday üretiminde %23 ürün kaybı yaşanmıştır. Diğer üretim alanlarındada ciddi ürün zararı yaşanmıştır. Yine 98.000 Kolektif çiftlik, 1.876 Devlet çiftliği, 2.890 makine ve traktör atölyesi, 137.000 traktör, 49.000 yük taşıma aracı, 46.000 şeker pancarı makinesi Naziler tarafından ele geçirilmiş veya tahrip edilmiştir. 71 milyon büyük ve küçükbaş hayvan kaybı yaşanmış olup, bu rakam ortalama olarak 7 milyon at, 17 milyon sığır, 20 milyon domuz, 27 milyon koyun ve keçi olarak kayıtlara geçmiştir.²⁵² Bu rakamlar Kırgızistan coğrafyasına ait olmayıp, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin savaştaki toplam bilançosudur. Kırgızistan coğrafyası savaşın cereyan ettiği bölgeden uzak olduğu için Alman işgali görmemiştir.

3.5. II. Dünya Savaşı’nın Sosyal ve Kültürel Etkileri

II. Dünya Savaşı’nın Almanya ile Sovyetler Birliği arasında cereyan etmesi ile birlikte; Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti savaşın taraflarından sayılmıştır. Top yekûn olarak girilen savaşta Kırgızlar adına savaşa iştirak ettirilen kesimlerden biriside aydınlardır. Kırgız aydınları SSCB’nin diğer bölgelerinden gelen halklarla birlikte savaştırılmışlardır. Cephede savaşanlar arasında, mühendisler, öğretmenler, mimarlar, gazeteciler, yazarlar, şarkıcılar, doktorlar, hemşireler ziraat teknisyenleri gibi yetişmiş insanlar bulunmaktadır.

Kırgızistan adına savaşa götürülen kalifiye insanların yokluğunda önemli görevler üstlenen makamlarda boşluklar yaşanmıştır. Kırgız aydınlardan boşalan önemli görevlere atamalar yapılarak, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserliği (KSSCHK) tarafından Sovyet bilim komitesinde çalışan bilim adamlarına savunma ve ekonomi alanında çalışmalar yapmaları için görevler verilmiştir. SSCB’nin diğer bölgelerinden gelen bilim adamlarının varlığı ile birlikte çalışmalar genişletilmiş, Kırgızistan coğrafyasının yer altı kaynakları ve diğer

²⁵² Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 149-150.

yenilenebilen enerji kaynaklarının sömürülmesi için çalışmalar yapılmıştır. 1941-1944 yılları arasında 321 jeoloji gezisi düzenlenerek tespit edilen enerji ve yer altı kaynaklarının kullanımına başlanmıştır. Tıp alanında çalışma yapan bilim adamları bu çalışmalarını devam ettirirken, hayvancılık ve tarım sektörünün geliştirilmesine ilişkin bilimsel eserler yayımlanmıştır. 1941 yılında 5 enstitü ve 235 araştırma görevlisinden oluşan SSCB Bilimler Akademisi'nin biyoloji bölümü Bişkek'e taşınarak buradaki yerli bilim adamlarıyla çalışmalar gerçekleştirmiştir.²⁵³ Hayata geçirilen uygulamalar bunlarla sınırlı kalmamıştır. 5 Ocak 1943'te SSCB Halk Komiserler Kurulunun kararı ile SSCB Bilimler Akademisinin Kırgızistan şubesi açılmıştır. Kırgız SSC Halk Komiserleri Kuruluna bağlı Sovyet Bilim Komitesi kaldırılmıştır. Yeni Akademinin bilim adamları tarım, madencilik, hayvancılık ve tıp alanında çalışmalar yürüterek, 2.000.000 hektarlık dağlık alanda sömürü için yeni ürünler keşfetmek amacıyla araştırma yapmışlardır.²⁵⁴ 1944 yılında ilk Kırgızca-Rusça sözlük K. Yudahin'in editörlüğünde SSCBBA'nın Kırgızistan şubesine bağlı Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından Moskova'da basılmıştır.²⁵⁵ Görüldüğü üzere kültürel hayat olabildiğince Sovyet tesirinin etkisi altına alınmak istenmiştir.

Kırgızlar Sovyet rejimi altında da olsa bilim, kültür ve sanat alanlarında kendi değerlerini yaşamaya çalışmışlardır. Kırgızistan'ın siyasi, sosyal ve kültürel hayatında Sovyet sisteminin güçlenmesi ile birlikte ekonomik hayatta da bir dizi gelişmeler ve reformlar yaşanmıştır. SSCB yönetimi nitelikli kadroların ve işçilerin yetişmesi için gerekli adımları atmaktan geri durmamıştır. Yüksek eğitim kurumu statüsünde bu ve buna benzer gelişmeler yaşanırken, ortaokul ve lise dengi okullarda eğitim gören öğrencilerde öğretmenleri ile birlikte savaşa katılmak zorunda kalmışlardır. Yaz tatillerinde 45 bin öğrenci çeşitli zanaat kollarında, 60 bin öğrenci tarla ve çiftliklerde çalıştırılarak savaş ekonomisine önemli katkı sağlamışlardır. Yine 6 bin öğretmen savaşa cephede ve cephe gerisinde zorunlu olarak katılım sağlamıştır.²⁵⁶ Yaşanan gelişmeleri köy ve kasabalarda yaşayan öğrenciler ve öğretmenler, gazeteler ve dergiler vasıtası ile öğrenebilmişlerdir.

Eğitim kurumlarının en alt kısmından başlayan seferberlik eğitim öğretim sisteminin en üst tabakasına kadar herkesi kapsamıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında

²⁵³Altımişova, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 171.

²⁵⁴Altımişova, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 171-172.

²⁵⁵Altımişova, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 171-172.

²⁵⁶Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 103.

Kırgızistan'da eğitim almak oldukça zorlaşmıştır. Savaş nedeni ile öğretmen ve öğrencilerin sayısı azalmıştır. 1940-1941 eğitim öğretim yılında ortaokulların sayısı 1.645'ten 1.459'a düşerken, 1942-1943 eğitim öğretim yılında öğrenim gören öğrencilerin sayısı 325.102'den 252.036'ya gerilemiştir. 1941 yılının sonlarından itibaren üst sınıf lise öğrencilerine askeri dersler vermeye başlanmıştır. 1943 yılından itibaren son sınıf öğrencileri için Oş, Kızılkaya, Sülüktü gibi yerleşim yerlerinde gece okulları açılmıştır. 1944 yılından itibaren bu tip okullar köylerde de faaliyete geçirilirken, 1945 yılında Kırgızistan'da 87 gece okulunda 4.300 öğrenci eğitim görmüştür.²⁵⁷ Sovyet idaresi planlı olarak uygulamakta olduğu Sovyet propagandalarının meyvesini her açıdan sıkıntılı olan süreçte fazlasıyla toplamıştır.

Sovyet sisteminin eğitim kademesinde uygulayıcı konumunda bulunan öğretmenler hedefe ulaşmada önemli bir görev üstlenmiştir. Kırgızistan'da vücuda getirilen yüksek eğitim kurumları; Pedagoji Fakültesi, Ekonomi Fakültesi, Tıp Fakültesi başta olmak üzere diğer yüksek öğretim fakülteleri gerek cephede gerekse cephe gerisinde Kızıl Ordu Birlikleri'ne ciddi katkılar sağlamışlardır. Tıp Fakültesi öğrencileri ülke çapında faaliyet gösteren hastaneler ve sağlık kurumlarında çalıştırılmışlardır.²⁵⁸ Yine ekonomi fakültesi öğrencileri ise Kolektif çiftlikler, Devlet çiftlikleri ve MTS kuruluşlarında çalıştırılmışlardır.

1941-1945 yılları arasında Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Pedagoji Enstitüleri'nde 2058 öğrenci öğretim görmüştür. Bu öğrencilerden 213'ü Kırgız'dır. Yine bu yıllarda 1840 öğretmen görev yaparken öğretmenlerden 343'ü Kırgız'dır. Yukarıdaki rakamlar temel alındığı zaman Rus ve Kırgız öğrencilerin oranında ciddi farklar vardır. Bu okullardan mezun olan öğrenciler ve öğretmenlere Kırgız Komünist Partisi ve Komsomol Örgütleri'nin oluşturduğu gönüllü organizasyonları adı altında zorunlu öğretmenlik yaptırılmıştır. Ulaşımın zor olduğu en küçük idari birimlerde dahi eğitim öğretime devam edilmiş ve bu sayede bilimsellik devam ettirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak açılan kurslarda eğitim gören 2.585 kişi öğretmen olarak mezun olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında tüm Kırgızistan'daki öğretmenlerin sayısı 8.408 dir. Öğretmenlerin arasında Kırgızların sayısı ise 960'dır. Savaş yıllarında 10'ncu sınıfı bitiren öğrenci sayısı ise 54.983'dür. 10 sınıf öğrencileri arasında Kırgız öğrencilerin sayısı 21.873'dür. 1944-1945

²⁵⁷ *İstoriya Kirgizskoy SSR*, Cilt IV, Kırgızistan Yayınevi, 1990, s. 169-170.

²⁵⁸ Kazanskiy, *Kirgizkiy Narod...*, s. 105.

yılında yedinci sınıf öğrencileri arasında en yüksek derece ile 35 kişi okulunu bitirerek altın ve gümüş madalya ile ödüllendirilmiştir.²⁵⁹

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti savaş yıllarında Kırgızistan SSC Kültür Akademisi Başkanı Ahunbaev önderliğinde sağlık alanında hatırı sayılır bir gelişme kaydetmiştir. Ahunbaev Kırgızistan SSC sinin yetiştirmiş olduğu en önemli doktorlardan biridir. Bugün Kırgızistan Cumhuriyeti'nin başkenti Bişkek şehrinde bir caddeye ve birçok noktaya ismi verilmiştir. Bu çalışmalarda Ahunbaev ile birlikte Hirurt Nigmatulinin, Profesör Volskiy Dudinov ve Doçent Uderman gibi önemli isimler bulunmuşlardır.²⁶⁰ Yukarıda ismini zikrettiğimiz ünlü cerrahların dışında ismini sayamadığımız çok sayıda doktor bu etkinliklerde görevler üstlenmiştir.

Ünlü cerrah Ahunbaev ve ekibi oluşturmuş olduğu acil yardım ekipleri sayesinde birçok yaralı askere ilk müdahalede bulunmuş ve oldukça başarılı olmuşlardır. Doktor ve hemşirelerden oluşan paraşütlü sağlık ekipleri ulaşımın olanaksız olduğu noktalara sağlık hizmeti götürmüşlerdir.²⁶¹ Çok sayıda doktor ve hemşire cepheye savaşın ilk yıllarından itibaren sistemli olarak gönderilmiştir. Bu hemşirelerin arasında meşhur General Panfilov'un kızı Valya Panfilov gönüllü adı altında savaşa katılarak Rus şovenizmi yapmıştır. Olağan durumlarda doktor ve hemşireler MTS ve Kolektif çiftliklerde çalışan insanlara yardım görevini de yerine getirmişlerdir.

KSSC Yüksek Konseyi tarafından, 27 Kasım 1944 yılında Kırgız Bilimler Akademisi profesörleri, M. E. Volskiy, ünlü Terapist Cerrah O.A. Dudinov, Göz Hastalıkları Uzmanı A. L.Burudniy ve Kulak Burun Boğaz Hastalıkları Uzmanı H.Ş. Enikoyev'e Onursal fahri doktora unvanı verilmiştir.²⁶² Yaşanan gelişmeler ile birlikte KSSC'nde bilimsel gelişmeler devam ettirilmeye çalışılmıştır.

Savaş yıllarında SSCB'nin işgal altında veya işgal tehlikesi altında olan bölgelerinden hastaneler Kırgızistan'a tahliye edilmiştir. Sevk edilen hastanelerin yanında 25 yeni askeri hastane açılarak bununla birlikte şehir veköylerde hastane, poliklinik, sağlık ve doğum merkezleri açılmıştır. İhtiyaçlar gereği doktorların ve hemşirelerin sayısını artırmak için kurslar faaliyete geçirilmiştir. 1943 yılında 609 kadın kurslarda eğitim görmüş hemşire ve sağlık teknisyeni olarak görev

²⁵⁹ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 88-89.

²⁶⁰ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s.105.

²⁶¹ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s.105.

²⁶² Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s.105.

yapmışlardır.²⁶³ Salgın hastalıklarla mücadele etmek için 1942’de şehir ve ilçelerde özel komisyonlar kurularak salgınlara karşı çareler aranmıştır. Sağlık alanında atılan adımlar SSCB adına olumlu meyveler vermiştir. Bunun ispatı ise 1 Kasım 1941’den 1 Temmuz 1944’ e kadar Kırgızistan’daki hastanelerde 37,298 asker tedavi görmüştür. Bunlardan 14,124’ü ameliyat edilmiş, iyileşen askerlerden % 48 i cepheye tekrar geri dönebilmiştir.²⁶⁴ Kırgızistan halkı büyük mücadelede elinden gelen tüm imkânları seferber ettirmekle kalmayıp, kendilerini geliştirmeleri için hizmet içi kurslara katılmak zorunda bırakılmışlardır. Ülke sınırları içerisinde bu gelişmeler yaşanırken göz ardı edilmemesi gereken bir konu daha vardır. Aslında Kırgızistan’da o dönem için yeterli sayıda sağlık görevlisi ve yetişmiş insan varlığı mevcuttur. Ancak yaşanan savaş nedeniyle bilgi ve pratik olarak hazır halde bulunan doktor ve hemşireler görevlerini bizzat savaş alanlarında ifa ettikleri için sağlık personeli açığı gündeme gelmiştir. Yukarıda bahsedilen çalışmalar neticesinde gerekli yetişmiş insan varlığı ihtiyacı karşılanmıştır.

SSCB Bilimler Akademisi, Biyoloji Bölümü Başkanı Aleksey Nikolaevich halk ve devlet ekonomisine çabuk ve pratik yardımlar sağlamak için çalışmalar gerçekleştirmiştir. Yapılan çalışmaların hepsi anlık ihtiyaçlara cevap verebilmek ve günü kurtarmak için yapılan girişimlerdir. Bu bağlamda Mikrobiyoloji Enstitüsü akademisyenlerinden B.L. İsaçenko önderliğinde ve Halk Komiserliğinin desteğiyle bakteriler üzerinde geniş çalışmalar yapılarak gübre üretimine geçilmiştir. Kısa zaman dilimi içerisinde seri üretime geçilirken, üretilen gübreler Sovhoz ve Kolhozlara dağıtılmıştır. Yine enstitü akademisyenlerinden A. H. Baham yeni yöntemler geliştirerek şeker pancarı ve havuç konservelelerinden yeni bir karışımla A ve C vitamini elde edebilmiştir. Kırgızistan ve Kazakistan olmak üzere iki ülke sınırları içerisinde yürütmüş olduğu çalışmalar neticesinde muvaffak olmayı başarmıştır.²⁶⁵ Bol miktarda A ve C vitamini depolayan bu karışımlar kızıl ordu birliklerine ulaştırılmıştır. Sovyet idareciler ve bilim adamları tarafından gerçekleştirilen projeler kendi siyasi çıkarları için kullanılmıştır. Fakat tüm yapılan çalışmalar Bolşevik yazarlar tarafından Kırgızistan’ın gelişimi için yapılmış gösterilmektedir. Aslında Kırgızlar burada tamamen mağdur edilmiştir.

²⁶³ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 51.

²⁶⁴ *İstoria Kırgızskoy SSR...*, s. 172.

²⁶⁵ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 105.

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde bilimsel çalışmalar bu şekilde gelişim ve eğilim gösterirken görsel sanatlarda ve edebiyat alanında da savaş tüm yönleri ile etkisini göstermiştir. II. Dünya savaşına Kırgızistan'dan şair, yazar ve görsel sanatçılar katılım göstermek zorunda bırakılmıştır. Savaş yıllarında cephede savaşan aydınların tecrübeleri ve hatıraları savaş sonrası dönemde II. Dünya Savaşı'nın çokça işlenmesine ve önemli eserler ortaya konmasına vesile olmuştur. Savaş dönemi Kırgız edebiyatında Kırgız aydınlarının ortaya koymuş oldukları eserlerde genellikle vatan sevgisi, kardeşlik, kahramanlık ve barış konularını işletilerek halk yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Kızıl Ordu Birlikleri'nin isteklerini yüksek tutmak için Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sanatçılarından oluşan Yedi Cephe Konser Grubu oluşturulmuştur. Bu müzik grubu 1942-1944 yılları arasında savaşın gerçekleştiği farklı cephelerde 2.500 konser düzenlenmiştir. Abdilas Maldıbaev, Sayra Kiyizbaeva, Aşirbek Botaliev, Anvar Kuttubaeva, Musa Baetov ve Atay Oganbaev gibi meşhur Kırgız sanatçılar konserlerle hünerlerini sergilemiştir. Aynı şekilde Kırgız Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu savaş yıllarında askerlere yönelik 750 konser ve gösteri düzenlemiştir.²⁶⁶ Savaş görsel sanatlarda olduğu gibi Kırgız edebiyatında'da yerini almıştır. Kırgız şair ve yazarların birçoğu cephede savaşa iştirak ederek yaşadıkları tecrübeleri çok kıymetli eserlere dönüştürmüşlerdir.

Cephede savaşa katılan yazar ve şairler arasında dönemin önemli, isimleri yer almaktadır. T. Ümotaliev, R. Şükürbekov, N. Çekmenev, Y. Şivaza, U. Abdülkaimov, T. Şamşiev ve birçok yazar katılmıştır. Katılmak zorunda oldukları savaşta M. Elebaev, C. Turusbekov, C. Aşubaev, K. Esenkocaev, C. Camgırçiev gibi isimlerde hayatını kaybetmiştir.²⁶⁷ Vatanın kutsallığını ve vatan savunmasını yazılarında ve şiirlerinde ana tema olarak işleyen bu edebiyatçıların arasında M. Elebaev'in "*Büyük Marş*", K. Malikov'un "*Kana Kan*", C. Bökanbaev'in "*Hücum*" ve T. Ümotaliev'in "*Zafer Şiirleri*" adlı şiir kitapları çıkmıştır.²⁶⁸ Yaşamış oldukları trajedi ve acının bir hatırası olarak kaleme alınan kıymetli şiirler gibi kahraman Kırgız aydınlarının hatıraları korunarak bugüne kadar ulaşmıştır. Yukarıda ismi zikredilen tüm yazarların adının verilmiş olduğu Kırgızistan coğrafyası'nda birçok nokta bulunmaktadır.

²⁶⁶ Altıışova, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 173.

²⁶⁷ *İstoriya Kırgızskoy...*, s. 166.

²⁶⁸ Altıışova, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 173.

Kırgız Edebiyatının sembol ismi şüphesiz Cengiz Aytmatov dur. İlk basılı eserini 1952 yılında yazan Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov, 1928 yılında Kırgızistan'ın Talas iline bağlı Şeker Köyü'nde doğmuştur. Aytmatov ilkokul ve ortaokulu Talas'ta başarıyla tamamladıktan sonra, Kazakistan'daki Cambıl Veteriner Teknik Yüksekokulundan ve devamında Kırgızistan Tarım Enstitüsünden mezun olmuştur. 1953 yılında veterinerlik diplomasıyla iş hayatına atılmış ve iş hayatı ona kendi memleketini ve insanlarını yakından tanıma fırsatı vermiştir. Bu yaşadığı tecrübeler Aytmatov'un daha sonra meydana getireceği eserlerini etkilemiştir.²⁶⁹ Gençlik yılları savaş dönemine denk gelen Aytmatov ile 1950'li yılların başlarından itibaren Kırgız edebiyatı yükselişe geçmiştir. Savaş yıllarını konu alan, *Cemile*, *İlk Turnalar*, *Yüz Yüze* ve *Toprak ana* adlı eserleri Aytmatov'a dünya çapında şöhret kazandırmıştır. Aytmatov'un eserleri sadece Sovyetler Birliği'nde değil dünyanın birçok ülkesinde büyük ilgi görmüştür. Kırgız halkının yaşadığı toplumsal buhran ve acıların yanı sıra Kırgız kültürü ve doğal köy yaşıntısı da Aytmatov'un kalemıyla dünyaya aktarılmıştır.

Savaş yıllarının edebiyat alanında öne çıkan diğer bir ismi Alikul Osmanov'dur. Alikul Osmanov 1915 yılında Kaptal Arık köyünde dünyaya gelmiş, 1950 yılında ise vefat etmiştir. Bugün Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bulunan kütüphaneye ismi verilen yazar, *Benim anam*, *Mayıs Gecesi*, *Mahabat*, *Ölüp Dirilenler* ve *Cenişbek* adlı şiirler kaleme almıştır. Yine C. Turusbekov *Eşkıyanın Trajedisi*, C. Bökanbaev *Ecel ile Namus*, A. Tokambaev *28 Kahraman* ve T. Ümotaliev *Kubat adlı savaşı anlatan* şiirler bırakmışlardır.²⁷⁰ Şiir doğası gereği daha coşkulu okunabilen aynı zamanda milli birliğin sağlanmasında nesre göre daha etkili edebi alandır. Meseleden yola çıkacak olursak yukarıda bahsi geçen Kırgız edebiyatının ünlü edebiyatçıları bu durumu göz ardı etmeyerek önemli eserler kaleme almış olup, şiirlerde ana tema olarak vatan sevgisi sıkça işlenmiştir. Yine şiir alanında önemli edebi eserler bırakılmasının yanında şüphesiz nesir eserlerde Kırgız edebiyatçıları tarafından fazlaca kaleme alınmıştır.

Nesir olarak kaleme alınan bu yazılar daha çok II. Dünya Savaşı'nda kahramanlık gösteren Kırgız askerlerin hayatlarını konu edinmiştir. Bu eserlerden

²⁶⁹ Baktıgöl Kulamshayeva, "Aytmatovun eserlerinde Savaşın İzleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Summer I 2015, s. 310-310

²⁷⁰ Altınışova, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 173. Ayrıca Bkz; K. Artıkbaev, *XX. Kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi*, Taş Yayınevi, Bişkek, 2004, s. 134-177.

bazıları ise A. Tokambaev'in *Aşırbay*, C. Bökönbaev'in *Düyşönkul*, K. Cantöşev'in *Çolpanbay* adlı edebi eserleridir. Savaş yıllarında şiir ve nesrin yanında görsel sanatlarda da gelişmeler yaşanmıştır. Bu alanda ise drama türü gelişme göstermiş ve önemli eserler ortaya konmuştur. Bu alanda A. Tokambayev'in *Orman sahipleri*, T. Sıdıkbekov'un *Cepheden*, A. Osmanov'un *Ak Möör* piyesleri ile birlikte A. Kuttubayev'in *Canıl*, T. Sıdıkbekov ile K. Rahmatullin'in *Manas ile Almanbet* piyesleri tiyatro repertuarında yerini almıştır.²⁷¹ Her alanda olduğu gibi bu konuda da Kırgız aydınları Sovyet sansüründen kurtulamamıştır.

Ana teması Kırgızistan sevgisi olan edebi eserlerin çokça yazılıp çizilmesi ve halk tarafından büyük ilgi görmesi Sovyet idarecilerini oldukça rahatsız etmiştir. Artık bilindiği üzere Sovyet yönetimi tüm çalışmalarını Türkistan milli birliğini parçalamak üzere planlamıştır. Bu uygulamalarında şiddet ve baskı yöntemini elden bırakmayarak dikta yönetimini kendi çıkarları doğrultusunda başarılı bir şekilde hayata geçirmişlerdir. İşte bu nedenden dolayı Bolşevikler kahramanlık konularını işleyen eserlere ve müelliflerine sansür uygulamaktan geri durmamıştır. SSCB yöneticileri tarafından sıkça dile getirilen ve büyük savaş zamanında halkı bir arada tutmak ve aidiyet duygusunu kuvvetlendirmek için söylenen kardeşlik söylemlerinin sözde kaldığının ispatı ise bu tür uygulamalardır.

Kırgızistan Komsomol ve Gençlik örgütlenmeleri savaş yılları boyunca SSCB yönetimi adına önemli görevler icra etmişlerdir. Komsomol örgütlerinin baskısıyla organizasyonlar düzenlenerek, buradan elde edilen gelirler yardım fonlarına aktarılmıştır. Komsomol örgütlerinin güdümünde Kırgız gençleri Frunze bölgesinde 1943 yılı boyunca 1500 konser düzenlemiştir. Konserlerin düzenlenebilmesi için gerekli olan maddi kaynak ise Kolhoz ve Sovhozlar başta olmak üzere tüm ekonomik teşebbüslerden zorunlu olarak karşılanmıştır. Konserlerin yanı sıra gençler tarafından ülke genelinde organize edilen 500 tiyatro oyunu sergilenmiş ve 178 gece partisi organizasyonu düzenlenerek elde edilen gelir yardım fonuna aktarılmıştır. Sadece Frunze şehrinde düzenlenen 95 gece partisi için 50.000 ruble hâsılat toplanmıştır.²⁷² Organizasyonlarda ortaokul öğrencileri ön plana çıkartılmıştır. Komsomol örgütleri bu kadarı ile yetinmeyerek gençleri; ağabeylerinin, annelerinin ve babalarının yerine ülke genelindeki fabrika, çiftlik ve

²⁷¹ Altımyşova, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 173.

²⁷² Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 85.

atölyelerde çalıştırmışlardır. Kırgız gençliği SSCB baskı yönetimi altında değişen dünya düzenini yakından takip ederek, gazetecilik ve gazete yayımlama konusunda oldukça başarılı olmuşlardır.

Gazeteler o günün şartları için en etkili ulaşım araçlarındandır. Kırgız hükümeti tarafından Moskova'dan iletilen karar ve emirler basın yayın organları aracılığı ile halka ulaştırılmıştır. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde çok sesliliği önlemek adına gençler tarafından çıkarılan Komsomolets Kırgızı, Leninçil çaş, Kırgızistan Pioneri gibi gazeteler kapatılmıştır. Gençler gazetelerin kapatılması ile faaliyetlerini Komünist partinin merkez gazetelerinde devam etmişlerdir. Merkez gazeteler olarak Kızıl Kırgızistan ve Sovyet Kırgızistan Gazeteleri kullanılmıştır.²⁷³ Gazeteler savaş sürecinde cepheden gelen ve cepheye gönderilen mektupların yayımlanmasında, savaşın genel gidişatı hakkında halkı bilgilendirmede, gerekli ilan ve duyuruların yapılmasında ve etkili propagandalar yapılmak amacıyla merkezi gazeteler olarak kullanılmıştır.

²⁷³ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 77.

SONUÇ

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Kırgızistan coğrafyası'nda gücünü pekiştiren Ruslar bölgeyi her anlamda kısaç içine almış Kırgızları ötekileştirerek kendi içerisinde eritmeye çalışmışlardır. Tarihi kökenleri itibariyle zengin mirasa sahip olan Kırgız halkı bu duruma elinden geldiğince karşı durmuştur. Bolşevikler Kırgızistan'da idareyi ele aldıktan sonra önce Manapları sonra da aydınları hedef alarak kendisine muhalif olabilecek kesimlerden kurtulmuştur.

II. Dünya savaşında Almanya'nın Sovyet topraklarını işgale başlamasıyla beraber Kırgızlar için savaş fiili olarak başlamıştır. Kremlin yöneticileri tarafından bildirilen emirler Kırgız Komünist Partisi ve Komsomol Örgütleri aracılığı ile uygulamaya konulmuştur. Bu tebliğ edilen kararlar çerçevesinde Kırgız erkeklerinin tamamına yakını askere alınmıştır. Cephede en önde savaşa gönderilen Kırgızlar hayatlarını kaybederken SSCB zaman kazanmıştır. Hayatını kaybeden Kırgız askerleri hiç uğruna ölürken hayatta kalanlar ise vatana ihanet gibi suçlamaların muhatabı olarak sürgüne gönderilmiş veya öldürülmüşlerdir.

Kırgız halkı savaş yıllarında SSCB idaresi tarafından ekonomik hayatın her alanında iş gücü sömürsüne maruz bırakılmıştır. Savaşın lojistik desteğini sağlamak ve gerekli iş gücünü temin etmek için Bolşevikler; ihtiyar, kadın, çocuk demeksizin insanları en ağır işlerde çalıştırmaktan geri durmamıştır. Kırgızların aynı ve nakdi değer taşıyan mallarının hepsi kamulaştırılarak açlık ve sefalet içerisinde bırakılmışlardır. O dönem için özgür basın yayın organlarının olmayışı yaşanan sıkıntıların dile getirilmesinin önüne geçmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın zulüm gören kesimi genellikle Yahudiler olarak gösterilmektedir. Gerek Naziler gerekse Sovyetler tarafından kıyıma tabi tutulan Türkistan Türklerinin yaşadıkları savaşın karanlıkta kalan yüzü olmuştur. Ayrıca Kırgızların yaşamış oldukları trajedi savaşın bitmesiyle sona ermeyerek, savaş sonrası yıllar daha acı ve zulümlere sahne olmuştur. Memleketlerine dönen Kırgızlara Sovyetler tarafından vatan haini yaftası vurulmuştur. Ailelerinden uzak bölgelere (ağırlıklı olarak Sibiry) sürülen Kırgızlar elem dolu bir yaşam sürmek zorunda bırakılmıştır. Günümüzde bazı milletlerin yaşanmamış olayları gerçekmiş gibi göstererek, dünyanın en mazlum milletlerinden birisi olan Türkleri zalimlikle (soykırımcı) anmak istemeleri manidardır. Bu girişimlerin kabul görmesinde kendi tarihimize ilgisizliğimiz önemli yer tutmaktadır. Naziler esir kamplarında

Türkistanlıları katledilmiştir. Yine Stalin tarafından orduya alınan Türklerin durumu ve cepheye sürülmelerine ayrıntılı olarak bakıldığında savaş sonrası maruz bırakıldıkları durumlar örtülü bir soykırım olduğunu anlatmaktadır.

SSCB tarafından savaş yıllarında cephedeki Kırgız askerler kadar cephe gerisinde de Kırgız halkı baskıya maruz bırakılmıştır. Sovyet idaresinin ilk yıllarından itibaren Kırgızistan'da fazlalık olarak görülen yerli halk ağır işlerde çalıştırılmışlardır. Çalışmanın daha anlamlı olabilmesi için mesele önem arz etmektedir. Birincisi endüstriyel yatırımlar Kırgızlar için oluşturulmuş gösterilmekte, ikinci mesele ise bu fabrikalarda çalışan halk kendi çıkarları için çalışmış ifadesi Sovyet kaynaklarında sıkça dile getirilmektedir. Bu iddiaların doğruluk payı nedir.? Sovyet idareciler kurmuş oldukları sömürü düzenini kendi lehine kullanmak, yetişen nesilleri ideoloji içerisinde tutmak için bu yolu tercih etmişlerdir. Eğitim öğretim sistemine yapmış oldukları harcamaları ve inşa etmiş oldukları binaları kendi çıkarları için kullanan Bolşevikler, Kırgızların gelişimi için yapılan çalışmalar olarak gösterme gayreti içerisinde olmuşlardır.

II. Dünya Savaşı'nın Kırgız edebiyatına nasıl bir etkisi olmuştur? Cephe savaşlarına katılan yazarlar daha çok lirik şiirler kaleme alırken cephe gerisinde kalan aydınların kaleme aldıkları yazılar hüznü ve çekilen çileleri anlatmaktadır. SSCB yönetiminin iddialarına göre yekvücut olan Sovyet halkı neden aynı zaman diliminde farklı duygular içerisindeydi. Sovyet taraftarlarının ileri sürmüş olduğu tezlerin doğruluğunun ispatı için bu konuların aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşturulan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde (BMGK) ²⁷⁴savaşın galip tarafı olarak yer alan SSCB ve ona bağlı cumhuriyet olan Kırgızistan, harbin galiplerinden biri olarak bağımsızlık sonrası hakkını elde edememiştir.

²⁷⁴ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 5 daimi ve 10 geçici üyeden oluşmaktadır. Daimi üyeler ABD, Rusya, Çin, Fransa ve İngiltere'dir.

KAYNAKÇA

Abazov, Rafis, “Sovyet Sisteminde Kırgızistan; Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara, 2002, ss. 528-537.

Ahmedov A. A, Filipoviç, N.P, *Ani Panfilovtsi*, Frunze, 1968.

Akayev, Askar, “Geçmişte Bugün ve Gelecekte Kırgızistan”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara, 2002, ss.451-453.

Aladağ, İtir, “SSCB Sonrası Antlaşmalarda Halefiyet Sorunu”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19, 2008, s. 144-145.

Altıncısova, Zuhra, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kırgızistan”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, İstanbul, 2016, ss.161-174.

Antalogiya 1941-1945 Gavaryat Pagibşe Geroy, Moskova, 1990.

Artıkbaev, K, *XX. Kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi*, Taş Yayınevi, Bişkek 2004.

Asanbayev, U. A, *.Soveti Kirgizi v Borbe za Stroitelstva Sostsalizma 1929-1932*, Frunze, 1986.

Asankanov, A.A, Osmanov, D. J, *İstoriya Kırgızistana*, Bişkek, 2002.

Dva Goda Ateçestvennoy Voyni Sovetskava Sayuza. (1943). Frunze.

Baktıgulov, A.C, *Sosialistiçeskoe Priabrızavanie Kırgızkavo Ayla*, Frunze, 1978.

Baktıgulov, D.J, *İz İstorii Prihoda Kırgızkavo Krestiantstva k Osedlosti i Sosyalistiçeskim Spasobam Hozyaistvovoniya*, Frunze, 1971.

Canturov, S. B, *Grajdanskaya Voyna v Kırgızskoy SSR*, Frunze, 1963.

Dıkanbayeva, Mayramgül, “ Hatıralar Işığında Cengiz Aytmatov ve Eserleri”, *Uluslar arası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, 2015, ss. 174.

Dva Goda Ateçestvennoy Voyni Sovetskava Sayuza, Frunze, 1943.

Çorotekin, Tıncıtbek, “Kırgızistan Cumhuriyeti” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara, 2002, ss. 454-484.

Erşahin, Seyfettin, “Türkistan’ın Verilen Bağımsızlıktan Alınan Bağımsızlığa Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, IV, Sayı 1, Ankara, 2003, ss. 316-317.

- Ercilasun, Konuralp, Türk Dünyası Başkentleri “Bışkek”, Ankara, 2014, ss, 333-391.
- Formiravnie i Razviti Kirgizskoy Sitialistiçeskoy Natsii*, Frunze, 1957.
- Geyer, Michael, Fitzpatrick, Sheila, *Beyond Totalitarianism “ Stalinism and Nazism Compared”* Chicago, 2009.
- Geroy Savetskava Sayuza Gvardin General Mayor İvan Vasileviç Panfilov*, Frunze, 1942.
- Güngör, Ebubekir, *Türkistan’da Fikir Akımları*, İstanbul, 2011.
- Güngör, Ebubekir, *Bozkır’da Bir Ceditçi*, İstanbul, 2013.
- Güngör, Ebubekir, *Repressiya Kirgizistan’da Siyasi Baskı Sürgün ve Yokediliş(1917-1938)*, Ankara, 2018.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 2004.
- Humbert, M, David, “Victor Sururov and Operation Barbossa”, *Journal Of Slavic Military Studies*, 2005, ss. 71-71.
- İstoriya Kirgizskoy SSR*, Cilt II, Frunze, 1986.
- İstoria Kirgizskoy SSR*, Cilt III, Frunze, 1986.
- İstoriya Kirgizskoy SSR*, Frunze, 1968.
- İstoria Kirgizskoy SSR*, Cilt IV, Bışkek, 1990.
- İstoria Sovetskava Raboçivo Klasa Kirgizistana*, Frunze, 1966.
- İstoriya Natsialno Gasuderistvennova Stroitelstva v SSSR*, Moskova, 1968.
- İstoriya Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Moskova, 1961
- İstoriya Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Sayuza 1941-1945 V Şesti Tomah*, Moskova, 1961.
- Jivotovskaya, N, P, *Jenşini Kirgizi Patriotki Svoey Radini*, Frunze, 1968.
- Kalinin, M. İ, *Voyna Ateçestvennaya i Voyna Totalnaya*, Frunze, 1943.
- Kara, Abdulvahap, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Bir Yazar Cengiz Dağcı*, İstanbul, 2012.
- Karimbayev, Suyunali, *Sovetskiy Kirgizistan v Velikoy ateçestvennoy Voyne 1941-1945*, Frunze, 1980.

- Karimbayev, Suyunali, *Vsenarodniy Padvig*, Frunze, 1970.
- Karimbayev, Suyunali, *Patriotizm Trudyaşıhsya Kırgızı V Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Frunze, 1954.
- Karimbayev, Suyunali, *Sovetskiy Kırgızistan Velikoy Ateçestvennoy Voyni 1941-1945*, Frunze, 1985.
- Kazanskiy, L, *Kırgızkiy Narod v Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Frunze, 1954.
- Kırgız Respublikasının Tarihi*, Bişkek, 2000.
- Koldys, Gregory, “Kırgızların Siyasal-Tarihsel Bir İncelemesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara, 2002. ss. 518-527.
- Krivitski, A, *Padmoskovniy Karaul*. Moskova, 1970.
- Kriçevskiy, M. Morozov, O, *Geroy Sovetskava Sayuza Gvardi, General- Mayor İvan Vasileviç Panfilov*, Frunze, 1948.
- Kulamışyeva, Baktıgöl, “Aytmatovun eserlerinde Savaşın İzleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2015, ss. 310-310.
- Malkin, V, *Grudyu Zaslonivişe Moskva*, Alma-ata, 1971.
- Mladbayev, D. J, *Ukreplenie i Razviti Sovetskoi Vlasti v Kırgızii Za 50 Let*. Frunze. 1957.
- Monteil, V, *Sovyet Müslümanları*, Mete Cendereli(Çev.), İstanbul, 1992.
- Mulikov, İ. P, Kanimetov, A. K, *Ordenonosniy Kırgızistan* ,Frunze. 1957.
- Nişuk, N.P, *Podvig Atsovprimer Snovyami*, Frunze, 1984.
- Nişuk, N.P, *Dorogoy Besmertiya*, Frunze, 1988.
- Nurmatova, Sofia, *Eta Naşa S Taboyu Pabeda 1941-1945*, Bişkek, 2008.
- Osmanov, D. J, *İstoriya Kırgızistana*, Bişkek, 2004.
- Orozaliyev, K, *Kırgızskoy SSR 40 Let*, Frunze, 1966.
- Ölçekçi, Tamara, “Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Yeri”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı,67,2013, ss.113-115.
- Radloff, Wilhelm, *Türkler*, A.Temir, T. Andaç, N. Uğurlu, (Çev.) İstanbul, 2008.

- Saginbayev, O, *Drujba Zakalennaya B Boyah Za Radinu*, Frunze, 1965.
- Samsanov, V.D, *Sovetskoe Krestyanstvo Kirgizii V Godi Velikoy Ateçestvennoy Voyni*, Frunze, 1969.
- Sannikov, V, Semenov, V, *Giroy Savetskaya Sayuza Kirgizstantsi*. Frunze, 1963.
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara, 1996.
- Skotnikov, Y, Belov, K, *Pamestam Velikoy Bitvi Pod Moskvoy*, Moskova, 1966.
- Sultanaliyev, Banay, *Kirgizstantsi v Velikoy Ateçestvennoy Voyne*, Frunze, 1977.
- Suyunaliyev, S, *Nemerknusaya Slava*, Kirgizistan, 1967.
- Soktoev, İ, *Formirovanie i Razviti Sovetskoy İntelligentsi Kirgizistana*, Frunze, 1981.
- Şamşiyev, T, *Sbornik Vaspominaniy*, Frunze, 1962.
- Tabişaliyev, S, *Zaşıtsu Radinu*, Frunze, 1960.
- Tatibekova, J.S,“ Jenşini Savetskaya Kirgizistana Aktivnie Stroiteli Komünizma”, *Trudyaşiesya Kirgizi v Barbe Za Straitelstvo Sosializma i Komünizma*, Frunze, 1966.
- Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar* (Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri), Ankara, 1999.
- Zinçenko, O.B, *Leninskiy Kominitiçeskiy Sayuz Maladeyşi Kirgizi*, Frunze, 1975.

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

- Sovetskiy Kirgizistan v Dökümentah 1917-1967, Frunze, 1983.
- Sbornik Boevih Dökümentov Velikoy Ateçestvennoy Voyni Vipusk 7*, Moskova, 1948.

GAZETELER

- Kızıl Yıldız Gazetesi*
- Sovyet Kirgizistan Gazetesi*
- Kızıl Kirgizistan Gazetesi*

İNTERNET ADRESLERİ

www.minabaroni.rf

www.mil.ru

EKLER

Ek-1. II. Dünya Savaşında Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı alan askerlerin tam listesi.²⁷⁵

- 1- General İvan Vasileviç Panfilov
- 2- Düşenikul Sopokhov
- 3- Nikolay Yakonyeviç Ananayev
- 4- Grigoriy Efimoviç Konkin
- 5- İvan Vasileviç Maskalenko
- 6- Grigoriy Melenteviç Şemyakin
- 7- Roza Azimov
- 8- Ali Nazarov
- 9- Djumar Asanaliyev
- 10- Dair Asanov
- 11- Mihail Denisoviç Afaneseva
- 12- Mihail Nikolaeviç Babkin
- 13- Talgat Yukupbekoviç
- 14- Vasiliy Yokovleviç Belyanara
- 15- Vanahun Manzus
- 16- Afanasıy İvanoviç Volkovenko
- 17- İvan Fomiç Gavriş
- 18- Hamit Gadelşin
- 19- İvan Aleksandroviç Grişin
- 20- Kazak Djarkimbaev
- 21- Taşmabat Cumabaev
- 22- Nikolay Dimitrev
- 23- Vasiliy Matveviç Kaykin
- 24- Nikolay Semeynoviç Kaleşnikof
- 25- Petro Fedoseviç Kolosnikov
- 26- İvan Kriveşokov
- 27- Vasiliy Gavriloviç Krinkin
- 28- Efrem Georgoviç Kuroçkin
- 29- Lutfillin Sılgı

²⁷⁵ V. Sannikov, V. Semenov, *Giroy Svaetskava Sayuza Kirgizstantsi*, Frunze, 1963, s.232.

- 30- Evdokim Kostantinoviç Mazkov
- 31- Nikoloy Prokofeviç Miroşniçenko
- 32- Evgeniy Efimoviç Mihaylenko
- 33- İvan Samirdonoviç Nemtsev
- 34- Pavel Fedoroviç Nikolenko
- 35- Stepan Semeynoviç Abçarov
- 36- Asanbek Otorbaev
- 37- Gavril Froloviç Pantaleev
- 38- Dimitri İvanoviç Panfilov
- 39- Evdokiya Borisovna
- 40- Vasiliy Petrişev
- 41- Dimitriy Nikoylaviç
- 42- Pavla Panomereva
- 43- İvan Semeynoviç Reşetnik
- 44- Aleksandr İvanoviç Romanutin
- 45- Nikolay Mihayleviç Rud
- 46- Samat Sadıkov
- 47- Mihail Giorgeviç Sopokhnikov
- 48- Pavel Semeynoviç Skeçnikov
- 49- Vasiliy Vasileviç Stapanenko
- 50- Semen Zaharoviç Suhin
- 51- Vasiliy İvanoviç Suhov
- 52- Tokubaeva Taygareva
- 53- Teşebaev Mamasali
- 54- Andrey Alekseviça Titov
- 55- Grigoriy Mateeviç Tihonov
- 56- Çolpanbay Tuleberdiyaev
- 57- Kalinur Usenbekov
- 58- Aleksandr Vasileviç Fukovskiy
- 59- Andrey Maksimoviç Himenko
- 60- Pavloviç Tsarenko
- 61- Anvarbek Çortekov
- 62- Osman Yakubov
- 63- Talgat Begeldinov

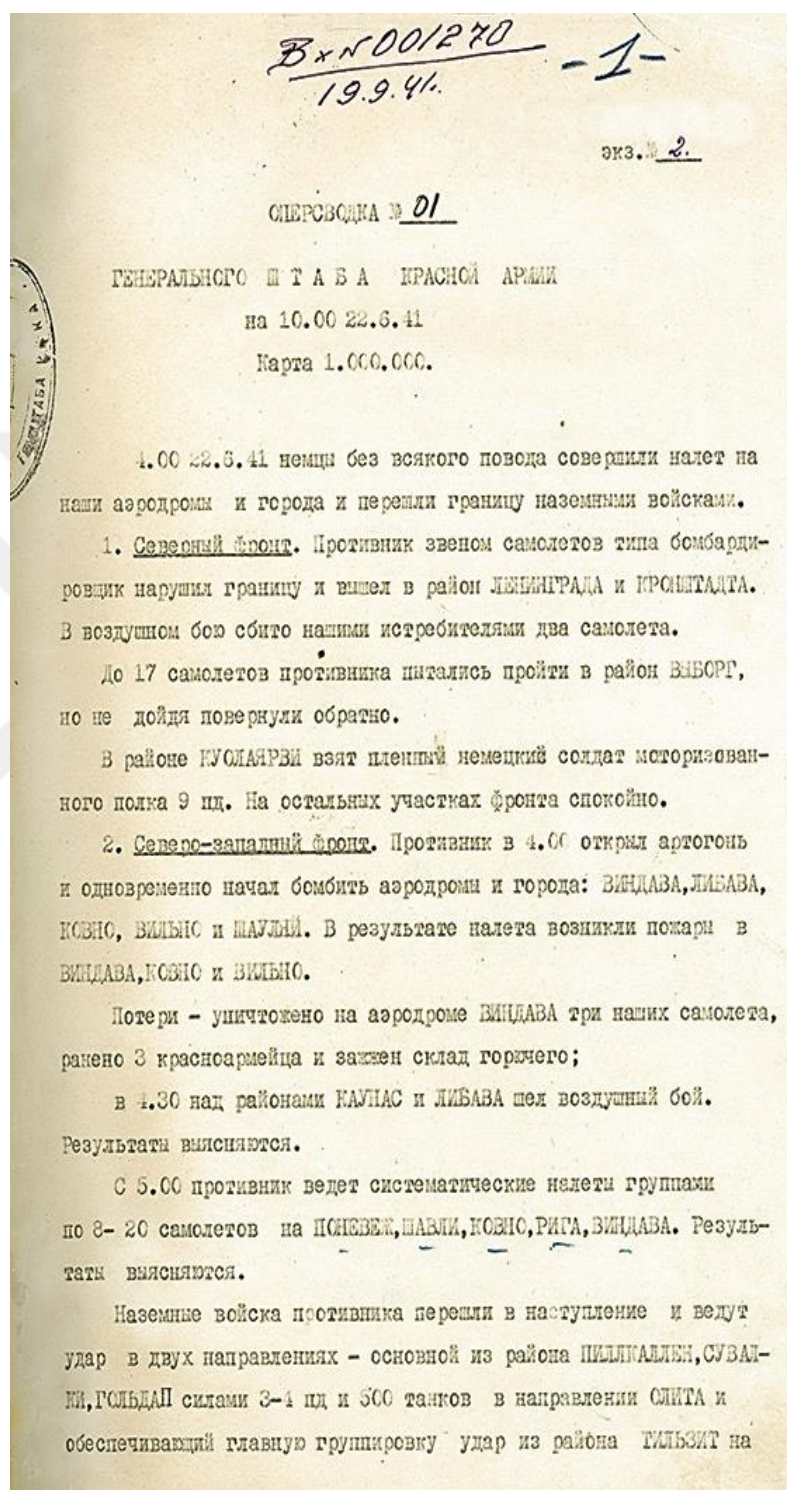
64- E.V. Tryasin

65- E. B. Pasko

66- G. A. Petrenko

Ek-2 Alman saldırısından sonra Sovyetler Birliği tarafından yapılan açıklama metni.²⁷⁶

²⁷⁶www.minabaroni.rf

ТАУРАГЕ, КРБАРКАС силами до 3-4 пех. дивизий с неяс-
ненной группой танков.

В результате пограничных боев атака противника
на ТАУРАГЕ отбита, но противнику удалось захватить КРБАР-
КАС. Положение на направлении главной группировки против-
ника уточняется. Противник видимо стремится действиями
на ОЛИТА, ВИЛЬНО выйти на тылы Западного фронта, обеспечи-
вая свои действия на ТАУРАГЕ, ШАУЛЯЙ.

3. Западный фронт. В 4.20 до 60 самолетов против-
ника бомбардировали ГРОДНО и БРЕСТ. Одновременно на всей
границе Западного фронта противник открыл артиллерийский
огонь.

В 5.00 противник бомбардировал ЛИДА, нарушив провод-
ную связь армии.

С 5.00 противник продолжал непрерывные налеты, нанося
удары группами бомбардировщиков ДО-17 в сопровождении
истребителей МЕ-109 по городам: КОБРИН, ГРОДНО, БЕЛЫСТОК,
БРЕСТ, ПРУЖАНЫ.

Основными объектами атаки являются военные городки.

В воздушных боях в районе ПРУЖАНЫ сбиты один бомбар-
дировщик и два истребителя противника. Наши потери - 9 са-
молетов.

9 СОЛОЦКИН и НОВОСЕЛКИ горят. Наземными силами против-
ник развивает удар из района СУВАЛКИ в направлении
2 ГОЛЫНКА, ДОМБРОВА и из района СОКОЛУВ вдоль железной
дороги на ВОЛКОВЫСК. Наступающие силы противника уточ-
няются. В результате боев противнику удалось овладеть
ГОЛЫНКА и выйти в район ДОМБРОВА, отбросив части 56 сд
в южном направлении.

В направлении СОКОЛУВ, ВОЛКОВЫСК идут напряженные

бои в районе ЧЕРЕМХА. Своими действиями этих двух направлений противник очевидно стремится охватить северс-западную группировку фронта.

Командующий фронтом намечает контр-удар в направлении ГОЛЫНКА для уничтожения прорвавшегося противника.

Командующий 3 армии вводом танковой дивизии стремится ликвидировать прорыв противника на ГОЛЫНКА.

4. Юго-западный фронт. В 4.20 противник начал обстрел пулеметным огнем наших границ. С 4.30 самолеты противника ведут бомбардировку ЛЬВОВЬ, КОВЕЛЬ, ЛУЦК, ВЛАДИМИР-ВОЛЫНСК, НСВОГРАД ВОЛЫНСК, ЧЕРНОВИЦЫ, ХОТИН и аэродромов у ЧЕРНОВИЦ, ГАЛИЧ, БУЧАЧ, ЗУБОВ, АДАМЫ, КУРОВИЦЕ, ЧУНЕВ, СНИЛСВ. В результате бомбежки в СНИЛСОВЕ был зажег технический склад, но пожар ликвидирован; выведено из строя на аэродроме КУРОВИЦЕ 14 самолетов и на аэродроме АДАМЫ 16 самолетов. Нашими истребителями сбито два самолета противника.

В 4.35 после артогня по району ВЛАДИМИР ВОЛЫНСК и ЛЬВОВЬ наземные войска противника перешли границу развивая удар в направлении ВЛАДИМИР ВОЛЫНСК, ЛЬВОВЬ и КРИСТИНОПОЛЬ.

В 5.20 в районе ЧЕРНОВИЦЫ у КАРПЕШТИ противник также начал наступление.

В 6.00 в районе РАДЗЕКУВ выброшен парашютный десант противника неустановленной численности.

В результате действия наземных войск противник занял, по непроверенным данным, ПАРХАЧ и ВИСОЦКО в районе РАДИМНО. До полка конницы противника с танками, действующими в направлении РАВА- РУССКА проник к УР. В районе ЧЕРНОВИЦЫ противник

- 4 -

4.

потеснил наши пограничные заставы.

На Румынском участке в воздушных боях над КИШИНЕВОМ и БЕЛЫЦАМИ сбито 2 самолета противника. Отдельным самолетам противника удалось прорваться на ГРОСУЛОВО и бомбить аэродромы БЕЛЫЦЫ, БОЛГРАД и БОЛГАРИЙКА.

В результате бомбежки уничтожено 5 самолетов на аэродроме ГРОСУЛОВО.

Наземные войска противника на фронте ЛИПКАНЫ-РЕНИ пытались форсировать реку ПРУТ, но были отбиты. По непроверенным данным противник в районе КАРПАТ высадил десант через ДУНАЙ.

Командующие фронтами ввели в действие план прикрытия и активными действиями подвижных войск стремятся уничтожить передешние границу части противника.

Противник, упредив наши войска в развертывании, вынудил части Красной Армии принять бой в процессе занятия исходного положения по плану прикрытия. Используя это преимущество, противнику удалось на отдельных направлениях достичь частного успеха.

НАЧАЛЬНИК ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА
КРАСНОЙ АРМИИ
ГЕНЕРАЛ АРМИИ

(ЖУКОВ)

печатано 4 экз.
Пончарова
6.41 № 48/1

Ek-3 Moskova yakınlarında esir alınan Alman askerleri²⁷⁷

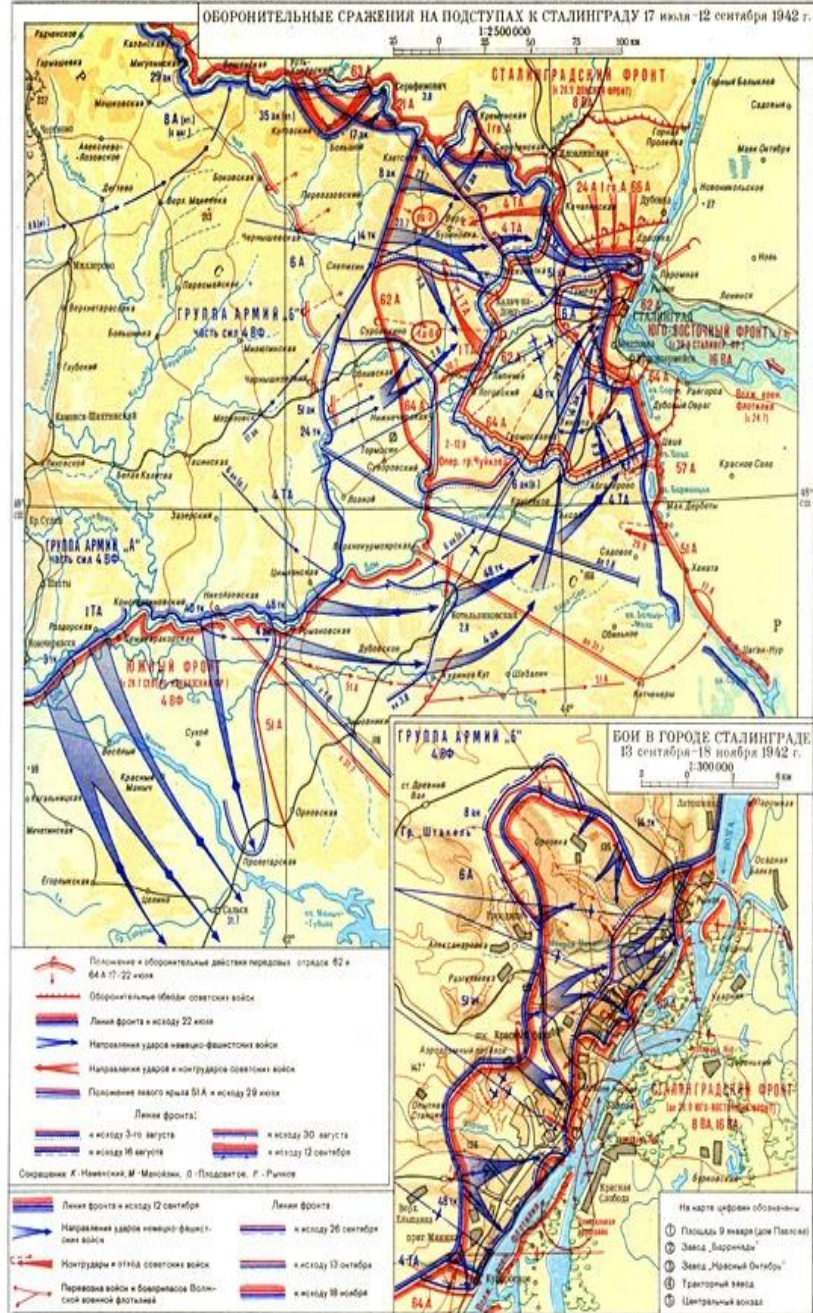

Ek-4 Stalingrad Savaşı'nda 17 Temmuz-18 Eylül 1942 aralığn'da Alman ve SSCB ordularının durumu.²⁷⁸

²⁷⁷www.minabaroni.rf. (01.01.2017)

²⁷⁸www.mil.ru. (02,01,2017)

СТАЛИНГРАДСКАЯ БИТВА. ОБОРОНИТЕЛЬНАЯ ОПЕРАЦИЯ 17 июля-18 ноября 1942 г.

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Yozgat'ın Yerköy ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yerköy'de tamamladı. 2014 yılında Bozok Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Halen Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

Yusuf Kılıçaslan

2018

